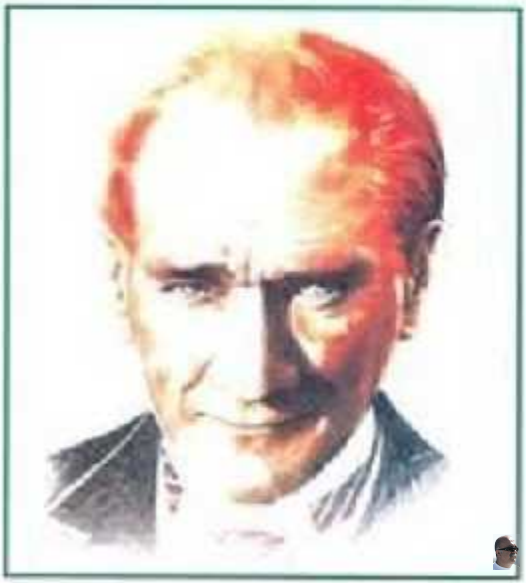
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

CİLT: XXVI HAZİRAN 2010 SAYI: 76

ISSN 1011-727X

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

CİLT: XXVI KASIM 2010 SAYI: 78

ISSN 1011-727X

JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER

VOLUME: XXVI NOVEMBER 2010 NUMBER: 78

Mart, Temmuz ve Kasım Aylarında Yayımlanan Hakemli Dergi

Peer Reviewed Journal Published in March, July and November

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ATATÜRK SUPREME COUNCIL FOR CULTURE, LANGUAGE AND HISTORY
ATATÜRK RESEARCH CENTER

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

BU SAYININ HAKEMLERİ / *ABRITRALS FOR THIS ISSUE*

Prof. Dr. Cezmi ERASLAN
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı

Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ
Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Nedim İPEK
Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Mesut ÇAPA
Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü

Prof. Dr. Temuçin Faik EKTAN
Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürü

Prof. Dr. Selma YEL
Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi

Prof. Dr. Zekeriya KURŞUN
Marmara Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU
Marmara Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi

Doç. Dr. Kenan OLGUN
Sakarya Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi

Doç. Dr. Mehmet Serhat YILMAZ
Kastamonu Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi

Doç. Dr. Serdar SARISIR
Niğde Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Fatih SANCAKTAR
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ
Journal of Atatürk Research Center

CİLT: XXVI **KASIM 2010** **SAYI: 78**

SAHİBİ / *OWNER*
Atatürk Araştırma Merkezi Adına / *Owner on behalf of Atatürk Research Center*
Prof. Dr. Cezmi ERASLAN

YAYIN KURULU / *EDITORIAL BOARD*
Prof. Dr. Cezmi ERASLAN — Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ
Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU — Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ — Prof. Dr. Mustafa TURAN
Prof. Dr. Ali ARSLAN

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ / *LEGAL REPRESENTATIVE*
Mustafa CÖHCE

HABERLEŞME / *INFORMATION*
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı
Ziyabey Caddesi No: 19 06520 Balgat/ANKARA
Tel: (0 312) 285 65 11 - 285 55 12 • Fax: (0 312) 285 55 27
e-mail: dergi@atam.gov.tr. • web: http://www.atam.gov.tr.
• Atatürk Araştırma Merkezi Süreli Yayını olan
Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nin bu sayısı 1500 (bin) adet basılmıştır.
• Makalelerdeki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir.
• Yazıların yayın hakkı merkezimize devredilmiş sayılır. Bu devir sanal ortamda yayımlanmayı da kapsar.
Basıldığı Yer: Erdal Basın Yayın Dağıtım - Ankara, Tel: (0312) 398 05 11
Basım Tarihi: Ankara 30 Aralık 2010

ABONE BEDELLERİ / *SUBSCRIPTION*
Yurtiçi Yıllık (3 Sayı): 24.00 TL.
Yurtdışı Yıllık (3 Sayı): 15.00$

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER / *CONTENTS*

Süleyman BEYOĞLU — Türk-Arap İlişkilerinin Son Kırılma Noktası: Medine'nin Tahliyesi
The End Broken Point of Turkish - Arabian Relations: The Evacuation of Medine 425

Mehmet ÖZ
Ferhat BERBER — Mübadele Sürecinde Sorunlar ve Merkezden Müdahaleye Bir Örnek: 1927 Manisa Teftişi
Problems in the Process of the Exchange of Populations and an Example of Intervention by the Central Government: The Case of 1927 Inspenction in Manisa 461

Kenan OLGUN — İzmit (Kocaeli) Halkevi Temsil Şubesinin Çalışmaları (1923-1951)
İzmit (Kocaeli) People House Studies of Theatre Branch (1932-1951) 505

Semih BULUT — Atatürk Dönemi Türkiye-Mısır İlişkileri (1926-1938)
Turkish - Egyptian Relations in the Era of Atatürk (1926-1938) 535

Osman YALÇIN — Türk Devleti'nin Uçak Fabrikası Kurma Mücadelesinde İlk Girişim: Tayyare ve Motor Türk Anonim Şirketi (TOMTAŞ) ve Kayseri Uçak Fabrikası
The First Construction Attempt of Turkish Republic's Aircraft Factory Turkish Motor and Aircraft Corporation (TOMTAŞ) and Kayseri Aircraft Factory 561

Levent Şahverdi Arşivi

Gürkan KAT Milli Mücadele Döneminde Yusuf AKÇURA'nın Faaliyetleri
Yusuf Akçura's Activities in National Struggle 589

YAYIN TANITIM/ PUBLICATION DESCRIPTION

Mücteba İLGÜREL İzmir'e Doğru Gazetesi 615

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi 2010 Yılı Dizini 621

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Yayın İlkeleri 623

Journal of Atatürk Research Center – Editorial Principles 630

Levent Şahverdi Arşivi

TÜRK ARAP İLİŞKİLERİNİN SON KIRILMA NOKTASI: MEDİNE'NİN TAHLİYESİ

Süleyman BEYOĞLU*

ÖZET

Hicaz'da Osmanlı hâkimiyeti dört asır kadar sürmüştür. Osmanlı Devleti kutsal mekânların koruyucusu olmuştur. Bu durum Şerif Hüseyin isyanı ile ortaya çıkan dünya savaşı yıllarında bile devam etmiştir. Osmanlı Devleti bu isyana rağmen Medine'den çekilmemiş aksine burayı tarihte eşine az rastlanır bir şekilde savunmuş ve Medine'yi hiçbir tahribata uğratmadan Araplara teslim etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Şerif Hüseyin, Medine, Arap.

THE END BROKEN POINT OF TURKISH - ARABIAN RELATIONS: THE EVACUATION OF MEDİNE

ABSTRACT

The Ottoman rule in Hicaz took four centuries. The Ottoman State became the protector of the Holy Places. This situation has continued althought revolt of Şerif Hüseyin which emerged during World War I. The Ottoman State did not retreat from Medine although the rebellion. Ottomans defended and deliveried Medine to Arabs without any damage.

Key Words: Ottoman State, Şerif Hüseyin, Medine (State), Arab.

* Prof. Dr. Marmara Üniversitesi, T. C. Tarihi Anabilim Dalı.

Levent Şahverdi Arşivi

Abbasilerden itibaren müstakil olarak idare edilen Mekke ve Medine'de Türk valiler görevlendirilmekteydi[1]. Bir süre Selçuklular ve Eyyubiler adına hutbe okunan bu kutsal şehirlere Osmanlı ilgisi çok erken bir tarihte başlamıştır. Fatih Sultan Mehmet zamanında hac yolu hizmeti konusunda Osmanlı-Memlük nüfuz mücadelesi bu ilginin bir sonucudur. 1517'de Mısır'ın Yavuz Sultan Selim tarafından fethi ile birlikte Mekke ve Medine'nin hâkimiyeti Memlüklulardan Osmanlılara geçti.

Sultan Selim, Kahire'de iken Hicaz'a asker sevk etmeyi düşünür endişesiyle Mekke Emiri Şerif Berekat oğlu Ebû Nümey başkanlığında bir heyeti Kahire'ye göndererek itaatini bildirdi. 6 Temmuz 1517'de huzura kabul edilen Mekke heyetini Yavuz Sultan selim çeşitli hediyeler ve Şerif Berekat'ı Mekke emirliğine tayin ettiğine dair bir menşurla Mekke'ye gönderdi. Mekke Emiri Şerif Berekat'ın Hadimü'l-Haremeyn sıfatıyla andığı Sultan Selim'in hilatini giyerek adına hutbe okutmasıyla Hicaz'da Osmanlı hâkimiyeti fiilen başladı[2].

Haremeyn'e hâkim olan Osmanlılar hilafeti Abbasilerin mirasçısı gibi değil, İslam'ın ve kutsal yerlerin koruyucusu ve hizmetçisi olarak algıladılar. Peygamber soyundan gelen Mekke emirlerine duydukları saygıdan dolayı imtiyazlı yönetimlerini devam ettirdiler. Daha sonraları Aden ve Yemen'i de ele geçirerek Kızıldenizi kontrol altına alıp, Haremeyn'in güvenliğini sağladılar. Hicaz halkın ihtiyaçlarını karşılamaya ve hac yolunun güvenliğini sağlamaya öncelik verdiler. Osmanlı Devleti, bazı asayiş olayları dışında Mısır'da isyan eden Bulut Kapan Ali Bey'in bir süre Mekke'yi ele geçirmesi (1770) ve siyasi bir hareket hüviyeti kazanan Vehhâbilerin (1744) ortaya çıkışına kadar bölgedeki otoritesini önemli ölçüde devam ettirdi. İbn Suud'un Necid merkezli saldırıları karşısında şehri koruyamayacağını düşünen Medine muhafızı Vehhabi tehlikesinin önlenemez hale

---

[1] Abbasiler döneminde Mekke ve Medine tarihi hakkında geniş bilgi için bk: Mustafa Sabri Küçükaşcı, **Abbasilerden Osmanlılara Mekke – Medine Tarihi,** İstanbul 2007

[2] Feridun M. Emecen, "Hicaz'da Osmanlı Hâkimiyeti'nin Tesisi ve Ebu Nümeyy", **İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi,** Sayı 14(1994), s. 87.

Levent Şahverdi Arşivi

geldiğini İstanbul'a bildirdi (1805). Bu arada Mekke'yi Vehhabilerden geri alan Şerif Galip, Medine üzerindeki haklarından vazgeçerek, şehri Suud b. Abdülaziz'e bıraktı. Şehre giren Vehhabiler en önemli su kaynağı Aynüzzerka kanalını ve bütün ziyaretgâhları tahrip ettiler ve yağmaladılar. Hz. Peygamber'in kabrini ise galeyana sebep olur endişesiyle yıkmaktan vazgeçtiler. Osmanlı Devleti Hicaz'da yeniden hâkimiyetini sağlamak için Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın oğlu Tosun Paşa komutasında gönderdiği kuvvetlerle 2 Aralık 1812'de Medine geri alındı. Tosun Paşa Medine ve Mekke'den uzaklaşmasına karşılık babasının yerine emir olan Abdullah b. Suud ile bir anlaşma yaptı. Mehmet Ali Paşa bu anlaşmayı onaylamayarak oğlu İbrahim Paşa komutasında ikinci bir orduyu Hicaz'a gönderdi(1816). Mekke ve Medine'de devlet otoritesi tekrar sağlanarak Vehhabilerin yaptığı tahribat onarıldı[3]. Tanzimat döneminde Hicaz Vilayeti kuruldu[4].

Osmanlı Devleti'nin zayıflaması, Mekke emirlerinin bağımsız davranma istekleri, Arap milliyetçilik hareketlerinin hız kazanması ve Avrupa Devletlerinin bölgeye aratan ilgisi XVIII. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren devletin denetimin daha da güçleştirdi. İslam dünyasındaki etkinliğini sürdürmek ve artırmak isteyen Osmanlı idaresi merkezi hükümetin etkinliğini artıracak tedbirler almaya başladı. Bu bağlamda telefon ve telgraf hatlarının döşenmesi, Süveyş kanalının açılması, Hicaz Demir yolunun yapılması ve Mekke- Medine arasında ulaşım emniyetinin sağlanması için bölgeye sevk edilen askeri birlikler merkezi otoritenin kuvvetlenmesini sağlamaya yönelikti. Hicaz halkının zorunlu askerlikten ve vergilerden muafiyetleri bile Osmanlı idaresinin Mekke'de nüfuzunun azalmasını engelleyemedi. Hicaz Demiryolu'nun Medine'ye ulaşmasından sonra Osmanlı idaresi Mekke üzerindeki etkinliğini buradan sürdürmeye çalıştı(1908)[5].

---

[3] Zekeriya Kurşun, **Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti(Vehhabi Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı)** Ankara 1998, s.37-52.

[4] Ahmed Emin Osmanoğlu, **Hicaz Vilayeti'nin Teşekkülü** (M. Ü. Türkiyat Araştırmaları basılmamış yüksek lisans Tezi), İstanbul 2004, s. 11-37.

[5] Hasan Kayalı, **Jön Türkler ve Araplar,** İstanbul 1998, s. 69-76.

Levent Şahverdi Arşivi

Mevcut durumu ve Osmanlı Devleti'nin dağılmasını dikkatle takip eden, Medine'nin idari statüsündeki değişikliklerden şehrin denetiminden çıkacağı düşüncesiyle rahatsız olan Mekke Emiri Şerif Hüseyin, demir yolunun Mekke'ye kadar uzatılmasına karşı idi. Bu amaçla Medine-Mekke arasındaki bedevileri 14 Mart 1914'de ayaklandırdı. Hükümet güvenliği sağlamak için 7 tabur piyade ve 2 batarya, bir makineli tüfek bölüğünü Medine gönderdi. Şerif Hüseyin'in arzusunu uygun olarak demir yolunu Mekke'ye uzatmaktan vazgeçen Hükümet, Medine'de hecin develerinden oluşan bir süvari birliği oluşturmaya başladı.

Birinci Dünya Savaşı bütün dengeleri yeniden sarstı. Henry Mc Mahon- Hüseyin yazışmaları adı verilen bir dizi mektuplaşmadan sonra kendisi liderliğinde bağımsız bir Arap devleti kurma konusunda İngilizlerle anlaşan Şerif Hüseyin Osmanlı Devletine karşı ayaklanmak için gerekli güvence ve maddi desteği aldı[6]. 20 Şubat 1916'da Başkumandan vekili Enver Paşa ve 4. Ordu kumandanı Cemal Paşa Medine'yi ziyaret ettiler. Sina Cephesine gidecek Hicaz birliklerinin Medine'ye gelmesiyle Cemal Paşa'da izin alan Şerif Faysal, şehre gelince şehirdeki Şerif Ali'nin tavırları tamamen değişerek, devlete karşı açıkça cephe aldı. Bu sırada Medine muhafızı ve kumandanı olan Basri Paşa, acilen 4. Ordu'dan dört tabur takviye istedi. 4. Ordu kumandanı Cemal Paşa, 12. Kolordu Kumandanı Fahrettin Paşa'yı önemli bir kuvvetle Medine'ye gönderdi (31 Mayıs 1916)[7]. Şerif Hüseyin ve dört oğlu Medine ve çevresindeki demir yolu ve telgraf hatlarını tahrip ederek isyanı başlattılar (3 Haziran 1916). İki gün sonra Medine karakollarına saldırdılar, alınan önlemler sayesinde asiler püskürtüldü. Şerif Hüseyin, 27 Haziran 1916'da ilk isyan beyannamesi-

---

[6] Kral Abdullah, **Biz Osmanlı'ya Neden İsyan Ettik,** İstanbul 2006, s. 195-112; C. Ernest Dawn, **Osmanlıcılıktan Arapçılığa,** İstanbul 1998, s. 7-62, 97-134;H.V. F. Winstone, **Ortadoğu Serüveni, 1898-1926 Yılları Arasında Ortadoğu'daki Siyasi ve Askeri İstihbaratın Öyküsü,** İstanbul 1999, s. 230-264; David Fromkin, **Barışa Son Veren Barış, Modern Ortadoğu nasıl yaratıldı?,** Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul 2004, s. 143-153; Metin Hülagu , " İngilizlerin Hicaz İsyanına Maddi Yardımları", **Belleten,** sayı 225(Ağustos 1995), s. 430-445.

[7] Cemal Paşa, **Hatıralar,** Yay. Behçet Cemal,İstanbul 1977, s. 330-336.

Levent Şahverdi Arşivi

ni yayınladı. Bu beyannamesinde isyana gerekçe olarak İttihat ve Terakki yönetiminin kötü idaresini, ahalinin ve Hicaz ahalisinin fakirleştiği, İslam'dan uzaklaşıldığı, Halife Padişahın yetkilerinin kısıtlandığı, idarenin yalnızca üç kişinin elinde olduğu, Emir el Cezairi, Emir Arif el-Şahabi, Şefik Bey el-Müeyyed, Şükrü Bey el- Asli, Abdulvahap, Tevfik Bey el-Bast, Abdülhamid el- Zohravi, Abdülgani el-Arisi ve arkadaşlarının idam edilmiş olmaları ve ailelerinin sürülmeleri, Cezayirli Kahraman Abdülkadir El Cezairi el-Hüsnü'nün mezarının tahkir edilmesini ileri sürdü[8]. Şerif Hüseyin kuvvetleri 7 Temmuz'da Ecyad Kalesini de teslim alarak Mekke'ye hâkim oldu. Osmanlı idaresi 2 Temmuz'da Mekke Emirliğine Şerif Ali Haydar'ı tayin etti[9]. 17 Temmuz 1916'da 12. Kolordu Kumandanı Mirliva Fahri Paşa, 4. Orduya bağlı ve ordu kumandanı yetkisine sahip olarak Hicaz Kuvve-i Seferiye Kumandanlığı'na tayin edilmiştir[10]. Mekke vali ve kumandanı Galip Paşa'nın başında bulunduğu Taif'deki Osmanlı kuvvetleri 22 Eylül'de Şerif Abdullah'a teslim oldu[11]. Şerif Hüseyin isyanına katılan kuvvetlerin 50.000 kişi olduğu tahmin edilmektedir. Ancak bunların büyük bir kısmında tüfek yoktu. Başlangıçta Arapların top ve makineli tüfekleri bulunmuyordu[12]. Hicaz Kuvve-yi Seferiye kumandanı Fahreddin Paşa 29 Ağustos 1916'da başlattığı bir askeri harekatla Medine çevresinde 100 kilometrelik bir emniyet şeridi meydana getirdi. İstanbul'dan istediği takviye kuvvetler kendisine verilemediği için Mekke'yi kurmak için bir harekata girişemedi. Medine'nin boşaltılmasına asla razı olmadı[13].

---

[8] Ömer Kürkçüoğlu, **Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918),** Ankara 1982, s. 115-120; Winstone, **aynı eser,** s. 315-362; D. Fromkin, **aynı eser,** s. 178-186.

[9] George Stıtt, **The Emır Shereef Alı Haıder, A Prınce Of Arabıa,** London 1948, s.155-167; Süleyman Beyoğlu, "Şerif Ali Haydar'ın Mekke Emirliği'ne Tayini", **Türk Dünyası Tarih Dergisi,** Sayı 61(Ocak 1992), s. 47-51.

[10] **Belgelerle Osmanlı Devrinde Hicaz,** II, İstanbul 2008, s. 278-279.

[11] Kral Abdullah, **Biz Osmanlı'ya Neden İsyan Ettik,** Çev. Halit Özkan, İstanbul 2006, s. 113-116; Süleyman Beyoğlu, **Fahreddin Paşa ve Medine Müdafaası,** İstanbul 1990, s. 51-55.

[12] Hülya Toker, " Birinci Dünya Savaşı'nda Mekke Emiri Şerif Hüseyin İsyanı", Beşinci **Askeri Tarih Semineri (22-23 Ekim 1995),** Ankara 1996, s. 200

[13] Süleyman Beyoğlu, "Fahreddin Paşa", **Diyanet İslam Ansiklopedisi,** XII, İstanbul 1995, s. 87-89.

Levent Şahverdi Arşivi

A- FAHREDDİN PAŞA'NIN MEDİNE'Yİ TESLİM ETMEMESİ

Fahreddin Paşa kuvvetlerinin 1918 ilkbaharında Suriye ile bağlantısı hemen hemen kesilme noktasına gelmişti. Özellikle Eylül ayından itibaren 4. Ordu birliklerindeki geri çekilme hareketleri Medine'nin durumunu tehlikeli bir hale getirmişti. İngiliz-Arap birleşik kuvvetleri Suriye'de sürekli başarı gösteriyordu. Kısa bir müddet sonra Şam ve Halep dahi işgal edilmiş, düşman Anadolu'ya gelip dayanmıştı[14]. Birinci Dünya Harbi'ne devam edemeyeceğini anlayan Osmanlı Devleti İtilaf Devletleri ile mütâreke masasına oturdu. 30 Ekim 1918'de çok ağır şartlan taşıyan Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kaldı. Mütarekenin Hicaz'la ilgili 16. maddesi şöyledir[15];

"Hicaz'da, Asir'de, Yemen'de, Suriye'de ve Irak'ta bulunan muhafız kıtâa en yakın itilâf kumandanına teslim olunacaktır. Ve Kilikya'daki kuvvetlerin intizâmı muhafazası için muktezî nektarından maadası beşinci maddedeki şeraite' tevfikan takarrür ettirilecek vechle geri çekilecektir".

Mütârekeyi aynı gün saat 18'de Sadrazam ve Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa[16] imzalı acele bir telsiz-telgrafla bütün kıtaata tebliğ etmiştir[17]. Bu telgraf Fahreddin Paşa tarafından da alınmış ve

---

[14] **Hicaz, Asir ve Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı,** VI, s. 375; F. Kandemir, **aynı eser,** s. 526 – 531.

[15] **Türk İstiklal Harbi (Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı),** I, Ankara 1962, s. 43, 120. Bu maddenin müzakeresi sırasında Türk tarafı, Hicaz, Asir ve Yemen'deki kuvvetlerin çekilmesini teklif etti. İngilizler buradaki kuvvetlerin esaretinin muhakkak olduğunun ileri sürerek boşaltmayı kabul etmediler. Zira savaş başlarsa bu kuvvetlerin kendilerine karşı kullanılabileceğini düşünüyorlardı. Bu sebeble de askerlerimizin sulha kadar Mekke Emiri'ne tesliminde ısrar ettiler. Türk tarafı buna karşılık Medine'deki kuvvetlerin asi Araplara değil Cidde ve Yenbu' limanlarındaki İngiliz kuvvetlerine teslimini talep etmişlerdir. (Rauf Orbay, "**Hatıralar**", *Yakın Tarihimiz,* s. 306).

[16] Ahmet İzzet Paşa (Furgaç): 1864'de Manastır'da doğdu. 1887'de Harp Akademisi'ni bitirdi. 1896'da Türk- Yunan Savaşı'na katıldı. II. Meşrutiyet'ten sonra genelkurmay başkanı oldu. Yemen'de komutan iken Ayan Meclisi üyeliğine getirildi. Balkan Birinci Dünya harplerine katıldı. 1918'de mareşallik rütbesine yükseltildi. Sadrazam oldu. Bu görevi 25 gün devam etti. Ahmet Tevfik Paşa'nın 2. kabinesinde dâhiliye nazırı oldu. 1937'de İstanbul'da vefat etti.

[17] N.K. Kıcıman, **aynı eser,** s. 376 – 377; S. Sonyel, **aynı makale,** s. 333: Bu telgraf şöyle idi; Bugün 31 Ekim 1918 öğleden muteber olmak üzere İtilaf Devletleri ile bir mütareke akdettik. Mezkûr devletlerin murahhasları keyfiyeti Bulgaristan, Suriye ve Irak'ta bulunan ordular kumandanlarına tebliğ etmişlerdir. Mütareke şartlarına kati surette riayet olunması ve tebliğin alındığının iş'arı lazımdır (F Kandemir, **aynı eser,** s. 172).

Levent Şahverdi Arşivi

acı haber öğrenilmiştir. Paşa bu haberi erkân-ı harbiye ikinci şube müdürü vekili ve istihbarat zabiti Naci Kaşif ile şifre zabiti İdris Behic Bey ile paylaşmıştır.

Fahreddin Paşa mütareke haberinin Medine'de duyulmasını istemiyordu. Ancak askerlerine üç gün sonra aşağıdaki şekilde açıklama gereğini duydu[18].

"1 Kasım 1918 tarihinden itibaren mütâreke akdedildiğinden, umûm cephelerde tatil-i muhâsemât edilmiştir".

İstanbul için Hicaz, Asir ve Yemen ile haberleşme imkânı bulmak bir hayli zordu[19]. Bundan dolayı bölgedeki kuvvetlerin bağlı bulunduğu Yıldırım Ordular Grub Kumandanı Mustafa Kemal Paşa'ya mütarekenin gerekli maddelerinin ilgili kumandanlıklara bildirmesi emredildi (4–5 Kasım 1918). Mustafa Kemal Paşa telsizle bu kumandanlıklarla irtibat kurmaya çalıştı ise de, başaramadı. Bunun üzerine gerekli emrin İstanbul'dan bildirilmesini rica etti[20].

İstanbul Hükümeti, Fahreddin Paşa ile direkt temas edecek vasıtalara sahip değildi. Bunu için İngilizlere müracaat edildi. Mütarekeyi İngiliz Hükümeti adına imzalayan ve tatbike başlayan Amiral Calthorpe[21] ise Medine ve Güney Arabistan'daki Osmanlı kıtaları-

---

[18] N.K. Kıcıman, **aynı eser,** s. 375–379; Elie Kedourie, " The Surrender of Medine, January 1919", **Middle Eastern Study,** Vol. 13(Jan. 1977) s. 124–143.

[19] **Tasvir-i Efkâr,** 28 Teşrin-i Sani 1334; **Yenigün,** 30 Teşrin-i Sani 1334.

[20] Başkumandanlık Erkan-ı Harbiye Riyaset-i Celilelerine,
C. 4/5 -11–34 567/ 1505

Hicaz Kuvve-i Seferiyesi Yıldırım'ca malumdur. Maan'da ve Suriye'nin sair mıntıkalarında kalmış kıtaat olup olmadığı meçhuldür. Var ise bunlara mütareke şeraitinin ve tafsilatı sairenin Yıldırım tarafından tebliğine imkân yoktur. Esasen mütarekeden evvel Hicaz Kuvve-i Seferiyesi'ne tebliğ-i evamir ve talimat için mevcud telsizlerle lüzumu kadar çalışılmış ve mümkün olmadığı görülünce Kuvve-i Seferiye'ye mahsus evamirin Dersaadet'ten tebliğine müsaade buyurulması 13–10–34 tarihli şifre maruzatla istirham olunmuş idi. Buna nazaran doğruca makam-ı Samilerinden tebligat ifasını arz eylerim.

Mustafa Kemal

(Genelkurmay Başkanlığı, *Harb Tarihi Vesikaları Dergisi,* sayı 29, Vesika nr. 741).

[21] Sir Somerset Arthur Gough Calthorpe: 1864'de Londra'da doğdu. 7. Baron Calthorpe'un oğludur. 1878'de İngiliz Deniz Kuvvetlerine girdi. 1915'de büyükamiralliğe yükseldi. Çeşitli görevlerden sonra 1916'da Bahriye Nezareti Müsteşarlığı'na getirildi. 1917-1919'da Akdeniz Donanması Başkumandanlığı'na tayin edildi. Mondros Mütarekesi'ni Akdeniz'deki müttefik donanmanın kumandanı sıfatıyla imzalamıştır. 1918- 919'da İstanbul'da İngiltere'nin Yüksek Komiseri olarak bulundu. 1939'da öldü (**Türk Ansiklopedisi,** IX, İstanbul 1970, s. 214).

Levent Şahverdi Arşivi

nın Osmanlı Hükûmeti'nden geldiğini bilmedikçe teslim olmaktan kaçınacaklarından korktuğunu İngiltere'ye bildirerek Mısır'dan telsiz çekmek üzere bir emir veya haber gönderilmesini istemiştir. Bundan hareketle 4 Kasım 1918'de Yenbu'l-bahr'deki İngiliz telsiziyle mütareke maddeleri Yüzbaşı Garland tarafından Fahreddin Paşaya bildirildi[22]. Gerçekten de Fahreddin Paşa gelen haberlere ehemmiyet vermeyerek, onlardan şüpheleniyordu. Bu husus dikkate alınarak 6 Kasım 1918'de Ahmed İzzed Paşa imzasıyla şu emir yazılmıştır[23]:

"Dört seneden ziyâde dîn ve nâmûs uğrunda muhayyarü'l-ukûl fedâkârlıklar ibrazından sonra manzûme-i ittifakiyyemizin mağlûb ve bi't-tabî hezîmete giriftar olması Devlet-i Osmaniye'mizi Düvel-i ittifakiyye ile mütârekeye icbâr etli. Mütârekenâmenin bir maddesinde Hicaz, Asir ve Yemen'de bulunan Osmanlı kıtaat ve garnizonlarının en yakın itilâf kumandanına teslimi merbuttur. Vazîfe namusunu senelerden beri îfâ etmiş olan siz asker arkadaşlarımın bu hükm-i elîme rıza göstermek ancak mâder-i vatanı mevt-i muhakkaktan kurtarmak gibi bir hiss-i vatanperverîden münba'is olduğu elbette takdîr buyrulur. Hasımlarımızın bile hayret ve takdirini celbeden fedâkar-i azimeyi bu ağır yüke kemâl-i metanet ve itaat ile tahammül ederek tervic edeceğinize eminim. Senelerden beri muhârib bulunmaklığımıza rağmen hakkımızda elân hayırhahı ibrazından hâli kalmayan İngiltere devlet-i fehimânesinin hissiyât-ı alicânibâne ve ha-lisânesinden emîn olmamızı rica ve an-karîb vatan-ı azize salimen avdetinizi lutf-ı hakdan temennî eder ve cümlenizin gözlerinden öperim".

Bu emir 8 Kasım'da Mısır'da Port-Said'den Medine'ye ulaşmıştır[24]. Ancak Fahreddin Paşa bütün telsiz telgraflarına rağmen de hiç-

---

[22] F. Kandemir, **aynı eser,** s. 532–534; E. Kedourie, **aynı makale,** s. 126–127.

[23] ATASE Arşivi,nr.6/ 13962, Klasör nr. 5102, Dosya nr. 24, Ahmed İzzed Paşa'dan Fahri Paşa'ya şifre telgraf; **Türk İstiklal Harbi,** I, Ankara 1962, s. 201; **Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekatı,** VI, s. 909; N.K. Kıcıman, **aynı eser,** s. 380-381; F. Kandemir, **aynı eser,** s. 173-174; Bilal Şimşir, **Malta Sürgünleri,** İstanbul 1976,s. 28; Selahaddin Tansel, **Mondros'dan Mudanya'ya Kadar,** I, Ankara 1977, s. 57.

[24] **BOA, BEO,** Hariciye, gelen, nr,341321.

Levent Şahverdi Arşivi

bir şey olmamış gibi faaliyetlerine devam ediyordu. Medine Kumandanı teslim fikrini asla kabul etmek istemiyordu. Bu haber onu fazlasıyla üzmüştü[25]. Bu sebeple de telgrafları aldığını İstanbul'a bildirmiyordu. Ancak emrin alındığı Kaymakam Emin Bey tarafından Fahreddin Paşa'dan izin alınmaksızın İstanbul'a bildirilmişti. Bu itaatsizliği sebebiyle Fahreddin Paşa tarafından cezalandırılmıştır[26]. Fahreddin Paşa bu emri şöyle yorumluyordu[27]:

"Emirde 'Kemal-i metanet' fıkrasından sonra 'itaat' kelimesinin İlâvesi ters bir manayı telkin etmiyor mu? Asker mafevkinden aldığı her emre itaat mecburiyetinde iken burada aynı kelimenin tekrarına ne lüzum var? Yoksa bu bir istisna mı teşkil ediyor? An-karib vatan-ı azize salimen avdet fıkrası bir garibe değil mi? Bizim senelerden beri müdafaa ettiğimiz şu kale vatanımız değilse niçin bu kadar kurban verdik? Halbuki biz onu harim-i vatandan bir parça tanımıyor muyuz?..."

Görüldüğü üzere Fahreddin Paşa hem emrin muhtevasından hem de geliş şeklinden şüphelenmişti. Bunda pek de haksız değildi. Bu durum bir vesikada şöyle zikredilmektedir[28]:

"Ansızın mütâreke akdedildiğini ve teslim emri Başkumandanlık Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Ahmed İzzed Paşa imzasıyla vilâyet ve mutasarrıflık şifresiyle 8 Teşrin-i sâni 1334 tarihli emir ve müteakiben açık olarak İngilizlerden evâmirin sureti geldi. Bu şifre miftâhının mukaddema düşman eline geçmiş ve istimal edilmemesi için Dâhiliye Nezareti'nden emredilmiş olduğu vilâyetten hâtezkire bildirilmekle bi't-tabi emrin sıhhatinden tereddüd hâsıl oldu".

Babıâli Medine'ye teslim olması için emirler gönderirken Fahreddin Paşa subay ve askerlerinin bir kısmını 6 Kasım Cuma günü Ha-

---

[25] Aynı emir 28 Kasım'da yeni Hariciye Nazırı Abdullah Paşa ve 26 Aralık'da Cevat Paşa tarafından da tekrar olundu. (**Türk İstiklal Harbi,** I, Ankara 1962, s.47).

[26] N.K.Kıcıman, **aynı eser,** s. 381–383; S. R. Sonyel, **aynı eser,** s. 338.

[27] N.K.Kıcıman, **aynı eser,** s. 38- 382.

[28] **BOA, BEO,** Hariciye, gelen, nr. 341321.

Levent Şahverdi Arşivi

rem-i Şerife davet etti. Burada yaptığı konuşmada harbin durumunu özetledikten sonra mütareke şartlarının kendisine bildirildiğini söyledi ve askerlerini irâde-i seniyye gelinceye kadar müdafaaya çağırarak şöyle dedi[29]:

"Almanlar bize, siz Medine'yi müdâfaa edemezsiniz, tahliye ediniz diye birkaç defa teklifte bulundular. Ben bu teklifi reddettim ve bugüne kadar da Hazret-i Peygamber'in mübarek kabrini siz kahramanlarla müdafaa ettim. Gerçi pek çok ümitsiz günler geçirdik, fakat Cenab-i Hakk'ın yardımı Resul'ünün şefaat ve ruhaniyeti sayesinde düşmanımıza boyun eğmedik. Ve bundan sonra da inşallah eğmeyeceğiz. Sayımız meşhur olsun!... Çektiğimiz zahmet ve meşakkatlerin mükâfatını göreceğiz. Bununla beraber bütün müşkilat sona ermemiştir. Vazifemiz pek mühimdir. Sabır ve sebat edip düşmanlarımızı itaate mecbur edeceğiz. Arazi-i Mukaddese'de Padişahımızın hükümran hakkının devam ve bekasını temin için çalışacağız. Hatta bu uğurda icap ederse hep beraber öleceğiz!...

İşte size lazım olacak kadar vaziyeti izah ettim. Sizden ve benden sabr u sebat ve devam-ı mukavemet Cenab-ı Hakk'tan hidayet Peygamber'den şefaat..."

Konuşmadan anlaşıldığı üzere Fahreddin Paşa bir müddet daha teslime yanaşmayacaktı. Durumun devamı için bir takım tedbirler almaya başladı. Medine çevresindeki çatışmaları tatil ettirerek, hal boyunca Zalü'1-Hac-Muazzam istasyonları arasındaki 200 km'lik bir sahayı boşaltma teşebbüsüne geçerek buradaki kuvvetleri Medine'ye çekmeye başladı[30].

Mütârekeden itibaren askerden kaçanların arttığı dikkati çekmekteydi. Kumandan, 17 Kasım tarihli emriyle firarilere karşı şiddetli tedbirler almıştır. Bu arada maiyyetindeki askerlerden makbuz mukabili topladığı paraları muhasara hattını yararak içeri giren yiyeceklere tahsis etti. Osmanlı Hükûmeti'ne sadık kalan Rabig Şeyhü'1

[29] N.K.Kıcıman, **aynı eser,** s. 394-399.
[30] F. Kandemir, **aynı eser,** s. 175; B. Şimşir, **Malta Sürgünleri,** s.28.

Levent Şahverdi Arşivi

Meşâyihi Hüseyin Paşa El-Mübârek'den de 5000 altın yardım temin etti. Bütün bu faaliyetleri devam ettirirken 18 Kasım'da Medine'de bulunan asker ve memurlara verilen iaşe miktarını azalttı[31]. Bunlardan anlıyoruz ki, Fahreddin Paşa hiç olmazsa bir süre daha Medine'yi müdafaaya devam edecekti. Aslında mütareke hükümlerine uymayarak teslim olmayan yalnızca Medine de değildi[32].

Fahreddin Paşa'nın İstanbul'dan aldığı emirlere itaat etmemesi İngilizleri oldukça endişelendirmiştir. İngiltere'nin Kahire Yüksek Komiseri Wingate[33] bu konuda hükümetine şunu tavsiye ediyordu[34]:

"Türk yönetiminden daha önceki direktiflerini Fahri'ye bildiği bir şifre ile tekrarlanması ve ona en yakın bağlaşık kumandan olan Emir Ali'ye teslimin: emretmesi istenmelidir".

İngiliz Hariciyesi birinci sekreteri George Kidston ise bu yazıya eklediği derkenarda, Medine'de askerî bir tedbir alınamayacağını 16'Kasım'da hükümetine bildirdi. Fahreddin Paşa'nın İbn-i Suud'dan yardım beklediğini veya aldığını iddia ediyordu. Gerçekten de Fahreddin Paşa, Emir İbn-i Suud'a bir mektup yazarak yardım istemiştir. Bu mektupda Suud'un kuvvetleriyle Medine'ye gelmesi ve beraberce Şerif Hüseyin isyanının bastırılması teklif ediliyordu. İbn-i Suud bu mektuba-verdiği cevapta, "Alman ve Avusturya İmparatorları benim emirliğime ait hudutları tasdik etsinler, o zaman gelirim" demiştir. Fahreddin Paşa bu mektubu yakışıksız bularak önce hizme-

---

[31] N.K.Kıcıman, **aynı eser,** s. 367- 370,382–383.

[32] Fethi Okyar bu durumu şöyle özetlemektedir: " 27 Ekim 1918'de Haleb'de düşmüş, İngiliz ordusu Anadolu topraklarını tehdide başlamıştır. 14 Ekim'de Trablüşşam ve İskenderun limanlarına asker çıkaran Fransızlar Adana istikametinde ilerlemeye başladılar. Hicaz'da Medine Muhafızı Fahreddin Paşa Trablusgarp'da şehzade Osman Fuat Efendi kumandasındaki kuvvetler ve Musul'daki tek bir alay hala karşı koymağa devam ediyordu. Şüphesiz ki, bunlar bütün tarihimizce gösterdiği kahramanlık sahnelerinin son tecellileri idi. Fakat harb tamamen kaybedilmiştir. Ve müttefiklerimiz arasında hala silahını bırakmayan tek millet olarak kalmıştır".

[33] Sir Francis Wingate; İngiliz Generali, 1861'de doğdu. 1899–1916 yılları arasında Sudan Genel Valiliğinde bulunmuş daha sonra yüksek komiser olarak 1922'de emekliye ayrılmıştır. 1953'de öldü. Anıları 1955'de " Wingate of Sudan" adıyla yayınlanmıştır.

[34] S.R. Sonyel, **aynı makale,** s. 333-334; A.L. Tıbawı, "The Last Knight of the Last Caliphs", **Arabic and İslamic the Mes,** London 1976,s. 154-158.

Levent Şahverdi Arşivi

tin yapılmasını, sonra mükâfatın istenmesini öğütleyen bir mektup yazdı. Necd Emiri bu ikinci mektuba cevap vermedi[35]. Bu ilişki İngiltere'yi o kadar endişelendirdi ki, Wingate mektupların ele geçirilmesi vazifesini Albay Basset'e vermiştir.

Fahreddin Paşa'nın mütareke şartlarına uymamak için çeşitli bahaneler bulması İngiliz Hükûmeti'ni daha etkili tedbirler almaya şevketti. İngiltere bilhassa güneyde General Allenby vasıtasıyla Babıâli'ye baskı yapmaya çalışıyordu. Medine'nin teslim olmaması aslında İtilaf Devletlerinin işine yarıyordu. Bu, Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmak için iyi bir fırsattı. İngiltere bunu en iyi bir şekilde yapacaktır. İngiltere Fahreddin Paşa'nın teslim olmamasını ve mütareke hükümlerinin uygulanmasındaki yavaşlıkları bahane ederek, İstanbul'da İtilaf Devletleri yanlısı olabilecek Ahmet Tevfik Paşa kabinesinin kurulmasını temin etti (11 Kasım 1918).

Medine'nin teslim olmaması ve Azerbaycan'daki gelişmeler İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne karşı durumunu daha da güçlendiriyordu. Nitekim 19 Kasım'da Babıâli'ye tekrar savaşa başlanacağı ve Osmanlı Devleti'nin herhangi bir yerinin özerk kalamayacağı tehdidini içeren sert bir nota verdi. Görüldüğü gibi Fahreddin Paşa'nın direnişi hem hükümet değişikliğine, hem de baskının biraz daha artmasına sebep olmuştur[36].

İstanbul'da bunlar olurken 21 Kasım'da Medine'den firar eden bir Sabit Buvata istasyonuna gelerek, Şerif Ali'nin bir mektubunu Fahreddin Paşa'ya getirdi. Şerif Ali mektubunda, mütârekenin imzaladığını hatırlatarak, Medine'nin kendisine teslim edilmesini istiyordu[37].

22 Kasım'da Wingate, Medine'de Fahreddin Paşa'nın Yemen ve Asir'de vali ve kumandanların hala mütareke şartlarından şüphe ettiklerini, Arapları bağlaşık komutanı saymadıklarını bildiriyordu[38].

---

[35] Ö. Kürkçüoğlu, **aynı eser,** s. 241; N.K.Kıcıman, **aynı eser,** s. 383- 384; S. R. Sonyel, aynı makale, s. 354- 355; Suud'a gönderilen mektubun fotokopisi için bk. F. Kandemir, **aynı eser,** s. 540–543.

[36] Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele,** I, İstanbul 1983,s.108.

[37] N.K.Kıcıman, **aynı eser,** s.391.

[38] G.Jaeschke, **Kronoloji,** I, s.6.

Levent Şahverdi Arşivi

Hükümetine, Türk hükümetinin ne gibi tedbir aldıklarını soruyordu. İngiltere Hariciyesi aynı gün verdiği cevapta, İstanbul'daki Yüksek Komiser Calthorpe'a atfen Hicaz, Asir ve Yemen'deki garnizonlar konusunda hiçbir taviz verilmeyeceği, teslim olmaları gerektiğini, Türk hükümetinin onlarla temas edememekle beraber, Mısır'daki İngiliz telsiz santrali vasıtasıyla Türkçe kapalı bir tel yazısı göndererek teslim olmalarını emrettiğini açıkladı[39].

İngiltere'nin artık sabrı iyice tükenmişti. Bu sebeble Amiral Calthorpe Osmanlı Hariciye Nezareti'ne verdiği notada, Medine 15 Aralık'a kadar teslim edilmez ise, Boğazlardaki istihkâmların tahrib edileceği tehdidini savurdu. Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa bu notaya verdiği karşılıkla, tehdidi protesto ederek, Fahreddin Paşa'nın isyan halinde bulunduğuna işaret etti. Ayrıca, hükümetin yetkisinin Asir, Yemen ve Hicaz'a kadar yayılmadığı mazeretini ileri sürdü. Ancak İngiltere mütarekeyi imzalayanların uygulamak mecburiyetinde olduklarını ileri sürerek mazereti kabul etmedi[40]. Ama en sonunda İngilizler Fahreddin Paşa'nın direnişi bütün tehditlere rağmen sürdürmesi üzerine, Babıâli'nin gücünün Hicaz'a kadar yayılmadığını kabul ettiler. Fakat yine de Medine direnişinin İstanbul'dan idare edilebileceğinden şüpheleniyorlardı. Birinci sekreter George Kidston 27 Kasım'da hariciyeye verdiği yazıda, Fahreddin Paşa'nın İttihat ve Terakki taraftan olduğu, Hicaz, Yemen ve Kafkasya'daki direnişin Türk hükümetinden ayrı olarak bu fırka tarafından yürütülmekte olması ihtimaline işaret ederek, şöyle diyordu[41]:

"Fahri başımıza büyük işler açabilir. Daha uzun süre dayatır ve İbn-i Suud'la Vahhabîleri Hüseyin'e karşı kışkıtırsa, Hüseyin güç bir durumda kalabilir. Kahire'den aldığımız son bilgiye göre, Fahri'nin bırakışma şartlarına karşıt olarak kutsal şehre saldırırlarsa çok yazık

---

[39] S.R. Sonyel, **aynı makale,** s. 336; Ö. Kürkçüoğlu, **aynı eser,** s.240–241.

[40] G. Jaeschke, **İngiliz Belgeleri,** s.34: Sina Akşin, s.108. S.R.Sonyel, **aynı makale,** s. 334.

[41] S.R. Sonyel, **aynı makale,** s.338–339; A.L.Tıbawı, **aynı makale,** s. 156–158; Elie Kedourie, **The Surrender of Medine,** January 1919, *Middle Eastern Study,* Vol.13 (Jan. 1977), s.132.

Levent Şahverdi Arşivi

olacak, fakat bu davranışları yukarıda işaret edilen gelişmelere tercih edilir...".

Bu konuda kesin bir çözüme ulaşmak isteyen İngiltere, Fahreddin Paşa'nın teslim olması için 15 Aralık'a kadar süre verdi. İngiltere süre sonunda teslim gerçekleşmezse, Arapların saldırılarını durdurmak için hiç bir girişimde bulunmayacaktı. Wingate bu notayı hem İstanbul'a hem de Fahreddin Paşa'ya bildirdi (3 Aralık 1918).

Wingate 30 Kasım'da Türk hükümetinin gönderdiği teslim emrinin Fahreddin Paşa'ya ulaştırıldığının Yenbu'dan teyit edildiğini kaydediyor ve hükümetine şunları bildiriyordu[42]:

"Fahri Paşa telgrafla gönderilen direktifleri kabul edemeyeceğini Yanbu'ya bildirdi. Türk hükümetinden yazılı ve tasdikli emir almadıkça şehri teslim etmeyecek. Arap Emirleri bu anlaşmaya karşıt davranışlarda bulunmak isteyen bedevileri kontrol etmekte güçlük çekiyorlar. Teslim işlemi ivedi ile yapılmaz ise savaş esirlerinin güvenliği, boşaltma sırasında büyük ölçüde tehlikeye girebilir. Bu gecikmeden Fahri'nin maksadını anlamak güç. Bırakışmayı kabul müddeti olan 15 Aralığa kadar ve husûmet yeniden başlamadan önce, Medine'ye ulaşması gereken usule göre akredite edilmiş bir Türk subayının derhal İstanbul'dan gönderilmesini ve beraberinde Fahri'ye hitaben yazılı direktifler getirmesini öneririm".

Bu öneri üzerine İngiliz Dışişleri İstanbul'daki Amiral Webb'e gönderdiği 9 Aralık 1918 tarihli yazıda, "Türk hükümetinden Wingate'in isteği yolunda harekete geçmesini isteyiniz" talimatını verdi[43].

Bundan sonra Fahreddin Paşa'ya elçiler gidip gelecektir.

B- FAHREDDİN PAŞA'YA GÖNDERİLEN ELÇİLİK HEYETLERİ

Fahreddin Paşa'nın İngiliz telsizleri vasıtasıyla gelen emirlere itaat etmeyeceğinin anlaşılması üzerine, sabrı kalmamış olan İngiltere

[42] S.R.Sonyel, **aynı makale,** s.339–340.
[43] Ö. Kürkçüoğlu, **aynı eser,** s.241.

Levent Şahverdi Arşivi

usulüne uygun olarak hazırlanmış bir irâdenin Medine'ye gönderilmesini Babıâli'den istedi[44]. 6 Aralık 1918'de Amiral Calthorpe tarafından iletilen bu istek yapılan görüşmeyi müteakip kabul edilmiştir. İngiltere, gönderilecek subayın salimen ve hızlı bir şekilde Medine'ye ulaşmasını sağlayacaktı. Bu memurun on gün zarfında Medine'de olacağı tahmin edilmekteydi[45]. Bu iş için Harbiye Nazırının Yaveri Yüzbaşı Ziya Bey seçildi. Bu subay bir destroyerle Porl Said'e, oradan da deniz uçağı ile hedefe ulaştırılacaktı. Hükümetten yazılı emri alan yüzbaşı 9 Aralık Salı günü saat 17.00'de İstanbul'dan İngiliz Hinti destroyeri ile İskenderiye'ye hareket etti[46]. Diğer yandan İngiltere Medine'nin 15 Aralık'a kadar teslim olmasını Osmanlı Hükümetinden istiyordu[47].

Fahreddin Paşa'ya teslim olması için gönderilen Ziya Bey'in yolculuğunu Tasvîr-i Efkâr gazetesi ile yaptığı mülakattan takip etmek mümkündür[48]. Ziya Bey 9 Aralık'da İngiliz torpidosuna binerek 2 gün sonra İskenderiye'ye vardı. Burada uzun menzilli bir deniz uçağı bulunamadığından altı saatte Süveyş'e trenle gitti. Oradan tekrar torpido ile Yenbu'-l-Bahr'e ulaştı. Seyahatinin her merhalesinde bir İngiliz kurmay subayı tarafından karşılandı. 3 Aralık'ta Yüzbaşı Ziya Bey'e eğer Fahreddin Paşa teslim olmazsa. Boğazlardaki istihkâmların bombalanacağı da İngiltere tarafından tebliğ edildi. Bu sebepden Yüzbaşının hareketi 15 Aralık akşamına kadar ertelendi. Aynı tehdid yukarıda anlatıldığı gibi İstanbul Hükümetine de bildirilmişti. İngiltere'nin tayin ettiği müddet sona ermesine rağmen, elçinin yeterli zamana sahip olabilmesi için 72 saat daha uzatılmasına karar verilmişti. Bunun yanısıra Wingate Medine etrafındaki Arap kuvvetlerinin şehir teslim oluncaya kadar çarpışmalarını durdurmalarını temine çalıştı[49].

---

[44] S.R. Sonyel, **aynı makale,** s.340–341; E.Kedourie, **aynı makale,** s. 133–134.
[45] **Tasvir-i Efkâr,** 28 Teşrin-i Sani 1918.
[46] **Yenigün,** 10 Kanun-ı Evvel 1918; **Tasvir-i Efkâr,** 2 Şubat 1335.
[47] S.R. Sonyel, **aynı makale** s. 341; D. Avcıoğlu, **aynı eser,** I, s.107.
[48] **Tasvir-i Efkâr,** 2 Şubat 1335.
[49] S.R. Sonyel, **aynı makale,** s.343–344; **Cihad Önderleri,** I, İstanbul 1987, s. 103-104; Fahreddin Paşa ve Cihadı" **İslam Mecmuası,** sayı 15 8 Kasım 1984), s. 10–12.

Levent Şahverdi Arşivi

Yenbu'l-Bahr'den bir İngiliz subayı refakatinde ayrılan Türk elçisi 56 saatlik deve yolculuğundan sonra Arap kuvvetlerinin karargâhı olan Bir-i Derviş'e geldi. Burada iken İngiliz hükümetinden 23 Aralığa kadar müddet isteği kabul edildi. Bir-i Derviş'den hareketle Medine ileri mevzisi Cüleycile'ye geldi (18 Aralık 1918)[50].

Ziya Bey çevresine anavatana kavuşturma ümidi saçarak, askerlerin yakınlarından getirdiği hediye ve mektupları dağıttı. Elçinin gelişi derhal Fahreddin Paşa'ya bildirildi. Ve 19 Aralık gece yarısı Fahreddin Paşa tarafından kabul edildi. Medine Kumandanı'na Harbiye Nazırı Abdullah Paşa'nın selamlarını ve hükümetin emrini tebliğ etti. O gece sabah altıya kadar devam eden görüşmelerde memleketin ahvalini Fahreddin Paşa'ya izah etli. Bu görüşmede, Medine'nin teslim edilmeyeceğini anlayan yüzbaşı, eğer şehir teslim edilmez ise devletin maruz kalacağı güçlükleri ve kendi askerlerinin çekeceği ızdırapları Fahreddin Paşa'ya anlatarak şunları söyledi:

"Bu emri aldığınız günden itibaren emriniz altındaki er ve subayları mezbahaneye göndermek hakkından mahrumsunuz".

Ancak, Ziya Bey'in anlattıklarının Fahreddin Paşa üzerinde fazla etkili olduğu söylenemez. O, teslim hususunda, "Medine kalesinin herhangi bir kaleye benzemediği, şehrin 'Merkad-ı Nebevi' ile müşerref olması hasebiyle 'Hilafet' sıfatının mesnedini teşkil ettiğini ve asırlardır 'Halife' ve 'Hakan' nâmına muhafaza ve müdâfaa olunan Makâm-ı Mukaddes'in tahliye ve teslimi için ancak 'irâde-i senıiye'ye itaat edebile ceğini ve başka hiçbir şekilde hiçbir emri kabul etmeyeceği "mütalaasında bulunuyordu[51]

---

[50] **Tasvir-i Efkâr,** 25 Kanun-ı Evvel 1334; **Tasvir-i Efkâr,** 2 Şubat 1335.

[51] N.K.Kıcıman, **aynı eser,** s. 404; Bu sırada İstanbul'da bulunan Mekke Emiri Şerif Ali Haydar, sultan Fahreddin Paşa'ya (Aralık 1918) teslim olması için emr gönderecek iken, bunu duyup derhal saray gitmiş ve Vahdettin'e Fahreddin Paşa ve adamlarını onurlandırarak, savunmaya devam etmelerinde izin verilmesi için ısrar etmiştir. Böyle yiğit bir kumandan teslim olmasını istemek çok acı ve imkânsız bir şeydi. Sonunda sultan'da aynı fikirde olduğundan bu tavsiyeyi kabul etti (Kemal Çiçek, "20. Yüzyıl Başlarında İstanbul Hayatı", VI, **Türk Dünyası Tarih Dergisi,** sayı 61 (Ocak 1992), s.57).

Levent Şahverdi Arşivi

Buna göre Fahreddin Paşa, Halife'ye isyan etmiş bir haydut çetesi olarak gördüğü "Şeriflere" veya bir İngiliz yüzbaşısına teslim olmayacaktı.

Kendisi böyle düşünmesine rağmen karargâhındaki kıdemli subayları toplayarak onların fikrini de aldı. Onlara Harbiye Nazırının emrini okuyarak kutsal şehri ancak Halifenin iradesi olmadan ve Meclis-i Mebusan tarafından tasdik edilmedikçe teslim etmeyeceğini söyledi, ayrıca teslim olunsa dahi Yenbu'ya kadar giderken, bedevilerin saldıracağı endişesini belirtti. Toplantıdaki subayların çoğu müsbet veya menfi bir fikir beyan etmediler, Yalnız Erkan-ı Harp Reisi vekili Kaymakam Emin Bey, Hükümetin verdiği emri uygulamanın zor olmakla beraber, içinde bulunulan zorluklar, gıdasızlık ve ilaçsızlık yüzünden günde 150 kişinin öldüğünü açıkladı. Bu şartlarda bir an evvel hükümetin emrine uyulması gerekiyordu. Ayrıca meşrutî bir idarede emirler doğrudan doğruya hükümetten geldiğinden, padişahın iradesine gerek olmadığını söyleyerek, mütarekeye uyulmasını teklif etti. Fahreddin Paşa, toplantıyı müteakip ilk iş olarak Emin Bey'i vazifesinden uzaklaştırdı. Kıtalara yayınladığı tamimde ise, birlik olunması, çağrısında bulunarak, İstanbul ile haberleşilmeye çalışıldığını, günlük yiyeceklerin artırıldığını ve sabredilmesini tavsiye ediyordu[52].

Yüzbaşı Ziya Bey eliyle İstanbul'a gönderdiği 26 Aralık tarihli cevapta, "Padişah tarafından bir buyruk olmadıkça teslim olmayacağını" bildirdi[53]. Bu cevapların yazılması için dört gün çalışılmıştı.

Ziya Bey, 24 Aralık'da Medine'den Bir-i Derviş'e geldi. 2 Ocak'da Harbiye Nezareti'ne Yenbu'dan mahrem bir mektub yazdı. Bu mektub 14 Ocak 1919'da İstanbul'a ulaşmıştır[54]. Mektubda faaliyetlerini anlattıktan sonra başlıca şu noktalar üzerinde durmaktadır:

---

[52] F. Kandemir, **aynı eser,** s. 182–183; N.K.Kıcıman, aynı eser, s.404.

[53] Galip Kemali Söylemezoğlu, **Başımıza Gelenler (1918–1922),** İstanbul 1939, s. 47, 52, 54; Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, I,** Ankara 1977,s.63, 64, 133.

[54] **BOA, BEO,** Hariciye, gelen, Kat. nr. 173 (Belgenin aslı çıkmamıştır).

Levent Şahverdi Arşivi

1- Fahreddin Paşa kendisine irade gönderilse bile bütün askerleri ve silahlarıyla birlikte İstanbul'a dönmesine müsaade edilmez ise Medine'yi terk etmeyecektir.

2- Medine'de altı ay veya bir yıl yetecek kadar gıda maddesi ve iki-üç yıl yetecek mühimmat bulunmaktadır.

3- Askerler tamamen bitkindir. Günde 80 gr. un, bir miktar hurma, pirinç ve bazen az miktarda et verilmektedir. Askerler iklim ve hastalık yüzünden savaşacak durumda değildir. Askerlerin çoğu İspanyol gribinden muzdariptir. Hastaneler tamamen doludur.

4- Medine'de askerleri ayakta tutan kumandanın büyük bir avantajla kullandığı kuvvet Peygamberin yakınlığından husule gelen yüksek dinî güçtür.

5- Fahreddin Paşa'nın son savunma hattı Kutsal Türbe olacaktır. Oraya büyük ölçüde mühimmat ve iaşe topladı. Ravza-i Mutahhara'da açtığı bir kuyu ile de su problemini halletmiştir. Medine'yi asilere teslim etmektense, cephanenin üzerine oturarak Türbe'yi havaya uçurmak kararındadır.

6- Fahreddin Paşa çok dindar bir insandır. Medine ve mukaddes türbe kelimeleri dudaklarından dökülürken, gözlerinden yaşlar boşanıyor. Ona nazikâne davranmalıdır.

Bu hususları zikreden Ziya Bey, Peygamberimizin Türbesi'ni havaya uçurulmasının dinî ve siyasî açıdan bir felaket olacağını vurgulayarak, hükümete şu tavsiyelerde bulunuyordu:

a- Fahreddin Paşa'nın askerî ve silahıyla birlikte İstanbul'a dönmesi için İngilizlerin rızası alınmalıdır.

b- Şeriflerin bedevilerle arası açıktır. Bu sebeble İbn-i Suud'dan bazı konularda istifade edilebilmesi mümkün olabilir.

c- Yukarıdaki şıkların başarı veya başarısızlığı dikkate alınarak Fahreddin Paşa'ya bir İrade-i Seniyye gönderilmelidir.

d- Buna itaat etmezse, onun yerine başka bir komutan ve vali tayin edilmelidir. Yerini alacak kişi buraya gönderilmeli ve beraberin-

Levent Şahverdi Arşivi

de bir irade getirmelidir. Çünkü Medine'deki tüm kıdemli subaylar Fahreddin Paşa'nın tesiri altındadır.

Ziya Bey'den Medine'nin teslim edilmeyeceğini öğrenen Wingate bu haberi 23 Aralık'da hükümetine bildirdi. İngiltere. Türk Hükümetinin iyi niyetinden şüphelenmeye başladı. Hicaz'a askerî bir hareket yapmaya çekindiğinden, Fahreddin Paşa'ya tekrar bir elçi gönderme kararını aldı. Bu yeni elçi yüksek rütbeli bir Türk subayı olacak, gerekirse Fahreddin Paşa'nın yerini alacaktı. Beraberinde padişahın iradesini de götürecekti. Gönderilecek mektub General Calthorpe tarafından kontrol edilecekti.

İngilizler yeni bir elçi gönderilmesine karar vermekle beraber bu elçilerin gidip gelmesinin manasız olduğunu düşünüyorlardı. Aslında verilen süre de dolduğundan, Hicaz'da "savaş hali" de başlamıştı. Onlara göre, Türk Hükümeti sorumluluklarından kaçıyordu[55].

İngilizleri kızdıran sadece Fahreddin Paşa değildi. Yemen ve Asir'in teslim olmaması da onları endişelendiriyordu[56].

26 Aralık'da yeni elçi gönderilme isteği Osmanlı Hiikûmeti'ne bildirildi. İngiltere'nin baskısı hükümeti harekete geçirdi. Bunun üzerine sabık Hicaz Fırkası Kumandanı Miralay Ahmed Lütfi Bey yeni elçi olarak tesbit edildi. Her ihtimale karşı da Fahreddin Paşa yerine Hicaz Kuvve-i Seferiyyesi Kumandanlığı'na tayin edildi[57]. Ahmed Bey'in yanına bazı nasihatlerde bulunmak üzere Adliye Nazırı Haydar Molla'da dâhil edildi[58]. Oluşturulan bu elçilik heyeti hızlı bir savaş gemisiyle Yenbu'ya gönderildi.

Osmanlı Hükümeti bu işleri yaparken, İngiliz hariciyesi Fahreddin Paşa'nın teslim olmaması sebebiyle Boğazlardaki istihkâmlar-

---

[55] S.R. Sonyel, **aynı makale,** s. 346–347; E. Kedourie, **aynı makale,** s. 133–135.

[56] **BOA, BEO,** Hariciye, gelen, nr, 341655.

[57] **BOA,** Meclis-i Vükela Mazbatası, nr. 249/ 237, 24 Ra 1337; BEO, İstizan-ı İrade, nr. 343823 (Ancak Ahmet Lütfi Bey'in bu tayini 29 Temmuz 1335 tarihinde " mugayir-i usul " bulunarak iptal edilmiştir.

[58] **Yenigün,** 16 Kanun-ı Sani 1335; **BOA, BEO,** İrade-i Hususiye, Kat.nr. 338 (Belgenin aslı çıkmamıştır) ; S. Tansel, **aynı eser,** I, s. 58: G.K. Söylemezoğlu, **aynı eser,** s.52; Mehmed Ali Ayni, **Milliyetçilik,** İstanbul 1943,s. 240; G. Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı,** s.35, **Türk İstiklal Harbi, I,** s. 47; S.R.Sonyel, **aynı makale,** s. 547 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

dan birinin tahrip edilip edilmemesini tartışıyordu. Bu konuda diğer İtilaf devletleri temsilciliklerine bilgi verildi. Ancak istihkâmların vurulması ikinci heyet dolayısıyla ertelendi. Bu sırada İngilizleri iki husus çok endişelendiriyordu. Bunlardan ilki Fahreddin Paşa'nın Harem-i Şerifi havaya uçurması ihtimaliydi. İkincisi ise Fahreddin Paşa'nın İbn-i Suud ve "İhvan'Ma Şerif Hüseyin'e karşı birleşmesiydi. Bu sebepden Medine'nin İstanbul ile haberleşmesini kestiler[59]. Osmanlı Hükümetinin aldığı tedbirler İngilizlerce iyi karşılanmakla beraber endişelerini tamamen gidermedi.

Adliye Nazırı Haydar Molla başkanlığındaki heyet, Yenbu'dan hareket ederek Medine'ye yaklaştıkları sırada Fahreddin Paşa Şerif Abdullah ve Ali ile yaptığı anlaşma üzerine teslim olmuştu[60].

Bu durum karşısında yapacak hiç bir iş kalmamasına rağmen 14 Ocak 1919'da sırf ziyaret maksadıyla Medine'ye gitmişler[61]. 1 Şubat'ta bir İngiliz gemisiyle İstanbul'a doğru yola çıkmışlardır[62]. Heyet'in İstanbul'a dönmesiyle bir takım dedikoduların da çıktığı görülmektedir. Heyet Başkanı Haydar Molla yolculuğu hakkında basında çıkanlar için şunları söylemektedir[63].

"Ben buraya geldikten sonra hakkımda beni hayrete düşüren birçok şâyiâ deveran etti. Hatta Mısır'da kargaşalıkta ayağımdan yaralanmış olduğum bile yayıldı. Memuriyetimden avdetimde bir kaç gün hanemde hasta olarak kaldığımı yaralı olduğuma hamlettiler. Teesüf ederim. Bütün bu şâyiât ekâzibden ibarettir.

İâde-i sıhhat edince zât-ı şahaneye arz-ı tazimat ve ubûdiyyet için dün saray-ı hümâyûna azimetimde bugünkü (dünkü) gazeteler yalan yanlış tefsir ve davet-i mahsûsaya atfediyorlar. Bu doğru değildir".

---

[59] S.R. Sonyel, **aynı makale,** s. 347–350.

[60] **Tasvir-i Efkâr,** 4 Şubat 1335.

[61] N.K.Kıcıman, **aynı eser,** s. 487-491; Y. Hikmet Bayur, **XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyasası Üzerindeki Etkileri,** Ankara 1974, s. 164; F. Kandemir'e göre, Haydar Molla Padişahın iradesini Fahreddin Paşa'ya vermişti. Ancak o iradenin baskı altında yazılmış olduğunu söyleyerek, kabul etmemiştir. Böylece yapacak işi kalmayan heyet İstanbul'a dönmüştür (F. Kandemir, **aynı eser,** s. 203- 206)

[62] **BOA, BEO,** Hariciye, gelen, Kat. Nr. 173 (Belgenin aslı çıkmadı).

[63] **Tavir-i Efkâr,** 18 Şubat 1335; **Yenigün,** 4 Şubat 1919.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu arada Fahreddin Paşa hakkındaki bir soruyu da şöyle cevaplandırmakladır:

"Benim Medine'ye muvasalatımdan evvel malûm olan şerait dâhilinde Fahri Paşa teslim olmuştu. Ben bilâhere Medine'ye sırf ziyaret maksadıyla gittim. Fahri Paşa benden Süveyş'de ayrıldı".

C- MEDİNE'NİN TESLİMİ

Fahreddin Paşa'ya İstanbul'dan defalarca mütareke haberi gelmiş, fakat o buna uymaya yanaşmamıştı. Hükümet bu durum üzerine Yüzbaşı Ziya Bey'i teslim emrini tebliğ gayesiyle Medine'ye gönderdi. Fahreddin Paşa buna da aldırmayarak Medine'yi teslim etmemekte direndi ve irade gelmedikçe teslim olmayacağını beyan etli. Fahreddin Paşa bütün tehditlere rağmen İngilizlerin ve Arapların bir şey yapamayacaklarını anlamıştı. Türlü bahanelerle Medine'yi savunmaya devam edecekti. Ancak, bilhassa Yüzbaşı Ziya Bey'in gelmesinden sonra Medine'de askerler arasında bir hoşnutsuzluk başlamıştı. Askerler artık direnişin gereksiz olduğunu düşünmeye başlamıştı. Yaklaşık dört yıldan beri savaşıyorlardı ve artık yorulmuşlardı. Bir an önce memleketlerine dönerek ailelerine kavuşmak arzusundaydılar. Kumandanlarının teslim olmamasına bir mana veremiyorlardı. Ayrıca Fahreddin Paşa'nın mütareke hükümlerine uymaması İngilizleri de çok endişelendirdi. Yukarıda görüldüğü üzere sürekli Babıâli'ye ve Fahreddin Paşa'ya baskı yapmaya çalışıyorlardı. Fahreddin Paşa'nın Medine'yi bırakmamasının kendi yönünden birçok sebepleri olmalıdır.

Bunları şöyle sıralamak mümkündür[64]:

1- Fahreddin Paşa dindar bir insandı. Böyle mukaddes bir şehri kolay kolay bırakamazdı. Gerekirse burada ölecekti.

2- Medine'nin kudsiyeti buranın farklı bir statüde olmasını gerektiriyordu. Zaten daha önce Medine'nin tahliyesine de askerî sebebler ne olursa olsun razı olmamıştı.

---

[64] S.R. Sonyel, **aynı makale,** s. 357- 365.

Levent Şahverdi Arşivi

3- Askerleri ve kendisi Araplara veya İngilizlere teslim olmak istemiyorlardı. İstanbul'a dönmelerine rıza gösterilmeliydi. Daha sonra bunu teklif etti.

4- Medine ve çevresinde bağımsızlık ilanı ihtimali.

5- Medine'de erzak ve mühimmatın daha uzun süre yeterli olması sebebiyle, barış anlaşmasına kadar direnişin sürdürülmesi.

6- Fahreddin Paşa aldığı emirlere ilaal çimiyor. Padişahın dahi İngiltere'nin baskısı altında olduğunu düşünüyordu.

7- Medine'yi "asî" olarak telakki ettiği Şerif Hüseyin'e değil İbni Suud'a terk etme ihtimali.

8- Zaman kazanarak, çıkabilecek fırsatları değerlendirmek (Hükümet değişikliği gibi).

9- Fahreddin Paşa mütarekenin nizâm ve asayişin muhafazası için yeter sayıda kuvvet bulundurulmasını derpiş eden 16. maddenin Kilikya gibi Hicaz'ı da ihtiva ettiğini düşünüyordu.

10- Karşısında teslim olabileceği kendi rütbesindeki bir İtilaf Devletleri temsilcisi olmaması.

11- Teslim olsa dahi Yenbu'ya kadar Türk Kuvvetlerinin her an saldırıya uğrama ihtimâli vardı.

Fahreddin Paşa'nın teslim olmamasının sebepleri ne olursa olsun ilk elçinin gelmesinden sonra, karargâhta kumandana karşı bir muhalefet başlamıştı. Muhalefetin başını çeken Erkân-ı Harbiye Reis Vekili Kaymakam Emin Bey'di[65]. Aslında Medine müdafaasının başlangıcından itibaren düşman menfi propaganda yapıyordu. Bundan en çok etkilenen kale içindeki Arap subay ve erleriydi. Bunlar önceleri korkularından ses çıkaramamıştı. Ama şimdi Türkler arasında da zararlı haberler çıkmaya başladı. Kumandana karşı muhalefet Yüzbaşı Ziya Bey'in Medine'ye gelmesiyle hızlandı. O sırada Fahreddin Paşa'nın yanında bulunan Naci Kıcıman, Ziya Bey'in gelişi-

[65] Mehmed Emin, *Harb-ı Umumide Osmanlı Cepheleri Vekayii* (**Askeri Mecmua,** sayı 33'e ek) İstanbul 1338,s.58–59.

Levent Şahverdi Arşivi

ni "Kalenin içine zehirli bir mikrop girdi" diye tavsif eder[66]. Elçi Medine'de rahatça dolaşarak kumandana karşı muhalefetin artmasına sebeb oldu. 26 Aralık'da yapılan toplantıda Emin Bey alenen kumandana karşı çıkarak, teslim olunması gerektiğini beyan etmişti. Bu beyan üzerine Fahreddin Paşa Emin Bey'i Erkân-ı Harbiye Vekilliğinden almıştı. Bu cezalandırma Emin Bey'i daha etkin muhalefete sevketti. Kaymakam Emin Bey İstanbul'dan Medine'nin teslimi için emir aldığını iddia ediyordu. Kaleninin teslimi taraftarları 27 Aralık gecesi bir toplantı yaptılar. Toplantıda Fahreddin Paşa aleyhine bir isyan düzenlendi. Yapılan plana göre, 42. ve 52. Alaylardan gelecek kuvvetlerle Paşanın karargâhı basılacaktı. Kumandan Medine'nin teslimi için görüşmelere başlamazsa, kendisinden emir ve kumanda salahiyeti alınacak, yerine en yüksek rütbeli subay vekâleten getirilerek İtilâf temsilcileriyle görüşmelere başlanacaktı. Toplantıda Heyet-i Merkeziye imzasıyla Fahreddin Paşa'yı şiddetle tenkid eden bir beyanname hazırlandı. 28 Aralıkta dağıtılan bu gizli beyannamede şöyle deniyordu[67] .

"Artık uyanalım... Dersaadet'den gelib avdet eden Topçu Yüzbaşısı Ziya Bey vasıtasıyla gönderdiği vesaike itaat etmeyen yalnız Hicaz Kuvve-i Seferiyesi Kumandanı ile bir kaç dalkavuğu kaldı. O beyinsizler de iyice kanidirler ki, iş olup bittikten sonra burada ölmek, her veçhile beyhudedir ve cinayettir..."

Bu gizli beyanname 42. Alay 1. Taburu Kumandanı Yüzbaşı Ermenekli Osman Bey tarafından Fahreddin Paşa'ya getirildi.

Medine müdafilerinin hastalık, açlık ve türlü yokluklar sebebiyle sarsılmış olan sabrı beyanname ile tamamen yıkılmıştı. Günde 100-150 kişi çeşitli hastalıklardan ve beslenme yetersizliğinden ölmekteydi. Gerçi Fahreddin Paşa iaşe miktarını biraz artırmıştı, ama bu da yeterli değildi.

---

[66] N.K.Kıcıman, **aynı eser,** s.401.

[67] Bu beyannamenin tam metni için bk: **Yakın Tarihimiz, I,** s. 30; N.K.Kıcıman, **aynı eser,** s. 409- 415; F. Kandemir, **aynı eser,** s. 188-196.

Levent Şahverdi Arşivi

Fahreddin Paşa'ya isyana kalkışanlar başta Emin Bey olmak üzere 31 Aralık'ta Uyun istasyonunda toplandılar. Burada verilen karar gereğince, müdafiileri kumandana karşı cesaretlendirmek, sağ kalma kudreti olmayan 14.000 insanı kurtarmak ve hükümetin emirlerini bir an önce yerine getirmek maksadıyla, 52. Alay'a bağlı 2. bölük ile birlikte Bir-i derviş'deki Emir Ali karargâhına sığındılar. Aslında Fahreddin Paşa'nın kendilerini cezalandıracağından korkuyorlardı. Kaçarken arkalarından ateş edilmesin diye makinalı tüfekleri ve topları ateş edemez hale getirdiler. Emin Bey, kumandan ve ona inanan 5-10 kişinin kaldığını Harbiye Nezareti'ne bildirdi[68].

Emin Bey'in bu hareketini öğrenen Fahreddin Paşa çok üzüldü[69]. Boşalan siperlere hemen yeni kuvvetler sevketti. Zaten yapacak fazla bir şey de yoktu. Bu hadise Arapları oldukça cesaretlendirdi. 2 Ocak 1919'da 60 kişilik bir bedevî müfrezesi Uyun'un kuzeyindeki Müdevvere tepe, Sadıkıyye, Makbuliye ve Şükraniyye bahçelerini işgal etti. Fakat Beşiktepe'den atılan toplar asileri derhal kaçmak zorunda bıraktı. Fahreddin Paşa müdafaanın daha iyi yapılabilmesi için 1 Ocak'da El-Ula mıntıkasının tahliyesini emretti.

Emin Bey'in teslimi birçok taburun da asilere teslim olmasına zemin hazırladı. 2-3 Ocak'da 42. Alay'a ait Avali'de bulunan iki bölük, bir makineli tüfek takımı ve bu mıntıka topçuları silahlı olarak düşmana iltica etti. Ertesi gün bu mıntıkaya bir hecinsüvar bölüğü gönderildi. Ancak bu kuvvet kafi gelmedi. Ve zarurî olarak müdafaa biraz geriye alındı. El-Ula mıntıkasının tahliyesi de süratlendirilerek 12

---

[68] **ATASE Arşivi,** nr.6/ 8356, Dosya nr. H. 14, s.95–96; **Tasvir-i Efkar,** 2 Şubat 1335; Hidayet Özkök, **Çanakkale'den Hicaz'a (Harp Hatıraları),** Kayseri 1992, s. 48-49.

[69] Emin Bey (Akdeniz) daha sonra damadı Arif Büyüktuğrul'a meseleyi şöyle anlatmıştır: " Cephanemiz kalmamış, askerimizin de yiyecek maddesi yok olmuştu. Savunmada boş yere askerlerimizi öldürmekten başka yarar yoktu. Askerlerimizi alıp İngilizlere esir oldum. Bundan ötürü beni Milli Mücadele'ye kabul etmedikleri gibi, Divan-ı Harbe sevk ettiler. Fahreddin Paşa'nın ise Kabe'yi çok zengin hediyeler alıp götürmek için savunmak istediğini de biliyorum. Sonradan ben tapu kadastroda bir iş bulup çalışırken Fahreddin Paşa bir arsa sorunu için yanıma geldi ve Birinci Dünya Savaşı'nda yaptığı hatayı itiraf ett". (Afif Büyüktuğrul, **Osmanlı Deniz Harb Tarihi ve Cumhuriyet Donanması, IV,** İstanbul 1984,s.44-45).

Levent Şahverdi Arşivi

Ocak'da tamamlandı. Bi'r-i Maşi ileri siperleri de tahliye olunarak El-İlave'ye çekildi ise de, bir bölük yine düşman tarafına geçti. Gece yarısına doğru Uyun mıntıkasındaki 2. yaya estersüvar bölüğü, mıntıka topçuları, Asitepe, Beşiktepe, Cehennem Dağı, Kırmızıtepe ve sair cihetlerdeki piyade, topçu ve diğer sınıflar tamamen düşman tarafına geçti. Bu suretle boşalmış olan siperleri işgal için elde kuvvet kalmamıştı. El-Ula mıntıkasından da henüz kuvvet gelmemişti. Bunun üzerine birinci müdafaa hattı terk olunarak, elde kalan hecinsüvar alayı 55. ve 42. Alayların bir bölüğü ve 178. Alayın ikinci taburuyla 8 kilometre genişliğinde ikinci bir müdafaa hattına çekilmeye karar verildi[70]. Düşmana katılan kuvvetler karşısında çaresiz kalan Fahreddin Paşa teslim taraftarlarına karşı üç beyanname neşretmiştir. Bu beyannamelerde neden teslim olmadığını izah ederek Emin Bey ve diğer teslim olanları alçaklıkla suçladı. Askere sabredilmesini tavsiye etti (3 Ocak 1919)[71]. Ancak kumandanın beyannamelerinin hemen hiç bir tesiri olmadı. Artık kimsede sabır kalmamıştı. Kaçan askerîn ardı arkası kesilmiyordu. Medine'deki kuvvetler azaldığından, bedevilerin şehri yağmalama ihtimali de vardı.

Sonunda kalenin teslimi taraftarları Miralay Necib ve Miralay Abdurrahman Beyleri Fahreddin Paşa'yı teslime ikna etmek için gönderildiler. İki miralay kumandanlarına kaleyi artık müdafaa imkânı kalmadığını, kıtaların birer birer cepheyi terketmekte olduğunu anlatarak, zorakî olarak Araplar ile müzakere yapmalarına izin vermesini temin ettiler. Fahreddin Paşa çaresiz ses çıkarmamak zorunda kalmıştık. Zira o "Hilâfete karşı gelmiş birer asî" olan Şeriflerle asla müzakere etmemek kararında ısrar ediyordu. Fakat en güvendiği arkadaşları bile direnmenin faydasız olduğunu söylemişlerdi.

Bu arada faaliyetlerine Bi'r-i Derviş'de devam eden Emin Bey Cüleycile, Hafire, Hediye ve El-Ula mıntıkasındaki kuvvetlere yeni bir beyanname neşretti. 5 Ocak'la dağıtılan beyannamede Fahreddin

---

[70] Mehmed Emin, **aynı eser,** s.59.

[71] Beyannamelerin aslı için bk. **Yakın Tarihimiz, I,** s.29-30, 57-60; N.K. Kıcıman, **aynı eser,** s. 421-427; F. Kandemir, **aynı eser,** I, s. 535-536.

Levent Şahverdi Arşivi

Paşa'ya inanılmaması ve bölgedeki kumandanların nasıl hareket edecekleri talimatını ihtiva ediyordu. Ayrıca Medine'yi terk edecek kıtaların yerinde kalmaları istenmekteydi.

4 Ocak 1919'da Miralay Necib, Miralay Abdurrahman, Kaymakam Sabrı ve Baştabib Vekili Yüzbaşı Kemal Beylerden teşekkül eden bir heyet Bi'r-i Derviş'de İngiliz Yüzbaşısı Garland ile teslim görüşmesi yapmak üzere harekete geçti[72]. Bu heyeti Bi'r-i Derviş'de Şerif Ali ve Şerif Abdullah karşıladı. Hemen görüşmelere başlandı. 6 Ocağa kadar devam eden görüşmeler anlaşma ile sonuçlandı. 7 Ocak'ta Mondros Mütarekesinin 16. maddesine göre; Haşimi hükümeti adına Emir Ali, İtilâf devletleri adına Yüzbaşı Garland ve Hicaz Kuvve-i Seferiyesi heyeti arasında Medine'nin tahliyesi ile ilgili bir şartname imzalandı[73]. Bu şartnamenin maddeleri şöyledir:

1- Emir Ali Beyefendi Hazretleri Medine-i Münevvere'yi tahliye ve terk edecek kumandan, ümerâ, zabitân ve Asâkir-i Osmaniye'nin zaâf-ı vücûd ve taâblarından dolayı memleketlerine sevk ve izamları hususunda Hükûmet-i Hâşimiye'nin mesâi-i hasene ve kâmilesiyle Heyet-i Mütelife-i Düveliye'den rica ve tahliye etmesini taleb edecektir.

Kuvve-i Seferiye Kumandanı Ferik Fahreddin Paşa hazretleri iş bu şerâitnâmenin imzasından itibaren 48 saat sonra intihâb edeceği ümerâ ile Medine-i Münevvere'den hareket ve Emir Ali Beyefendi hazretlerinin Bi'r-i Derviş'dekî karargâhlarının misâfir-i mükerrem ve muhteremi olmak üzere tesrii seferleri mev'ûttur.

Tecemmu' ve Sevkıyat:

3-Medine ve civarındaki kıtaat ve müessesât Medine'de demiryolu üzerindeki kıtaat Bu'ire'de tecemmu' edecekler ve esliha-i halîfe ve sakîleyi cephaneleriyle birlikte mevâki-i mezkûrede ma-cedvel

---

[72] **ATASE Arşivi,** nr.6/ 8356, Dosya nr. H. 14,s. 82-85.

[73] **ATASE Arşivi,** nr. 6/ 8356, Dosya Nr. H. 14, s. 93–97; **Yakın Tarihimiz,** I, s. 60, 85-86; N.K.Kıcıman, **aynı eser,** s. 437-444; F. Kandemir, **aynı eser,** I, s. 207-213; **Hicaz, Asir ve Yemen Cepheleri ve Libya Harekatı,** VI, Ankara 1987, s. 869-872; E. Kedourie, **aynı makale,** s.136-137.

Levent Şahverdi Arşivi

bade'l-ihzâr hemen hareketlerinden önce Emir Ali Beyefendi hazretleri tarafından müntehâb memurlara mazbata karşılığında teslim eyleyeceklerdir. Bu'ire'de tecemmu' edecek kilimi Buvata'ya trenle naklolunduklarından sonra develerle Buvata'dan Yenbû'l-nahl'e sevkolunacaktır. Şayet Buvata'dan nakil meselesi düçâr-ı müşkülât olursa. Medine-i Münevvere'de içtimâ' olunacak ve esliha ve cephane Medine'de teslim olunarak harekâta hazırlanılacaktır.

Cüleycile ve İlâve'deki kıtaat, esliha-i sakîlesini emir hazretleri tarafından gönderilecek hayvanlarla Medine'ye sevkolunarak orada tüfekleriye cephanelerini kab-le'l-hareke Cüleycile'de teslim ederek gelecek develerle hareket edecektir.

4- Mütârekenâmenin onüçüncü maddesine tevfikan, Medine-i Münevvere'de kıtaat nezdinde mevcut esliha-i hafife ve sakile, cephane ve sâir malzeme-i harbiye ile telsiz-telgraf ve buna mümasil alât ü edevat ve şimendifere ait malzeme-i sabîte ve müteharrikeden hiçbir şey tahrib edilmeyerek, teslim olunacaktır.

Mevâki-i muhtelifedeki lağımlar ve dinamitler vaz'ıları tarafından toplanarak bir kaza vukuuna meydân verilmeyecektir.

5- Dördüncü maddede münderic esliha ve eşya, kıtaat ve memûrîn-i âidesi tarafından izhâr edilecek cedveller ile emir hazretleri tarafından da tayin olunacak heyete mazbata mukabilinde teslim olunacaktır.

6- Bi'l-eümle mîrî hayvanât cedvelleriyle Medine'de baytarlar ve kıtâ'ât tarafından heyet-i müntehibeye mazbata mukabilinde teslim edilecektir.

7- Ümerâ ve zabıtana ait eşyâ-yı zâtiye, nukûd, dürbün ve buna mümasil techizât-ı zâtiye ile Efrâd-ı Osmaniye'nin üzerlerindeki nakid ve eşyayı zâtiyelerine hiçbir kimse tarafından dokunulmayacak, birlikte götürebileceklerdir.

8- Emir hazretleri ümerâdan beherine iki zabitân ve memurinden beherine bir ve her iki ere bir deve hesabiyle, her kafile için 2000 veya buna yakın bir miktar devenin ihzarını temin buyuracaklardır.

Levent Şahverdi Arşivi

9- Umûm zabitân ve efrâd ile hastalardan sevkleri kabil olanların beşer ve altışar gün fasıla ile dört kafilede sevklerinin teminine gayret olunacaktır.

Her kafilenin iaşesi için onar günlük hesabiyle erzak ve bundan başka hastalara muktezî edviye ve cezâ-yı tıbbiye, battaniye, kaput, mutfak edevatı, su ve şâire gibi yolculuğa muklezî malzemenin tedârik ve itası kuvve-i seferiyyeye aittir. Bunların nakline muktezî develer emir hazretleri tarafından itâ buyrulacaktır.

Her kafilede gelecek develerden %20 nisbetinde hastagân için deve tefrik ve itâ olunacak ve kıtaat hafîf hastalar için kendilerine müretteb develerden birer deve tahsis ederek tabib ve ilâcıyla beraber götürecektir. Sevkiyât kafilelerine tefrik edilecek hastahâneler için lâ-akal ikişer tabib ve muktezî sıhhiye efradı ve hastabakıcılar memûren birlikte bulundurulacaktır.

10-Şerâitnâmenin imzasından bir hafta sonra birinci kafilenin sevkine başlanacaktır.

Konak Mahalleri:

11- Birinci konak Cifir, İkinci konak Buvata Boğazı, üçüncü konak Kuyubaşı, dördüncü konak Yenbû'1-nahl olacak ve buraya gelen kafile vapuru burada bekleyecektir. Yalnız hastagân doğruca Yenbû'l-bahr'e sevkedilecektir.

12- Yenbû'1-nahl ile Yenbu'1-Bahr arasındaki nakliyâtta memûri mahsûsları tarafından bâlâdaki tertib veçhile develerle icra edilecektir.

13- Yenbu'ul-Bahr'den vapurlara irkâb ve her türlü muavenet ve teşkilât kaza kaymakamı bey üe Binbaşı Berâyet Bey tarafından icra ve temin edilecektir.

14- Nakliyat ve sevkiyâf için Medine'ye gelecek deve kafileleri Urve'de içtima edecek, badehu Medine'den hareket edecek kıtaat ve müessesâta taksim ve nezdlerini" sevkedilecektir.

15- Kumandan Fahreddin Paşa hazretlerinin Medine-i Münevvere'den hareketiyle teslim heyeti Medine'ye geleceklerdir.

Levent Şahverdi Arşivi

16- Birinci kafilenin Medine'den hareketini müteâkib Medine-i Münevvere muhitindeki nukat-ı lâzime cüyûş-ı muntazama-i Haşimiye tarafından işgal olunarak emr-i asayiş ve intizâm temin olunacaktır ve son kafile Medine'den hareket edinceye kadar haricden urban ve ahâlinin Medine'ye girmemesi Emir Ali Beyefendi tarafından temin buyurulacaktır.

17- Kıta'ât ve müessesâtın evrâk-ı resmiye ve hesâbiyesine nazaran kasalarında mevcut görünen nakit ve evrâk-ı nakdiye cedvelleriyle heyet-i müntehibeye mazbata mukabilinde teslim olunacaktır.

18- Kıta'ât ve müessesât hükümete itasına mecbur olduğu hesâb ve muamelâta ait evrak, defâtir, cetvel ve evhamir-i resmiye ile emânet ve muhallefât akçelerini birlikte götüreceklerdir.

Mevâdd-ı Müteferrika:

19- Demiryolu üzerindeki kıtaatın Buvata ve Medine-i Münevvere'ye nakil esnasında bir güna yolsuzluğa mahal kalmamak üzere şürefâdan ve mıntıka meşâyihinden miktâr-ı kâfi zevat Medine-i Münevvere'den trenle Muhit'ten bi'1-itibâr kıtaatın çekileceği son istasyona kadar memur edilecektir.

20- Harem-i Şerif ve hazine-i Nebevî memûrîn ve müstahdeminin yerlerine memur tayin olununcaya kadar lâ-akal bir buçuk ay ifâyı hizmet edecekler ve maaşlarını alacakladır.

21- Memûrîn-i mülkiye ve mücavirinden arzu edenler Medine'de kalabileceklerdir.

22- Mülkiye, belediye, mahkeme-i şeriyye, hazine-i nebevî ve hazine-i evkafa ait mebâliğden bi'lümûm ashâb-i hukukun istihkâkı nizamileri tesviye olunduktan sonra bakî kalacak mebâliğ, defterlerine göre heyet-i müntehibeye teslim edilecek ve mukabilinde mazbata alınacaktır.

23- Zabitân ve efrâd-ı Osmaniye tarafından ebeveyn ve ailelerine gönderilmek üzere Medine postahânesine bi't-tevdî' İstanbul'dan memûren gelen Yüzbaşı Ziya Bey'e teslim edilen posta havalenameleri İstanbul'a gönderilmediği cihetle, bunların muhteviyatı olan me-

Levent Şahverdi Arşivi

bâliğ Medine postahanesi tarafından hemen ashabına red ve iade olunacaktır.

24- Tahniye, elektrik motorcularıyle trenlerin hareketlerine muktezî makinist ve miktâr-ı kâfî memurun son kafilenin hareketine kadar vazifelerine devam edecekler ve bunlara maaş verilecektir.

25- Hastahanelerdeki ağır ve gayr-ı kabil-i nakl hastalar onları istiâb edecek bir veya iki hastahaneye toplanacak ve bunların netice-i tedavilerine kadar her yüz hasta için bir tabib ve bir eczacı bırakılacaktır.

26- Yol için icâb eden edviye ve sargı malzemesi tefrik edildikten sonra, mütebakisi kâmilen Hükûmet-i Hâşimiye'nin sıhhiye müfettişliğine mazbata mukabilinde teslim edilecektir.

27- Hastagânın akşam konaklarında soğuktan tahaffuzları ve birer sıcak çay ve çorba içebilmeleri için su ve odun ihtiyacâtı o kafilenin sevk ve idaresine memur şürefâ tarafından dalâlet olunacaktır.

28- İşbu şerâitnâmenin ahkâmını tatbik ve icrasına tarafeyn mecburdur.

29- İşbu şerâitname Arapça ve Türkçe nüshateyn olarak bi't-tanzim, Bir-i Derviş'de Emir Ali Beyefendi Hazretlerinin karârgâh-ı Hâşimânelerinde 7 Ocak 1919 Salı günü Arabî saat 9'da imza edildi. Bu anlaşma ile Araplar Türklerin bulunduğu yerlere yaklaşmayacak, Medine ve çevresindeki mevziler ayrı ayrı Emir'in temsilcilerine teslim edilecekti. Bütün silah ve mühimmat Medine'de toplandı. Türkler mayınlı arazileri tahrip ettiler[74]. Fahreddin Paşa bu görüşmeler sırasında askerlerinin silahlarını muhafaza ederek, derhal vatanlarına gönderilmelerini talep etti ise de, bu talep reddedildi. Kendisinin de 48 saat içinde teslimi istendi[75]. Artık Fahreddin Paşa'nın teslim olmaktan başka çaresi kalmadı. Zaten sağlık durumu da pekiyi değildi. Bu durumda 8.1.1919'da Ali Necib Bey'i kendi yerine vekil

[74] S.R. Sonyel, **aynı makale,** s. 356.
[75] F.Kandemir, **aynı eser,** s. 215,537.

Levent Şahverdi Arşivi

tayin etti[76]. Ali Necib Bey Fahreddin Paşa'nın hastalığını ileri sürerek Araplardan yedi gün süre istedi. Bu istek de kabul edilmedi[77].

Bu sırada Osmanlı Hükûmeti'ne İngiltere tarafından yeni bir nota verildi. Zira Yemen, Asir, Trablus ve Hicaz hâlâ teslim olmamıştı. Hatta 17 Aralık'da Hudeyde'deki İngiliz kuvvetlerine Osmanlı askerî saldırmıştı. Verilen nota üzerine Osmanlı Hükümeti mütareke hakkında üzerine düşeni yapamadığını kabullendi. Nihayet 5 Ocak'da etkili bir tedbir olarak teslim olmayan kumandanlara, başta Fahreddin Paşa olmak üzere ağır bir uyarı göndermeye karar verdi. Hazırlanan emirde teslim olmayanlara şöyle seslenilmektedir[78].

"Buna muhalif olarak mütârekemâme ahkâmı malûmu olduğu hâlde yapılacak münferid harekâtın mütecasirlerinin menafi-i aliyye-i vataniyyeyi derpiş edemeyerek evâmir-i muazzamaya itaat etmemek cürmü ile müttehim olacakları tamimen tebliğ olunur".

Ancak hazırlanmış bu emir haberleşme vasıtalarının yokluğundan yerine ulaştırılmadı. Aslında "memür-i mahsûs" ile buraya teslim emri tekrar gönderildiğinden, buna da lüzum yoktu[79].

Hükümetin bu şiddetli emri hazırlamaktaki gayesi İtilâf Devletlerinin mütâreke bahislerine muhalif hareket iddia ederek daha ağır tehdidlerde bulunmalarını engellemek ve iyi niyetini nazarlarında isbat etmiş olmaktı[80].

Medine'de Fahreddin Paşa İtilaf Devletleri'nin temsilcileriyle imzalanmış anlaşma gereğince 9 Ocak günü Bi'r-i Derviş'e doğru yola çıktı. Son bir ziyaret için Ha-rem-i Şerife gitti. Burada ibadetini yaptıktan sonra, çok etkilenerek "mücâvir"[81] kalmaya karar verdi. Bahti'l-Mescid'deki bir odaya yerleşti. Fahreddin Paşa'nin fenalaştığı ve bir süre türbede ikamet edeceği Ali Necib Bey'e bildirildi. Oysa kumandanın saat 9'da Medine'yi terk etmesi gerekiyordu. Mi-

---

[76] **ATASE Arşivi,** nr. 6/ 8356, Dosya nr. H. 14, s.84.
[77] S.R. Sonyel, **aynı makale,** s.356.
[78] **BOA, BEO,** Hariciye, gelen, nr. 341321.
[79] **Aynı vesika,** lef 2.
[80] **Aynı vesika,** lef 3.
[81] Medine'ye gelen bir müslümanın hayatının sonuna kadar burada kalması.

Levent Şahverdi Arşivi

ralay Ali Necib Bey ve teslim taraftarları Fahreddin Paşa'nın Harem-i Şerifi havaya uçuracağından endişe ediyorlardı. Bunun için Peygamberimizin Türbesi'ni korumak maksadıyla kordon altına aldılar. Fahreddin Paşa'nın hareketinden şüphelenen Ali Necib Bey Harem-i Şerifde Paşa ile görüştü. Medine'yi terk teklifini kabul etmemesi üzerine hapsine karar verildi. Emir Ali'den anlaşmanın diğer maddelerinin uygulanmaya başlanması istendi. Hatta süre kazanmak için Fahreddin Paşa'nın yola çıkamayacak derecede hasta olduğunu tesbit eden bir rapor tanzimi cihetine gidildi. 'Ancak Araplar bunu reddettiler. Durum bir tamimle Medine'de duyuruldu[82].

Şerif Ali, Fahreddin Paşa'yı karşılamak için Nuri Bey, Şerif Ahmed, İbn-i Mansur ve Harp kabilesi Emiri'ni Medine'ye göndermişti. Bunlar eli boş dönünce Şerif Ali ve Abdullah telaşa düştü. Zira Fahreddin Paşa Peygamberin mezarına sığınmış ve "eğer beni zorla alırsanız mezarla birlikte kendimi uçuracağım" diyordu. Bu Arapları çok rahatsız etti. Nihayet Şerif Abdullah bir miktar kuvvetle Cüleycile'ye gitti. Buradan Ali Necib Bey'i telefonla aradı. Fahreddin Paşa'nın niçin teslim olmadığını sordu. Eğer Paşa teslim olmaz ise bütün kuvvetleriyle Medine'ye saldıracağı tehdidini savurdu[83]. Ali Necib Bey ertesi sabah saat 5'e kadar müddet istedi[84]. Ali Necib Bey ve arkadaşları Arapların bir hücumla Medine'ye girip, ortalığı kana bulamalarından ve yağma etmelerinden korkuyorlardı. Gerçekten bu bir felaket olurdu. Durumu değerlendiren Ali Necib Bey ve maiyyeti karargâhta toplanarak Fahreddin Paşa'yı nasıl teslim edeceklerine karar verdiler. Harem-i Şerife gidilecek. Paşa ve yanındakiler tutuklanarak Araplara teslim edilecekti. Ertesi sabah bunu gerçekleştirecek Miralay Necib Bey, Miralay Abdurrahman Bey, Kaymakam Bağdadlı Sabri Bey, Yüzbaşı Kemal Bey ve bazı erler Harem-i Şerife gittiler. Yan-

---

[82] N.K.Kıcıman, **aynı eser,** s. 450- 455; **Yakın Tarihimiz,** I, s. 87; H. Özkök, **aynı eser,** s.51–52.

[83] Şerif Abdullah bu telefon konuşmasında: "Necip Bey siz Abdülhamid gibi bir Padişahı tahtından indirmiş orduya mensupsunuz. Fahreddin Paşa'yı niçin kolundan tutup atmıyorsunuz?" demiştir. (N.K.Kıcıman, **aynı eser,** s.456).

[84] Kral Abdullah, "Hatıralar" Çev. Özcan Erektiren, **Hayat Tarih Mecmuası,** sayı 11 8 1970), s. 70.

Levent Şahverdi Arşivi

larına Fahreddin Paşa'yı bağlamak için ip, gözleri için de kum, kül, biber aldılar. Şehir içinde de bir takım tedbirler aldılar[85]. Teslim taraftarları ne pahasına olursa olsun Fahreddin Paşa'yı teslim edecekti. Harem-i Şerife gidenler önce Fahreddin Paşa'nın maiyetindekileri etkisiz hale gelirdiler. Daha yeni kalkmış olan Fahreddin Paşa'ya, Ali Necib Bey vazifesini hakkıyla yaptığını, kadere boyun eğilmesi gerektiğini söyleyerek teslimini istedi. Fahreddin Paşa bunu kabul etmeyince, üzerine atılarak ona kıskıvrak yakalayıp tutukladılar[86].

Araplar ve İngilizler Fahreddin Paşa'nın teslimini endişe ile bekliyorlardı. Paşa'nın sevkedildiği telefonla Şerif Abdullah'a bildirildi. 10 Ocak sabahı saat 6,30'da Cüleycile'de Araplara teslim edildi[87]. Aynı gün yayımlanan tamimde kumandanın kendi arzusuyla yola çıktığı ve herkesin işiye gücüyle uğraşması duyuruldu. Cüleyci le'de Fahreddin Paşa'yı Şerif Şeref ve Hilmi Paşa karşıladı. Hürmet ve saygı gösterdiler[88].

Fahreddin Paşa'nın 10 Ocak'da Medine'yi terk ve teslim ettiği haberi İtilaf Devletleri temsilcileri tarafından Osmanlı Hariciye Nezareti'ne tebliğ edildi (11 Ocak 1919)[89]. Medine'nin teslimi İstanbul'da büyük bir heyecan uyandırdı. Mütarekenin imzalanmasından

---

[85] N.K.Kıcıman, **aynı eser,** s. 456-461.

[86] F. Kandemir, "Birinci Dünya Savaşında Medine Müdafaası", **Resimli Tarih Mecmuası,** sayı 10 (1950), s. 370; Yakın Tarihimiz, I, s. 123- 124: Mevlana Muhammed Fadlu'r-resul, **Vesikalarla Vehabiliğin İçyüzü,** Çev. A. Faruk Meyan, İstanbul 1976, s. 401: İ.Bozdağ, **aynı makale,** Tercüman, 15 Eylül 1987; H.H.Işık, **aynı eser,** s. 212-218. O zaman Medine'de görevli bir asker olan Gazi Hacı Mehmed, Fahreddin Paşa'nın tesliminin asker üzerinde bıraktığı etki şöyle anlatıyor; " Paşa'yı kaçıran Araplar, daha sonra Paşa'nın kendi mührü bulunan bildiriler dağıttılar. Bütün bölüklere, bütün askerlere… Paşa'nın teslim olup gittiği yazılıydı. Bu haberin asker üzerindeki etkisi korkunç oldu." (Gazi Hacı Mehmed " Medine Müdafaasını 70 Yıl Sonra Yeniden Yaşamak ya da Çöl Destanını Yazanlar", Röportaj, Sabri Öğe, 3-7 Ocak 1988, Tercüman Gazetesi).

[87] **Türk İstiklal Harbi,** I, Ankara 1962, s. 47; s. Tansel, **Mondros'dan Mudanya' ya Kadar,** Ankara 1977, s. 58; G. Jaschke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri,** Çev. Cemal Köprülü, Ankara 1971, s. 34; S. Akşin, **aynı eser,** s. 108.

[88] Kral Abdullah, "Hatıralar", Çev. Özcan Erektiren, ***Hayat Tarih Mecmuası,*** Sayı 10 (1970) ,s. 69–70.

[89] **BOA, BEO,** Hariciye, gelen, Kat. Nr. 173 (Belgesinin aslı çıkmadı); **Tasvir-i Efkâr,** 16 Kanun-ı Sani 1335.

Levent Şahverdi Arşivi

bu yana Fahreddin Paşa'nın durumunu yakından takip eden basın bu haber üzerine birçok yazı yazmaya başladı[90].

Emir Ali, Fahreddin Paşa teslim olduktan sonra kardeşi Abdullah'ı şehirde güvenliği sağlamak ve herhangi bir yağmaya karşı koymak üzere Medine'ye gönderdi. Emir Abdullah 13 Ocak 1919'da şehre girdi[91]. Bu Türklerin Medine'yi ve Hicaz'ı kesin olarak kaybettiği tarihtir. Ancak disiplinsiz Arap kuvvetleri şehirde hemen yağmaya başlamışlardır. Fahreddin Paşa tarafından kilitlenip mühürlenmiş bulunan 4850 ev Araplar tarafından zorla açılmış, mobilyaları yağmalanmıştır. Emir Abdullah ile Medine'ye girenler ev ev dolaşıp beğendiklerini alıyor, arzuladıkları evde ikamet ediyorlardı. Bu yağma 12 gün devam etti. Sahipleri Medine'de bulunan evler dahi yağmadan kurtulamadı. Evlerin ancak sekizde biri yağmadan kurtulabildi. Bu olaylar Der'a, Şam ve Haleb'de de yapılmıştır. İngiliz Haricîyeci Young bu hadiseyi şöyle yorumlamaktadır[92]:

"Arap medeniyeti, Türk medeniyetine kıyasla saati geri çekmekten başka bir şey değildir"

Medine'ye hâkim olan Araplar anlaşma gereği Türk kuvvetlerinin Medine'yi tahliyesine başladı. Anlaşmaya göre, Hicaz Kuvve-i Seferiyesi dört kafile halinde Yenbu'-l-Bahr iskelesine sevkedilecek, buradan gemilerle Mısır'a gönderilecekti. Birinci kafile 17 Ocak'da bütün silahlarını bırakarak yola çıktı. Türklerin güvenlik içinde sahile nakli endişe verici bir durum arz ediyordu. Bilhassa bölgedeki yollara hâkim Harp ve Cüheyne aşiretlerinin kafilelere saldırma ihtimali vardı[93]. Medine'deki kuvvetlerin Kasım ayındaki mevcudu

---

[90] **Tasvir-i Efkar,** 28 Teşrin-i Sani 1334; **Yenigün,** 10 Kanun-ı Evvel 1918; **Yenigün,** 16 Kanun-ı Sani 1918; **Tasvir-i Efkar,** 2 Şubat 1335; **Tasvir-i Efkar,** 3 Şubat 1335; **Yenigün,** 4 Şubat 1919.

[91] **ATASE Arşivi,** nr. 6/ 8356, Dosya nr. H. 14, s. 86-88; N.K.Kıcıman, **aynı eser,** s. 464; **Sabah,** 15 Ocak 1335; Ati, 15 Ocak 1335; Yusuf Hikmet Bayur, **XX. Yüzyılda Türklüğün Tarihi,** s. 164; Cemal Kutay, **Milli Mücadele'de Öncekiler ve Sonrakiler,** İstanbul 1963, s. 101.

[92] S.R. Sonyel, **aynı makale,** s. 367; E. Kedourie, **aynı makale,** s. 137-143.

[93] S.R. Sonyel, **aynı makale,** s. 367.

Levent Şahverdi Arşivi

519 zabit, 10140 neferden ibaretti. Bunlardan 491 subay ile 7545 er Mısır'a 28 Şubat'a kadar nakledildiler[94]. Askerlerin bir kısmı hastalıklardan vefat etti, bir kısmı da çeşitli bölgelere dağıldı. Medine'deki bütün mühimmat ve cephane Şerif Hüseyin'e bırakıldı. Medine'nin tahliyesi iyi planlanmış olduğundan, ufak telek aksaklıklar dışında anlaşmaya uygun olarak sağlanmıştır[95].

Medine teslim oldu, fakat İngilizlerin endişesi sona ermedi. Zira Yemenin de tesliminde bir takım güçlükler meydana geldi. Yemen Kolordusu Kumandanı Ahmed Tevfik Paşa da İngilizler vasıtasıyla gelen mütareke emrinden şüphe ediyordu. Bu sebeble 15 Kasımda Fahreddin Paşa ile haberleşmek istemişti. İngilizler bunun gereksiz olduğunu iddia ederek iki Türk kumandanını temas ettirmedi[96] .

İngiltere 12 Şubat'ta Yemen'in teslimi için hükümete bir nota verdi. Osmanlı hükümeti Fahreddin Paşa'ya gönderilen heyet gibi buraya heyet göndermenin gereksiz olduğunu düşünüyordu. Ancak İngilizlerin ısrarı üzerine Mirliva Ali Rıza Paşa ile Kaymakam Osman Bey 18 Şubat'ta Yemen'e gönderildi. Yemen teslim oldu. Böylece Türk kuvvetleri Arabistan yarımadasını tamamen boşaltmış oldu[97].

---

[94] M. Emin, **aynı eser,** s. 60.

[95] Medine'nin tahliyesi ve Araplara bırakılan mühimmat miktarı için bk. N.K.Kıcıman, **aynı eser,** s. 445–487; F. Kandemir, **aynı eser,** s. 230–257.

[96] Asaf Tanrıkut, **Yemen Notları,** Ankara 1965, s. 123-124.

[97] **BOA, BEO,** Hariciye, gelen, nr. 341655: Meclis-i Vükela Mazbatası, nr. 214, 17 Şubat 1335.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

MÜBADELE SÜRECİNDE YAŞANAN SORUNLAR VE MERKEZDEN MÜDAHALEYE BİR ÖRNEK: 1927 MANİSA TEFTİŞİ

Mehmet ÖZ* - Ferhat BERBER**

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin dağılma döneminin en önemli demografik hareketleri olan Müslüman göçleri, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ardından da devam etmiştir. Lozan Anlaşması kapsamında 1923 yılında imzalanan "Türk-Yunan Ahali Değişimi Protokolü" ile başlayan süreç, 1930'lu yıllara kadar sürmüştür. Ancak bu dönemde sadece mübadele kapsamında gelen göçmenler değil, daha önceden gelen ve halen yerleştirilememiş göçmenler ile işgal yıllarında yerlerinden ve evlerinden olan insanlar da iskân edilmek durumundaydı. Bu çalışmada, söz konusu dönemde Türkiye'nin çeşitli yerlerinde iskân faaliyetleri esnasında yaşanan problemlerden örnekler verilmektedir. Akabinde taşrada cereyan eden hadiselerde merkezî idarenin nasıl bir kontrol mekanizması kurduğu, 1927 yılında Manisa ilinin geçirdiği teftiş ile örneklenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Göç, İskân, Mübadele, Manisa, Teftiş

PROBLEMS IN THE PROCESS OF THE EXCHANGE OF POPULATIONS AND AN EXAMPLE OF INTERVENTION BY THE CENTRAL GOVERNMENT: THE CASE OF 1927 INSPENCTION IN MANİSA

ABSTRACT

Migration of Muslim people, the most significant demographic events in the period of Ottoman disintegration were to continue during the Republican era as well. The new stage beginning with the signing of "the Protocol Concerning the Exchange of Turkish and

* Prof. Dr. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.
** Dr. Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

Levent Şahverdi Arşivi

Greek Peoples" in 1923 within the frame of Lausanne Treaty lasted 1930s. However, during this period the government had to deal with the settlement not only of those immigrants who came in the context of the Exchange but also of those who had arrived earlier and not been settled yet. This study will give examples of problems encountered during the settlement of the immigrants in various parts of Turkey. Later, through the case of an inspection carried out in Manisa, we will try to demonstrate how the government set up a control mechanism against the events that occurred in the provinces.

Key Words: Migration, Settlement, Exchange of populations, Manisa, Inspection.

GİRİŞ:

Türklerin Orta ve Yeniçağ'da Anadolu ve Avrupa'daki ilerleyişinin salt askerî ve siyasî uygulamalara atfedilmesi tarihî gerçeklerin eksik ve hatalı bir yorumudur. Bu meyanda, fethedilen bölgelerde uygulanan *istimalet* (gönülleri kazanma) siyasetinin yanında izlenen iskân politikalarının fethedilen sahaların Müslüman ve Müslüman-Türk nüfus ile meskûn hale gelmesinin altı çizilmelidir. Bu yöntemler, Osmanlı idaresinin söz konusu coğrafyada asırlar süren hâkimiyetinin en önemli sebeplerinden sayılabilir[1]. Ancak 19. yüzyıl, çok etnili/dilli ve dinli imparatorlukların dağılma dönemi, 20. yüzyılın başları ise ulus devletlerin kuruluş çağı olmuş; nesnesi insan olan bu yapıların oluşum sürecinde, siyasî aksiyonlara paralel olarak pek çok

[1] Bu konuda çok sayıda araştırma vardır. Burada kısaca Ö. L. Barkan ve Halil İnalcık'ın birkaç öncü çalışması örnek olarak verilebilir. Ö. L. Barkan, *"Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler"*, **Vakıflar Dergisi**, S. 2, 1942, ss. 281-365; Ö. L. Barkan, *"Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu olarak Sürgünler"*, **İÜ. İktisat Fakültesi Mecmuası**, XIII, İstanbul 1953, ss. 56-79; Ö. L. Barkan, *"Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu olarak Sürgünler"*, **İÜ. İktisat Fakültesi Mecmuası,** XV/1-4, İstanbul 1955, ss. 209-237; Halil İnalcık, *"Osmanlı Fetih Yöntemleri"*, **Söğüt'ten İstanbul'a**, haz. O.Özel-M. Öz, Ankara 2005, 2. bs., ss. 443-472.

Levent Şahverdi Arşivi

demografik reaksiyon meydana gelmiş veya bizzat siyasî otoriteler tarafından nüfus düzenlemeleri yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nin dağılma döneminde, kaybedilen topraklardan ve Kırım, Kafkasya gibi çevredeki Müslüman nüfusa sahip bölgelerden gelen büyük kitleler Osmanlı Sultanı'na sığınmışlardır. Bu anlamda, Osmanlı Devleti'nin yıkılış süreci, kuruluş ve gelişme dönemlerinde tesis edilen demografik sistem için bir nevi inkıraz dönemidir[2]. Belli şartlar altında bir nüfus tasfiyesi denilebilecek bu kitlesel nüfus trafiği, Dünya Savaşı sonunda kurulan yeni Türk devleti'nin de en önemli meselelerinden biri haline gelmiştir.

---

[2]19. yüzyılın ortalarından Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar Türkiye'ye yapılan göçlerin farklı yönlerinin ele alındığı Türkçe ve yabancı dildeki eserlerden oluşan zengin bir literatür mevcuttur. Burada hepsini belirtme imkanı olmasa da başlıca şu eserlere müracaat edilebilir: Abdullah Saydam, **Kırım ve Kafkas Göçleri (1856–1876)**, TTK, Ankara 1997; Nedim İpek, **Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877–1890)**, TTK, Ankara 1994; Ahmet Halaçoğlu, **Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912–1913)**, TTK, Ankara 1994; Nedim İpek, **İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler**, Serander Yayınları, Trabzon 2006; H. Yıldırım Ağanoğlu, **Osmanlıdan Cumhuriyete Balkanların Makus Talihi Göç**, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2001; Süleyman Beyoğlu, *"Girit Göçmenleri (1821–1924)"*, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, S. 2, 2000, ss. 123–138; Fuat Dündar, **İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası (1913–1918)**, İletişim Yayınları, İstanbul 2002; Ahmet Cevat Eren, **Türkiyede Göç ve Göçmen Meseleleri Tanzimat Devri İlk Kurulan Göçmen Komisyonu Çıkarılan Tüzükler**, İstanbul 1966; Süleyman Erkan, **Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878–1908)**, Trabzon 1996; Bedri Habiçoğlu, **Kafkasyadan Anadoluya Göçler**, Nart Yayıncılık, İstanbul 1993; Kemal H. Karpat, **Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk**, çev. Recep Boztemur, İmge Kitabevi, Ankara 2004; Kemal H. Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830–1914) Demografik ve Sosyal Özellikler**, çev. Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003; Kemal H. Karpat, **Osmanlı Modernleşmesi, Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus**, çev. Akile Zorlu Durukan-Kaan Durukan, İmge Kitabevi, Ankara 2002; Kemal H. Karpat, *"Avrupa Egemenliği'nde Müslümanların Konumu Çerkeslerin Sürgünü ve Suriye'deki İskânı"*, **Çerkeslerin Sürgünü**, Kafder Yayınları, Ankara 2001, ss. 78–111; Reşat Kasaba, **A Moveable Empire Otoman Nomads, Migrants & Refugees**, Seattle 2009; Gülten Kazgan, *"Milli Türk Devletinin Kuruluşu ve Göçler"*, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. XXX S. 1–4, Ekim 1970-Eylül 1971, ss. 311–331; Hakan Kırımlı, "*Kırım'dan Türkiye'ye Kırım Tatar Göçleri"*, **Uluslararası Göç Sempozyumu Bildiriler**, Zeytinburnu Belediyesi, İstanbul 2006, ss. 147–152; Faruk Kocacık, **Balkanlardan Anadolu'ya Yönelik Göçler (1878–1900)**, Hacettepe Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1978; Justin McCarthy, *"Muslim Refugees In Turkey"*, **Humanist and Scholar Essays In Honor of Andreas Tietze**, ed. Heath Lowry-Donald Quataert, Isis, Istanbul 1993, ss. 87–111; Justin McCarthy, **Ölüm ve Sürgün**, çev. Bilge Umar, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1998; Bilal Şimşir, **Bulgaristan Türkleri (1878–1985)**, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1986; Bilal Şimşir, **Rumeli'den Türk Göçleri,** C.I-II-III, TTK, Ankara 1989; Alexandre Toumarkine, **Les Migrations des Populations Musulmanes Balkaniques en Anatolie (1876–1913)**, Isis, İstanbul 1995

Levent Şahverdi Arşivi

1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi önceki göç hareketlerinden çeşitli yönleri ile ayrılmaktadır. Özellikle Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarını kaybettiği dönemde gerçekleşen göç hareketlerinde büyük ölçüde Balkanlı milli devletlerin kurulmasının etkisi söz konusudur. "Mübadele"de ise dikkat çeken en önemli hususlardan bir tanesi imparatorluğun yıkılmasının ardından onun bünyesinden çıkmış iki farklı devletin, ulus-devlet olma yolundaki çabalarında "nüfus değişimi"ni karşılıklı siyasî iradeleriyle işler hale getirmeleridir.

Aslında, ilk "nüfus mübadelesi" daha Balkan Savaşlarının bitiminde Bulgaristan ile küçük çaplı olarak uygulanabilmiştir. Aynı şekilde, Osmanlı ve Yunan hükümetleri arasında da benzer bir teşebbüs gündeme gelmesine rağmen Dünya Savaşı'nın çıkması ile tatbik edilememiştir[3]. Bunun üzerine, Ege Denizi'nin karşılıklı iki yakasında Dünya Savaşı ve Yunan işgali dönemlerinde meydana gelen demografik karmaşa ancak Lozan görüşmeleri esnasında bir hal yoluna konmaya çalışılmıştır. Bu amaçla seyreden diplomasi trafiği özetle şu şekilde gerçekleşmiştir: Lozan görüşmelerinden önce Norveçli Dr. Fridtjof Nansen, Milletler Cemiyeti tarafından Türk-Yunan göçmen sorunlarını çözme işi ile görevlendirildi. Konferans devam ederken 17 Ocak 1923'te Nüfus Mübadelesi Alt Komisyonu çalışmalarına başladı. 30 Ocak 1923 tarihinde Lozan'da "Türk ve Rum Ahali Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol" imzalandı. 7 Ekim 1923'te Muhtelit Mübadele Komisyonu faaliyete geçti. 1 Aralık 1926'da Atina'da "établi" Sorunu ve Mübadele Antlaşması imzalandı. 5 Mart 1927'de antlaşma TBMM tarafından onaylandı. 10 Haziran 1930'da Ankara'da imzalanan nihai Mübadele Antlaş-

[3] Konunun ayrıntıları için bkz. Selahattin Önder, **Balkan Devletleriyle Türkiye Arasındaki Nüfus Mübadeleleri (1912–1930)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1990; Fikret Adanır, *"Bulgaristan, Yunanistan ve Türkiye Üçgeninde Ulus İnşası ve Nüfus Değişimi"*, **İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye'de Etnik Çatışma**, der. Erik Jan Zürcher, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, ss. 19–26; Stephen P. Ladas, **The Exchange of Minorities Bulgaria, Greece and Turkey**. New York 1932; Gülay Özgür, **Balkan Savaşları Sonrasında Bulgaristan ile Osmanlı Devleti Arasında Nüfus Göçü**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2008

Levent Şahverdi Arşivi

ması, 1 Temmuz 1930'da yürürlüğe girdi. 9 Aralık 1933 yılında, Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun Kaldırılmasına Dair Antlaşma imzalandı. 19 Ekim 1934 Muhtelit Mübadele Komisyonu çalışmaları sona erdi[4].

Bu çalışmada mübadele uygulamasının diplomatik ve siyasî özelliklerinden çok anlaşmanın tatbik sürecinde yaşanan sorunlara vurgu yapılacak, bu bağlamda 1927 yılında Manisa vilayetinde gerçekleştirilen iskân işlemlerine yönelik teftiş inceleme konusu olacaktır. Bu teftiş sürecinin ortaya çıkardığı sonuçlar vesilesiyle, "göç ve iskân" çalışmaları üzerine mühim bir noktaya temas etmekte yarar vardır. Şöyle ki göç ve iskân konularında mahalli ölçekli çalışmalar büyük önem taşımaktadır. Zira iskâna yönelik resmi mevzuata bakıldığında her şeyin çok nizami biçimde hesaplandığı fikri hâkim olmaktadır. Buna rağmen aşağıda örnekleri verileceği üzere iskân sürecinde büyük sıkıntılar yaşanmıştır. Tam bu noktada söz konusu mahalli çalışmaların önemini vurgulamak gerekir. Şöyle ki, "Mübadele"yi ülke ölçeğinde ele alan bir çalışmada[5] çeşitli illerdeki iskân uygulamalarından örnekler verilmiştir. Bu illerden birisi de Manisa olup zikredilen eserin bu kısmında[6], bizim de ileride ele alacağımız, 1926 tarihli, Manisa valisinin verdiği çelişkili sayıları içeren belge[7] kullanılmış ve hiçbir analize tâbi tutulmadan veriler doğrudan akta-

---

[4] Konunun ayrıntıları için bkz. Onur Yıldırım, **Diplomasi ve Göç Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nin Öteki Yüzü**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006; İbrahim Erdal, **Mübadele (Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923-1925)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006; Mihri Belli, **Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi Ekonomik Açıdan Bir Bakış**, çev. Müfide Pekin, Belge Uluslararası Yayıncılık, İstanbul 2004; Ramazan Tosun, **Türk-Yunan İlişkileri ve Nüfus Mübadelesi (1821-1930)**, Berikan Elektronik Basım-Yayın, Ankara 2002; Kemal Arı, **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995; Ömer Kodaman, **Türkiye İle Yunanistan Arasında Nüfus Mübadelesi**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi SBE. Yüksek Lisans Projesi, Kahramanmaraş 2008; **Egeyi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi**, der. Renée Hirschon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007; **Yeniden Kurulan Yaşamlar 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi**, der. Müfide Pekin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005.

[5] Erdal, **a.g.e.**

[6] Erdal, **a.g.e.,** s. 233–236

[7] BCA. 272.12.52.117.4

Levent Şahverdi Arşivi

rılmıştır. Manisa'da mübadele sonrası iskân çalışmaları için bu eser referans alınacak olursa, gerçeği yansıtmayan bilgiler ışığında değerlendirmeler yapılması kaçınılmazdır. Oysa mekân sınırları daraltılmış ve birbirini tamamlayan belgelerin ele alındığı bu araştırmada, mevzu bahis belge, teftiş raporu ile birlikte incelenecektir. Böylece Manisa'da iskân edilen muhacirler için teftiş raporunda adı geçen iskân defterinin esas kaynak olarak kullanılması gerektiği ortaya çıkarılmıştır. Bu sebeple benzer konularda yapılacak mahallî ölçekli çalışmaların artması ile ülke geneline yönelik bilgilerimizin ve bunlara dayalı yorumların daha sağlıklı olacağı âşikârdır.

MÜBADELE DÖNEMİ İSKÂN FAALİYETLERİNİN HUKUKÎ TEMELİ:

Türk–Rum nüfus mübadelesine ilişkin protokol 30 Ocak 1923'te imzalanınca o güne kadar gelişen göç hareketlerini de bu nüfus mübadelesi çerçevesinde düzenleme ihtiyacı doğmuştur[8]. Böylece, henüz iskânlarına yönelik kalıcı bir çözüm üretilemeyen pek çok Balkan Savaşları ve Dünya Savaşı muhacirinin durumları da Lozan'da göz ardı edilmemiş olup, mübadele protokolünün 3. maddesine aynen şöyle yansımıştır[9]:

"Karşılıklı olarak Rum ve Türk nüfusu mübadele edilecek toprakları 18 Ekim 1912 tarihinden sonra bırakıp gitmiş olan Rumlar ve Müslümanlar, 1. maddede öngörülen mübadelenin kapsamına girer sayılacaklardır.

İş bu sözleşmede kullanılan "göçmenler" (émigrants) terimi, 18 Ekim 1912 tarihinden sonra göç etmesi gereken ya da göç etmiş bulunan bütün gerçek ve tüzel kişileri kapsamaktadır."

---

[8] Halil Şimşek, **Lozan'ın Getirdiği Statü ve Türkiye'de Azınlıkların Durumu (1923–1974)**, Hacettepe Üniversitesi A.İ.İ.T.E. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2006, s. 270

[9] Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı**, C. 8, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s. 82–83

Levent Şahverdi Arşivi

1924 tarihinde yayımlanan 5870/56 numaralı tamime göre ise mübadeleye tâbi olmayan yerlerden gelenlerin durumları şu şekilde düzenlenmiştir:

Madde 7- Yunanistan'ın mübadeleye tâbi olmayan yerlerile 328[1912] *senesinden sonra Yugoslavyadan, Romanyadan, Bulgaristandan ve sair memaliki ecnebiyeden gelmiş muhacirlerden usulen iskan muamelesi görmüş olanlar bulundukları yerlerde ipka edileceklerdir. Bu kabil muhacirlerin mahalli iskânını tebdil etmek için behemehal Vekaletin emri muvafakati istihsal olunmalıdır. Aksi takdirde tebdilinden mütevellit masarif ile muhacirlerin zarar ve ziyanı müsebbiblerine tazmin ettirilecektir.*

Madde 8- Mukaddema iskan edilmiş oldukları halde harp ve işgal münasebetile iskân mahallerini terke mecbur kalan ve istirdadı müteakip avdet ederek eski yerlerini talep edenlere namlarına mukayyet olan yerler iade edilecektir. Buna imkan olmadığı takdirde tercihan Ermeni emvali metrukesinde muvakkaten iskan olunacaklardır."[10]

Özetle belirtmek gerekirse, Mübadeleye tâbi olmayan Yunanistan göçmenleriyle diğer ülkelerden 1912'den sonra gelenlerin bulundukları yerlerde iskân edilecekleri, bunların iskân yerlerini değiştirmek için Bakanlığın muvafakatinin alınması gerektiği; bu yapılmadığı takdirde doğacak masrafların ve göçmenlerin zararının olaya sebep olanlardan tazmin ettirileceği vurgulanmaktadır. 8. maddede ise iskân mahallini şu veya bu sebeple terk etmek zorunda kalanların geri dönüşte eski yerlerine iade edileceği, bunun mümkün olmadığı durumda Ermenilerin terk ettiği evlerde geçici olarak iskân edilecekleri açıklanmaktadır.

18 Ekim 1925 tarihli "*Türk-Bulgar Muhadenet* (Dostluk/Samimiyet) *Muahedenamesine Merbut Protokol*"de de Bulgaristan'dan gelen muhacirlerin bıraktıkları mallar ve göçmenlik durumları tanzim

[10] **İskan Mevzuatı**, T.C. Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaleti, İskan Umum Müdürlüğü, Ankara 1936, s. 189–190

Levent Şahverdi Arşivi

edilmiş ve yine Türk ve Bulgar muhacirleri için esas alınan tarih de 18 Ekim 1912 olmuştur[11].

Gerek Yunanistan ve Bulgaristan gerekse diğer ülkelerden gelen göçmenler için yapılan bu düzenlemeler ve uluslararası anlaşmalar göstermektedir ki, yeni idarenin iskân çalışmaları aslen, yıllar süren savaşların yarattığı tahribatı tamir niteliğindedir. Lakin mevzubahis tahribat azımsanacak nitelikte olmadığından tamiri de kısa sürede olacak cinsten değildir. Öyle ki mübadillere ve diğer göçmenlere yönelik muamelat ve ortaya çıkan problemlerin şu veya bu şekilde çözümü yıllarca devam etmiştir. İskân işlemlerinin muntazam bir şekilde yürümesi için gereken mevzuat[12] yeri geldiğinde bazı tadilat ile yenilenmesine rağmen pratikte bunlara tamamen riayet edildiğini söylemek mümkün değildir.

MÜBADELE DÖNEMİNDE YAŞANAN SORUNLAR VE SEBEPLERİ:

1923 yılında Türkiye, yeni bir devlet olmanın getirdiği iç ve dış pek çok mesele ile uğraşmaktaydı. Yıllar süren savaşların yarattığı sosyal ve ekonomik yıkım sebebiyle nüfusun büyük kısmı yaralarının sarılmasını beklemekteydi. Tam bu esnada kararlaştırılan nüfus mübadelesi ise mevcut iskân sorununun kat be kat artmasına sebep olmuştu. Mübadillerden başka, işgal ve yangın sırasında evsiz barksız kalan "felaketzedeler" ve "harikzedeler [yangına maruz kalanlar]", Rus işgali sırasında Doğu Anadolu'da memleketlerini terk ederek başka illere giden "şark muhacirleri", çevre ülkelerden sığınmacı olarak gelen "mülteciler"[13] bir an önce barınma sorunlarına çözüm beklemekteydi. Ayrıca Balkan Savaşları sonrası gelen ve hala yerleştirilemeyen göçmenler ile işgal yıllarında yerlerinden geçici olarak

---

[11] **İskan Tarihçesi**, Hamit Matbaası, İstanbul 1932, s.6; İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920–1945)**, C. I, TTK Ankara 1989, s. 256–260

[12] İskâna yönelik resmi mevzuatta 1930'lu yıllara kadar devam eden değişiklikler için bkz. İskan Mevzuatı ve İskan Tarihçesi

[13] Arı, **a.g.e.,** s. 8-9

Levent Şahverdi Arşivi

ayrılıp işgalin ardından tekrar geri dönenler de buna ilave olmaktaydı. Bu açıdan bakıldığında 1923 yılından itibaren iskân meselesi, devletin halletmesi gereken problemler arasında ilk sıralarda gelmekteydi. Durumun vahametini anlamak açısından, 1930'ların başında hazırlanan resmi bir kaynağın aşağıdaki tabloya yansıyan verilerine bakmak gerekir[14].

Tablo–1: 1923–1930 Arasında Ülke Genelinde İskâna Tâbi Tutulan Nüfus

SIFAT	NÜFUS
Mübadil	499.239
Gayri mübadil	172.029
Harikzede[15]	14.312
Mülteci	35.936
Yerli ahali	18.430
Şarktan garbe nakledilenler	2.774
Toplam	742.720

Resmi kaynaklar yerleştirilenleri yansıtmasına rağmen gerçekleştirilen iskân faaliyetlerinin daha kapsamlı olması gerektir. Zira savaş sonrasında mübadiller, diğer göçmenler, savaştan etkilenen ahali ve ülkedeki sair evsizlerle birlikte toplam 1.500.000 civarında kişinin meskensiz olduğuna dair bilgiler mevcuttur[16]. Burada belirtilen sayıların kesinliği hakkında bir yorum yapmak mümkün değildir. Lakin yukarıdaki veriler, ancak 1927 yılında 13.648.270 kişiye ulaşabilen ülke nüfusu ile karşılaştırıldığında o yıllardaki barınma sorununun hacmi daha anlaşılabilir hale gelmektedir. Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, 1923–1930 yılları arasındaki iskân çalışmalarına

[14] İskân Tarihçesi, s. 137

[15] Yunan işgali sona ererken özellikle Batı Anadolu'da, Yunan askerleri ve yerli Rumların çıkardığı yangın sonucu evsiz kalanlar.

[16] Gül Karacaer, **Türkiye'de Kent Yaşamı ve Mübadiller (1923-1930)**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2006, s. 45

Levent Şahverdi Arşivi

dair sorunlar, aşağıda belirtileceği üzere, birkaç önemli başlık altında özetlenebilir. Mamafih, belirtilen başlıkların her birisi diğerleri ile alakalı olduğundan sorunların büyümesi ve karmaşanın hâkim olması da kaçınılmazdı.

Planlama hatası yahut plansızlık:

Elbette devlet, yerleşime dair yaşanan bu büyük soruna kayıtsız kalamayacaktı. Fakat iskân işlerinde diğerleri de ihmal edilmemek üzere, öncelik mübadillere verilecekti. Nitekim mübadiller, uluslararası bir anlaşmaya bağlı olarak gelmekteydiler. Kısacası yapılacak planlamanın merkezinde Yunanistan'dan gelecek kitleler olacaktı. Peki devletin bu hususta öngördüğü düzenleme ne kadar yeterliydi? Konu üzerine titiz ve kapsamlı bir çalışma ortaya koyan Yıldırım, mühim bir noktaya temas etmektedir. Buna göre, mübadelenin hemen öncesinde göçmenlerin iskânına yönelik yapılan planlamalarda, vaziyetin pek çok yönü eksik bırakılmıştı. Mübadiller kırsal ve kentsel kökenli olarak değil geldikleri bölgelerin ağırlıklı üretim faaliyetlerine göre kategorize edilmişlerdi ve bu şekilde yerleştirilmeleri düşünülmekteydi. Tütüncü, çiftçi, bağcı ve zeytinci şeklinde bir gruplandırma, bu sektörlerin dahi çeşitli kademelerine ilişkin detaylar içermediği gibi, bunların yerleşim bölgeleri kent-kır ayrımı yapılmaksızın net olmayan sahalar şeklinde taksim edilmişti[17]. Daha sürecin başında bu gruplandırmanın yanlış olduğu, sivil bir kuruluş olan İskân ve Teâvün Cemiyeti tarafından eleştirilmişti. Onlara göre yapılması gereken, muhacirler kentsel ve kırsal kökenleri dikkate alınarak iskân edilmeliydi. Cemiyet, ayrıca tütüncü sayısının da öngörülenden daha fazla olduğunu iddia etmekteydi[18].

Bunun yanında mübadillerin yerleştirileceği, Rumlardan metrûk emlâkin de ne kadar olduğuna dair kesin bir tespit yapıl(a)mamıştı[19].

---

[17] Yıldırım, **a.g.e.,** s. 237-238
[18] Yıldırım, **a.g.e.,** s. 239-240
[19] Erdal, **a.g.e.,** 155-156

Levent Şahverdi Arşivi

Mesken sorunu:

Planlamanın hatalı olmasından başka esas problemler, mübadiller gelmeye başladıkça ortaya çıkacak ve günden güne artacaktı. Oysa Anadolu'dan ayrılan Rum nüfus, Yunanistan'dan gelen Müslüman nüfustan daha fazlaydı[20]. Üstelik Ermenilerin de büyük bir kısmının gittiği düşünülürse, gelen mübadiller ve diğer yerleştirilmeyi bekleyenler için imkânların hazır olması gerekirdi. Ancak bırakılan malların durumu ilk etapta mübadele dönemi iskân faaliyetlerinin aksamasına yol açan en önemli etkendi. Mübadillerin iskân edilmesi düşünülen, Rumların terk ettiği mekânların önemli bir kısmı yanmış, bir kısmı harap olmuş ve bir miktarı da işgal edilmişti.

Marmara, Karadeniz ve Batı Anadolu'da köylerin % 70'i yakılmış, evler ve tarlalar kullanılamaz hale gelmişti. Karadeniz'de çete teröründen, Batı Anadolu'da ise yangınlardan dolayı kullanılabilir haldeki binalar çok azdı[21].

Zaten azalmış olan Rum emvâl-i metrûkesinin önemli bir bölümü de hakkı olmayan kişilerce işgal edilmişti. Bunların bir kısmı resmi devlet görevlileri, bir kısmı ise o an için evsiz kalan göçmen veya yerli halktı. Elbette fırsatçı bazı kimseler de bu durumdan istifade etmekteydi. Yapılan bir takım resmi düzenlemeler bu evlerin boşaltılmasını öngörüyordu. Ancak pratikte bunu uygulamak o kadar da kolay olmuyordu[22]. Yine Yıldırım, bu hususta gözden kaçan bir noktaya temas etmektedir. Şöyle ki işgalin son bulmasının ardından Türkiye'den ayrılan Rumların hain olduğu hükümetçe de belirtilmiş ve bunların mallarının Yunan işgalinden olumsuz etkilenen kişilere dağıtılmasını uygun gören bir kararname yayınlanmıştı. Her ne kadar

---

[20] Bu konuda çok kesin sayılar olmamakla birlikte Yunan kaynaklarına göre Türkiye'den Yunanistan'a giden Rumlar 1.100.000-1.200.000 civarındaydı. Bkz. Yıldırım, **a.g.e.,** s. 153; Erdal, **a.g.e.,** s. 338

[21] Erdal, **a.g.e.,** 215-252

[22] Arı, **a.g.e.,** 114-124; Mehmet Kiracı, **Cumhuriyet Döneminin İlk Göçü: Türk- Yunan Nüfus Mübadelesi**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2006, s. 63-67

Levent Şahverdi Arşivi

daha sonradan aksi yönde hareket edilse de kişiler açısından işgallere meşruiyet kazandıracak bir kapı açılmıştı[23].

Malların Dağıtım Sorunu:

Yalnızca konutlar değil diğer bütün taşınmazların dağıtımında büyük sorunlarla karşı karşıya olunduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu defa hükümetten ziyade mübadelenin uluslararası bürokratik sürecinin ve bundan istifade eden kişilerin payı daha büyüktür. Çünkü gelen mübadillerin orada bıraktıkları malları gösterir belgelerin[24] ne derece doğruyu yansıttığı işlemlerin zorlaşmasında birinci etkendi. Kimilerinin elindeki belgeler yanlış bilgiler içermekte, bazı hallerde kendi beyanlarına dayanarak doldurulmakta, kimileri de herhangi bir belge ibraz edememekteydi. Hal böyle olunca, malların değer tespiti, denkliğin sağlanması ve tasfiye [hesap kapatma] işlemleri yıllarca sürmüştür[25].

Malların mübadillere dağıtımında metrûk arazi ile yerli halkın arazisinin sınırlarının iç içe geçmiş olması, sahipsiz sanılan mallar üzerinde hak iddialarının ortaya çıkması, arazilerin ölçümlerini yapıp krokisini çıkaracak uzman eksikliği gibi nedenler de sürecin yavaşlamasına sebep olmaktaydı[26].

Bürokrasi ve siyaset:

Mübadele işlemlerinin yolunda gitmesi amacıyla kurulan Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti[27], meclisteki tartışmalardan ve basından

---

[23] Yıldırım, **a.g.e.,** s. 247. Böylesi bir kararnameyi yayınlayan hükümetin, öngörüsüz bir şekilde hareket ettiğini ve kısa süre sonra Lozan'da kabul edilen mübadelenin uygulanması için gereken ön hazırlıkların çok kısa bir sürede ve alelacele yapıldığı görüşünü kuvvetlendirmektir.

[24] Belgelerin nasıl hazırlandığı konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Ercan Çelebi, *"Mübadillerin Yunanistan'daki Mal Kayıtları ve Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri"*, **ÇTTAD**, S. 12, Bahar 2006, ss. 35-46

[25] Arı, **a.g.e.,** s. 138-139; Erdal, **a.g.e.,** 156; Yıldırım, **a.g.e.,** 238-239

[26] Arı, **a.g.e.,** s. 138

[27] Mübadele Sözleşmesi imzalandığı sırada göç işlemleri Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti [Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı] bünyesindeki Muhacirin Müdüriyetince yürütülmekteydi. 13 Ekim 1923'te Mübadele İmar ve İskân Vekâleti kurularak Mustafa Necati Bey Başkanlığa getirildi. Böylelikle mübadele işlemlerini icra etmek amacıyla vekâlet

Levent Şahverdi Arşivi

anlaşıldığı kadarıyla sert eleştirilere maruz kalmaktaydı. Bu tenkitler, kurumun bürokrasiye boğulduğu, dolayısıyla istenilen icraatın ortaya konulamadığı ve plansız, programsız çalışılması sebebiyle göçmenlerin mağdur ve perişan olduğu yönünde yoğunlaşmaktaydı[28]. Oysa Vekâlet'in başında bulunan Mustafa Necati son derece hassas bir yaklaşımla adeta görevini idealleştirerek yapmaktaydı[29]. Alt kadroların ve imkânların yetersizliği kadar dönemin idaresinin yaklaşımı da önemliydi. Zira hükümet, yeni kurulan devletin ve rejimin pek çok sorunu ile ilgilenmek zorunda kaldığından mübadeleyi bir an evvel bitirmeye çalışmaktaydı. Bu yüzden popülist politikalar izlenmesi, mübadeleden sorumlu yetkilileri zor durumda bırakmış olabileceği de akla getirilmelidir[30].

Ülke genelinde var olan yoksulluk, alt yapı ve sağlık sorunları ve sair sosyal problemlerin nüfusa yeni katılan muhacirleri etkilememesi düşünülemez. Nitekim 1923–1929 yılları arasında göçmenlerle ilgili bütün sorunlar için 28.018.352 liralık bir bütçe ayrılmışken bunun ancak 16.831.876 lirası (% 60'ı) harcanabilmiştir[31].

MÜBADELE DÖNEMİNDE MANİSA'DA[32] YAŞANAN PROBLEMLER

Mübadele dönemi olarak adlandırdığımız 1923 sonrasındaki süreçte, yukarıda bahsedilen sıkıntılar, özellikle göçmenlerin sayıca da-

---

seviyesinde bir kurum ihdas edilmiş oluyordu. Ancak konunun hassasiyeti ve karmaşıklığının da etkisiyle mecliste, söz konusu bakanlığa karşı ciddi bir muhalefet ortaya çıkmıştı. Vekâlet statüsündeki ömrü fazla uzun sürmeyen bu kurum, 11 Aralık 1924 yılında Dâhiliye Vekâleti bünyesinde bir genel müdürlük konumuna getirildi. 18 Kasım 1935 tarihinde ise Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'ne bağlandı. Ayrıntıları için bkz. Ercan Çelebi, *"Cumhuriyet Dönemi İktidar Muhalefet Çatışmasına Bir Örnek: Mübadele, İmar ve İskân Vekâletinin Kaldırılmasına Dair Tartışmalar ve Vekâletin Kaldırılması"*, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 163, Ağustos 2006, ss. 1–15

[28] Mesut Çapa, *"Yunanistan'dan Gelen Mübadillerin İskânı"*, **Atatürk Yolu**, S. V, Ankara 1990, ss. 49-84, s. 55-56

[29] Arı, **a.g.e.,** s. 116

[30] Yıldırım, **a.g.e.,** s. 251-252

[31] Arı, **a.g.e.,** s.148-150

[32] Manisa kazasında mübadele sürecinde yaşananlar ve iskân edilen göçmenlerin özellikleri ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Ferhat Berber, **İmparatorluktan Cumhuriyete Manisa ve Göçler (1860-1960)**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2010, s. 131-191

Levent Şahverdi Arşivi

ha fazla olduğu bölgelerde yoğunlaşmaktaydı. Manisa ve çevresi de ciddi miktarda göçmenin iskân edilmeye çalışıldığı yerlerden biridir. Plansızlık, ilgisizlik, ahalinin Rumların gidişinin ardından yaptığı yağma ve işgaller, verimsiz bölgelerde yerleştirilen mübadillerin iskân haklarının yanması pahasına yerlerini terk ederek daha verimli topraklara gitmeleri, yardım alamamaları, bilmedikleri türlerde ziraat yapmaya mecbur kalmaları ve ilk geldikleri dönemde yerli halk ile yaşanan uyum problemleri mübadil göçmenlerin yaşadığı başlıca sorunlardı[33].

Mübadele döneminin (1923–1930) hem ilk zamanlarında hem de ilerleyen yıllarda iskân edilememiş muhacirlerin durumdan şikâyet ettiklerine rastlanmaktaydı. Manisa'ya bağlı Hamidiye (Muradiye) köyündeki Florina muhacirleri iskân olmadıklarından şikâyet ederek resmi başvuruda bulunmuşlardı. Buna karşın Manisa Valiliği köyde iskân edilmeyen tek bir mübadilin dahi kalmadığını ifade eden bir yazıyı Mübadele İmar ve İskân Vekâleti'ne göndermişti (28 Ekim 1924)[34]. Yine dönemin sonlarına doğru hakkında iskân kararı çıkmış olmasına rağmen yerleştirilmemiş muhacirlerin bulunduğu görülmekteydi. Örneğin 1928'de, Manisa'nın Eğri köyünden (Üçpınar) bir Florina muhaciri, hakkında iskân kararı çıkmasına rağmen bunun henüz icra edilmediğini, ailesi ile birlikte *"sokaklarda süründüğünü"* bildiren şikâyetini Dâhiliye Vekâleti'ne iletmişti[35]. Yine 1929 yılına gelindiğinde bile Balkan Harbi'nden sonra Yayaköy'e gelen 31 hanelik Razlık (Bulgaristan) muhacirlerinin iskân edilmediği ve sefalet içinde olduklarına dair şikâyetleri basına aksetmişti[36].

---

[33] Manisa Muradiye'de yerleşen mübadillerin hatıralarından derlenen ve iskân sürecindeki pek çok sorunu bir arada ortaya koyan mikro ölçekli bir çalışma için bkz. Tolga Köker-Leyla Keskiner, *"Göçmenlik Dersleri, Türkiye'de Zorunlu Göç Deneyimi"*, **Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi**, der. Renée Hischon, Çev. Müfide Pekin- Ertuğ Altınay, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007, ss. 291–312

[34] BCA.272.11/20.98.22

[35] BCA. 272.12.60.168.15

[36] Nejdet Bilgi, **XX. Yüzyılın ilk Yarısında Manisa Kazası (1908–1950)**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 1996, s. 136

Levent Şahverdi Arşivi

Mübadillerin mürettep, yani iskân edilecekleri yerlerin önceden belirlenmiş olması, onların kati surette yerleştirilecekleri anlamını taşımamaktaydı. Öyle ki pek çok muhacir mürettep mahallinde iskân edilebileceği ev olmamasından dolayı başka taraflara gönderilmekteydi. Hatta bu şekilde birçok yer gezen muhacirlerin durumu mecliste şiddetli tartışmalara yol açmaktaydı[37]. Muhacirlerin bu seyyar vaziyetleri sadece birkaç ay zarfında uygun bir yer bulana kadar sürmüyor, kimileri yıllar boyunca bu şekilde geziyorlardı. Örneğin 1924–1925 yıllarında Samsun Limanı'na çıkan bir mübadil ailenin iskân yeri Sivas olarak belirlenmişti. Burada tutunamayan aile Samsun'a geçmiş, bir süre sonra oradan Manisa'ya gitmiş, üç ay sonra da İzmir'deki akrabalarının yanında yerleşmişti. Bütün bu dolaşım bittiğinde yıl 1932 olmuştu[38]. Bilhassa hatıraları derlenen mübadillerin hikâyelerinde bu durum çok açıklıkla görülmekteydi[39]. Ayrıca Manisa'daki muhacirlerin kaydedildiği bir iskân defterinde, pek çok kişinin bu suretle değişik yerler üzerinden Manisa'ya geldikleri veya iskân edildiği halde Manisa'dan ayrıldığı göze çarpmaktadır[40]. Bugün Manisa'da yaşayan mübadil ailelerin önemli bir kısmı da farklı yerlerden buraya geldiklerini belirtmektedir. Dört-beş yıl farklı illerde dolaştıktan sonra gelen[41], 8 yıl Akhisar'da kaldıktan sonra Manisa'da yerleşen[42], Silifke mürettebi[43] olup gitmeyen veya Antal-

---

[37] Arı, **a.g.e.,** s. 109–110

[38] Ahmet İçduygu- İbrahim Sirkeci, *"Bir Ülke, Bir Aile ve Birçok Göç: Cumhuriyet Döneminde Bir Toplumsal Dönüşüm Örneği"*, **75. Yılda Köylerden Şehirlere**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, ss. 269–276, s. 271

[39] İskender Özsoy, **Mübadelenin Öksüz Çocukları**, Bağlam Yayınları, İstanbul 2007; Mehmet Ali Gökaçtı, **Nüfus Mübadelesi Kayıp Bir Kuşağın Hikâyesi**, İletişim Yayınları, İstanbul 2008

[40] B.C.A. Muhacir Kaydına Mahsus Esas Defteri, Kod: 271, Defter No: 87, İl: Manisa, İlçe: Merkez

[41] 1943 Hamzabeyli doğumlu, Erol Doğan ile 11 Temmuz 2009'da Hamzabeyli'de yapılan görüşmeden ailesi Alasonya mübadili olup 4–5 yıl kadar farklı illerde gezmiş. Ancak hiçbirisinde yerleşememiş. En son bu köye gelmişler.

[42] 1932 Karaoğlanlı doğumlu Tevfik Topçu ile 4 Temmuz 2009'da Karaoğlanlı'da yapılan görüşmeden: Ailesi Midilli mübadili olup önce Akhisar'da yerleşmişler. 1932'de buraya gelip yerleşiyorlar.

[43] 1923 Demirhisar (Yunanistan) doğumlu, Mahmut Aytaç ile 6 Temmuz 2009'da Karağaçlı'da yapılan görüşmeden: 1924 yılında ailesi Demirhisar'dan gelirken bir yaşında bebekmiş. Mürettep yerlerinin Silifke olduğunu söylüyor. 6–7 ay kadar Selimşahlar'da kalıp buraya yerleşmişler. Karaağaçlı eski bir Rum köyü olduğundan geldiklerinde köyde 5–10 hane kadar yerli halk olduğunu ve muhacirlerin gelmeye başladığını belirtiyor.

Levent Şahverdi Arşivi

ya'daki[44] iskân hakkını kullanmayıp Manisa'ya gelen mübadiller bunlara birkaç örnek olarak gösterilebilir.

Mübadil göçmenler gelirken devletin onlardan büyük beklentileri vardı. Fakat plansız yerleştirmeler bu beklentileri daha baştan itibaren sekteye uğratıyordu. Bunun en bariz örnekleri mübadillerin meslek veya zirai iştigal alanlarına uygun olarak yerleştirilmemeleri ya da plana uygun iskânın zamanında gerçekleştirilememesi hususlarında görülmüştür. Manisa ve civarından basına yansıyan bir örnek olarak, Haziran 1924'te Drama'dan gelen 2000 kişilik mübadil topluluğu gösterilebilir. Bunların bir kısmı Yayaköy, Kırkağaç, Çobanisa, Hacıhaliller, Karaoğlanlı ve Papazlı civarında yerleştirilmişlerdi. Drama'da tütüncülük yapan bu göçmenlere burada zeytinlik verilmişti. İştigali tütüncülük olup burada da kendilerine tütün arazisi verilenlerin sıkıntıları giderilmiş sayılmazdı. Çünkü Haziran ayı tütün ekimi için geç bir vakitti. Yeniden ekim yapılması ve tütünün işlenerek satılması bir yıldan fazla süre gerektirmekteydi. Gerekli tasarrufu olmayanlar hızla maddi imkânlarını yitirerek çiftçilikten ırgatlığa kadar düşmüşlerdi[45].

Muhacir olmasına rağmen iskân hakkını elde edemeyenler için geçim sıkıntısı, halledilmesi gereken problemlerin başında gelmekteydi. Balkan Savaşı sonrasında gelip yerleşen ve ordu hizmetinde bulunan Vulçıtrınlı bir muhacir, ordudan emekli olmuş ve Muradiye köyünde ikamet etmekteydi. 1928 yılında, emekli maaşının 5 kişilik ailesini geçindirmeye yetmediği için iskân yardımı talebinde bulun-

---

[44] 1950 Mütevelli doğumlu Rıfat Dirik ile 6 Temmuz 2009'da Mütevelli'de yapılan görüşmeden: Dirik'in ailesinden duyduğu kadarıyla ilk önce Antalya'da iskân edilmişler; ardından bilmediği bir tarihte buraya gelip yerleşmişler.

[45] Kemal Arı, *"Türkiye'de Mübadele Dönemi Toprak Mülkiyeti ve Tarımda Değişim"*, **75. Yılda Köylerden Şehirlere**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, ss. 97–114, s. 105–106; 1949 Karaoğlanlı doğumlu Osman Kaplan ile 4 Temmuz 2009'da Karaoğlanlı'da yapılan görüşmeden: Dedesi 1924'te Drama'dan mübadele ile gelmiş. Karaoğlanlı'da Rumların boşalttığı mahallede iskân edilmişler. Dramalıların büyük bir kısmı tütüncü olmasına rağmen bunlara da yukarıda belirtildiği gibi zeytinlik verilmiş. İlk dönemler zeytini tanımadıklarından sıkıntı çekmişler ve bir süre halktan yardım görmüşler. Kaplan'ın anlattıklarından çıkan enteresan bir bilgi de köyde mevcut keçilerin o dönemde Yunanistan'dan getirdikleri keçilerin nesli olduğudur.

Levent Şahverdi Arşivi

muştu. Kendisi Arnavut olmasına ve Muradiye'deki Arnavutlara yalnızca mesken inşası için izin verilmesine karşın, eskiden beri askerlikle iştigal ettiğinden bu kişinin iskân edilip edilmeyeceği Dâhiliye Vekâleti'nden sorulmuştu[46].

Özellikle mübadillerin bazılarının memleketlerine geri dönme umuduyla bir süre herhangi bir işe yoğunlaşmadıkları görülmekteydi[47]. Yaşadıkları maddi sıkıntıların yanı sıra bu gibi örnekler devletin mübadillerden başlıca beklentisi olan müstahsil hale gelmelerinin gecikmesinde önemli bir etkendi.

Başta belirlenen iskân esaslarının uygulanmamasından kaynaklanan yanlışlıkların düzeltilmesi yıllar alabilmekteydi. Örneğin 1928 yılına gelindiğinde daha önceden köyde yerleştirilen zanaatkâr bir muhacirin kasabada iskân edilmesi, arazi değil dükkân verilmesi gerektiği belirtilmişti[48]. Yanlış yerleştirmelerin dışında, kişilerin hakkı olandan fazlasını elde etmek için çeşitli yollara başvurdukları, bunlardan tespit edilenler hakkında gereğinin yapıldığı görülmekteydi. Örneğin, Manisa'ya iskân edilen bir Balkan Savaşı göçmeninin Manisa dışında Çatalca ve Aydın vilayetlerinde de alakası olduğu tespit edilmişti. 1924 yılında bu kişinin Manisa dışında imar ve tımar ettiği arazi varsa masrafının karşılanması ancak arazinin istirdat edilmesi gerektiği bildirilmişti. Aksi halde benzerleri hanelerinden dahi çıkarılırken bu gibilerin himaye edilmesinin diğerleri üzerinde aksi tesir yapacağı ifade edilmişti[49]. Benzer bir örnek de tam aksi istikamette yaşanmıştı. 1927 yılında bir Florina göçmeni mürettep mahalli Çatalca vilayeti olduğu halde buradaki hane ve arazisini de kiraya vererek Manisa'ya gelmiş ve iskân talebinde bulunmuştu. Durumun anlaşılması üzerine Manisa'dan Silivri'ye sevk edilmişti. Ancak mu-

[46] BCA. 272.12.59.160.4–5

[47] 1924 Karaoğlanlı doğumlu Ahmet Çolak ile 4 Temmuz 2009'da Karaoğlanlı'da yapılan görüşmeden: Drama mübadili Çolak, 1924 yılında ailesi gelirken anne karnında olduğunu söylüyor. Ailesinin memleketlerine geri dönme umudunu uzun süre taşıdığını ve babasının bu sebeple 3–4 yıl boyunca herhangi bir meslekle uğraşmadığını belirtiyor.

[48] BCA. 272.12.59.160.4–4

[49] BCA. 272.12.42.57.3

Levent Şahverdi Arşivi

hacir, kendisinin hapse atıldığından bahisle Manisa valisi ve jandarma kumandanı hakkında şikâyette bulunmuştu. Tahkikat sonucunda şikâyetin haklı olmadığına karar verilmişti[50].

Muhacirlerin önemli sorunlarından bir tanesi de dağılmış olan aile bireylerini tekrar bir araya getirebilmekti. Devlet bu konuda gereken esnekliği göstermekteydi. Örneğin, 1926 yılında, Dünya Savaşı sırasında gelip Manisa Alaybey mahallesinde yerleşen Ropçozlu (Bulgaristan) bir muhacirin 3 kişilik ailesini getirmek için yaptığı müracaat olumlu karşılanmıştı[51]. Cumhuriyet öncesinde göç ederek, farklı yerlerde gezen muhacirlerin zamanla ailelerini bularak bir araya geldiklerine dair başka örnekler de mevcuttur[52].

Muhacirlerin özellikle uzak bölgelere gönderilirken büyük zorluklar yaşadıkları görülmekteydi. Yol bilmeden, başlarında bir mihmandar bulunmadan çıktıkları yolculuklarda yaşadıkları sıkıntılar kamuoyuna yansımaktaydı. Manisa'da özellikle Kula'ya gönderilen göçmenlerin durumu yerel basın tarafından sert bir dille eleştirilmekteydi[53].

Kamuoyunda göçmenlerin perişanlığı duygusal ifadelerle işlenirken halktan yardım talep edilmekteydi. O günkü şartlar içerisinde yapılan yardımların azımsanmayacak ölçüde olduğu söylenebilir[54]. Bunun yanında Kızılay'dan başka, sivil girişimlerle oluşturulan cemiyetler muhacirlerin çeşitli sıkıntılarına çare olmak amacıyla faaliyet göstermekteydi. Merkezi İzmir'de bulunan bu cemiyetlerden[55] bazılarının Manisa'da şubeleri mevcuttu. 1925 yılında vilayet merkezinde *"Mübadele Teavün Cemiyeti"* ve *"İskân Teavün Cemiyeti"* adıyla iki dernek mevcuttu[56].

---

[50] BCA. 272.12.53.127.20
[51] BCA. 272.12.50.106.4
[52] BCA. 272.12.46.83.31
[53] Arı, **a.g.e.,** s. 106
[54] Arı, **a.g.e.,** s. 90–91
[55] Arı, **a.g.e.,** s. 100–104
[56] **Devlet Salnâmesi (1925)**, s. 666

Levent Şahverdi Arşivi

İskân sürecinde göçmenler çeşitli sorunlarla karşılaştılar. Bu sorunlar özellikle iskân edilecek nüfusun çokluğu, şehir ve çevresinin yanmış-yıkılmış hali, idarecilerin tecrübesizliği ve malî imkânların yetersizliğinden kaynaklanmaktaydı. Bazı muhacirlerin fırsatçılıkla fazla mal alma teşebbüsleri ile bu sorunların üstesinden gelmekle görevli kişilerin yetkilerini kötüye kullanmaları buna ilave edilebilir. Örneğin, iskân memurlarından birisi, kocası vefat etmiş bir kadın ve iki kızı ile birlikte iskân defterine kaydedilen 1924 Selanik mübadili bir ailenin arasına, defterde tahrifat yaparak kendisi ile bir oğlu ve bir kızını dâhil etmişti. Hatta bu aileye 1924 yılında bağ verilmiş olmasına rağmen sanığın dâhil ettiği oğlu 1925 doğumluydu. Durum fark edildiğinde bir inceleme heyeti kurulmuş ve kişi suçlu bulunarak 1931 yılında mahkemeye sevk edilmişti. 1933'te mahkeme tarafından, 3 yıl ağır hapsine ve buna ek olarak 3 yıl süre ile de memuriyetten men edilmesine hükmedilmişti. Ancak af kanununa göre temyize açık olarak affına karar verilmişti[57].

Verilen bu örneklerin benzerlerine Türkiye'nin diğer bölgelerinde de rastlamak mümkündür. Samsun[58], Bursa[59], Denizli[60], Sivas[61],

---

[57] Bu bilgi, B.C.A. Muhacir Kaydına Mahsus Esas Defteri, sayfa 259'da iliştirilmiş bir daktilo yazısı belgeden edinilmiştir. Mahkeme kararı olduğu anlaşılan bu yazıda, Manisa Ağır Ceza Mahkemesinin 933/439/407 sayılı kararı açıklanmaktadır.

[58] Nedim İpek, **Mübadele ve Samsun**, TTK, Ankara 2000; Önder Duman, **Rumeli'den Samsun'a Göç (1923-1970)**, Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2010

[59] Kemal Arı, *"Tarihsel Süreçte Mübadele ve Bursa"*, **Bursa'nın Zenginliği Göçmenler**, Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa 2008, ss. 146-176; Raif Kaplanoğlu, **Bursa'da Mübadele**, Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, İstanbul 1999

[60] Ayfer Özçelik, *"Denizli'de Mübadillerin İskânı"*, **Kafalı Armağanı**, Akçağ Yayınları, Ankara 2002, ss. 392-407; Ercan Haytoğlu, *"Yunanistan'dan Denizli'ye Yapılan Mübadil ve Gayri Mübadil Göçleri (1924-1930)"*, **Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Bildiriler**, Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Denizli 2007, ss. 302-310; Ercan Haytoğlu, *"Denizli Honaz'a Yapılan Mübadele Göçü"*, **ÇTTAD**, S. 12 Bahar 2006, ss. 47-66; Zülal Keleş, *"1923-1945 Yılları Arasında Denizli'ye İç ve Dış Göçler"*, **Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Bildiriler**, Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Denizli 2007, ss. 290-301

[61] Karacaer, a.g.t., s. 57-58

Levent Şahverdi Arşivi

Konya[62], Trabzon[63], Muğla[64], Edremit[65], Salihli[66] ve Ayvalık[67] gibi yerlerde neredeyse aynı sorunlar yaşanmış ve bunların çözümü yıllar sürmüştür.

Mübadele sürecinin ilk iki yılındaki yoğunluk ve buna mukabil baş gösteren problemler dolayısıyla merkezi denetimin daha sıkı yapılması yönünde adımlar atılmaya başlandığı. 20 Ocak 1925'te 8 madde olarak yayımlanan *"İskân muamelâtı umumiyesinin vilâyâtta sureti ifasına müteallik talimatnamenin mer'iyete vaz'ı hakkında kararname"*nin bilhassa 5. maddesinde, gerçekleştirilen uygulamaların mülkiye ve iskân müfettişleri tarafından denetleneceği belirtilmekteydi[68]. Aşağıda görüleceği üzere, 1927 yılına gelindiğine Manisa'da bir mülkiye müfettişi tarafından yapılan teftiş iskân sürecinde yaşanan karmaşa ve zorlukları ortaya koymaktadır

1927 MANİSA TEFTİŞİ:

Manisa, iskân faaliyetlerinin yoğun biçimde yaşandığı bölgelerden biridir. Yukarıda değinildiği üzere Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde yer alan pek çok belgede şehir ve çevresindeki yerleşim sorunlarına dair bilgiler mevcuttur. Ancak aynı arşivde yer alan iki farklı belge topluluğu diğer bilgileri tamamlayıcı niteliktedir.[69]. İlk

---

[62] Yunus Emre Tekinsoy, **Türk-Rum Nüfus Mübadelesi ve Konya**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2007

[63] Mesut Çapa, *"İstikbal Gazetesine Göre Trabzon'da Mübadele ve İskân"*, **Atatürk Yolu**, C. 2, S. 8, 1991, ss. 631-642

[64] Bayram Akça, *"Lozan Antlaşması'ndan Sonra Muğla Vilayeti'ne Gelen Balkan Muhacirlerinin İskânı Meselesi"*, **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)**, S. 21, Güz 2008, ss. 17-32

[65] Karacaer, a.g.t., 57-58

[66] İsmail Şen, *"Salihli Mübadilleri ve Karşılaştıkları Sorunlar"*, **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, S. 16, 2004, ss. 65-78

[67] Turan Gönenç, **Mübadele ve Ayvalık**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2008

[68] İskân Mevzuatı, s. 124–125

[69] Bu iki farklı belge topluluğunun birlikte okunması, mevcut problemler karşısında merkezin tutumunun net bir fotoğrafına ulaşma imkânı sağlamıştır. Söz konusu belgeler arşivde iki farklı künye altında toplanmış çeşitli yazışmalardan oluşmaktadır. Belgelerin yorumlanmasına geçmeden önce şunu belirtmek gerekir ki, bu belgelerden herhangi birine ulaşılamaması Manisa'daki iskân sürecine dair yapılacak bütün değerlendirmeleri eksik bırakacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

grup belge, Kasım 1926-Mart 1927 tarihleri arasında Manisa Valiliği ile Dâhiliye Vekâleti arasında cereyan eden ve iskâna dair bilgiler içeren yazışmalardır[70]. Burada Valilik, vilayet dâhilinde iskân edilen ve edilemeyen mübadiller ve diğer muhacirlerin sayıları ve bunlara dağıtılan malların miktarı hakkında bilgiler vermektedir. Bu yazışmalarda en çok dikkat çeken nokta ise mübadil, muhacir ve mültecilerin sayılarındaki tutarsızlıktır. Verilen bilgilerde iskâna tâbi tutulanlar ve iskân edilemeyenler kimi yerde aile adedi olarak kimi yerde ise kişi adedi olarak verilmiştir. Buna göre vilayet dâhilinde, Lozan Anlaşması'ndan sonra gelenlerden, büyük kısmı mübadil olmak üzere, 10.000'e yakın "kişinin" yerleştirildiği, Balkan Harbi'nden sonra gelenlerden ise yine çoğu mübadil, 8.000'den fazla "ailenin" yerleştirilemediği belirtilmektedir. Vekâlet bugüne kadar yerleştirilmeyen göçmen kalmamış olması gerektiğini belirtmiş ve bu durumun sebeplerini sormuştur. Valilikten verilen cevapta, bunların ekserisinin Balkan Harbi sonrası gelen muhacirler olduğu ve müracaatta bulunmadıkları için iskân işlemi yapılmadığı, sonradan da 1.000 aile kadarının başvuruda bulunduğunun anlaşıldığı ve işlemlerin başlatıldığı ifade edilmiştir. Yalnızca bu ifadeler bile vilayet makamının kendi sahasındaki muhacirlerin miktarına dair kesin bilgi sahibi olmadığını gösterirken; aynı yıl vali Müştak Lütfi Bey, basına yaptığı açıklamada, vilayete 12.000 civarında göçmen geldiğini ve bunların tamamen üretici hale gelecek şekilde donatıldığını açıklamıştır.[71].

Yazışmalarda bundan sonra ele alınan konular muhacirlerin yerleştirilememesinin sebepleri ve yapılacak olanlarla alakalıdır. Muhacirlerin şimdiye kadar iskân edilmemelerinin en mühim sebebi, göçmenlerin durumunun tespiti olarak ifade edilmiştir. Bu meyanda önemli bir mesele, muhtaç olup olmadıklarının incelenme işlemleri bitmesine rağmen, çoğunun geliş tarihlerini belirten herhangi bir vesikanın olmamasıdır. Zira muhacirin sıfatının belirlenmesi verilecek mallar ve yapılacak yardımlar açısından önemlidir. Bundan başka

[70] BCA. 272.12.52.117.4

[71] Ömer Karakaş, **Cumhuriyet Döneminde Manisa Vilayeti (1928–1933)**, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Manisa 1999, s. 14

Levent Şahverdi Arşivi

tahsis edilecek meskenin kalmaması ve göçmenlerin Kula gibi daha uzakta bulunan yerlere gitmek istememesi de diğer sebepler olarak gösterilmiştir.

Valiliğin açıklamasına göre, Balkan Harbi'nden sonra gelen ve yeni baştan yerleştirilmeye çalışılan mübadillerin "iskân-ı adi" muamelelerinin sürmesi, tefviz işlerinin ertelenmesine yol açmaktadır. Bunların içinde, iskân hakkını haiz olanlarla olmayanların ayırt edilmeleri gerekmektedir. Eğer merkezden, "iskân-ı adi" işlemlerinin devam ettirilmesi emredilirse, her gün yeni müracaatlar geleceğinden bunların tahkikatları bitene kadar işlemler sürecektir.

Ayrıca, iskân işlemlerinin aksamasına kadro yetersizliği, maliyenin henüz arazileri tam olarak tespit etmemiş olması, tapu kayıtlarının yanmış olması, iskân idaresinin aynı zamanda hem tespit hem de saha işleriyle meşgul olması gibi etkenlerin sebep olduğu belirtilmiştir.

Yukarıda bahsedilen iki farklı belge topluluğundan ikincisine geçmek için, bu ilk grubun son yazışması önemlidir. 3 Mart 1927 tarihli yazı ile Dâhiliye Vekâleti, İzmir'deki İskân Genel Müdürü Ömer Lütfi Bey'den bizzat Manisa'ya giderek inceleme yapmasını istemiştir. Lütfi Bey'in teftişinin sonuçları hakkında herhangi bir bilgi mevcut değilse de Manisa'da işlerin yolunda gitmediği ve incelemeye alındığı anlaşılmaktadır. Tam da burada ikinci grup belgenin sunduğu bilgiler sürecin devamını ortaya koymaktadır. Açıkça görülmektedir ki, iskân idaresinden istenen tetkikatın yanı sıra merkezden gönderilen müfettişlerce vilayette içişleri tarafından zaten bir teftiş başlatılmıştır. Ömer Lütfi Bey'in Manisa'ya giderek inceleme yapması istenen 27 Mart tarihinden önce, daha aynı yılın Ocak ayında Seraceddin Bey isminde bir mülkiye müfettişinin incelemelerini içeren rapora rastlanmaktadır.

İkinci grup belgenin[72] ilki, Mülkiye Müfettişi Seraceddin Bey'in Dâhiliye Vekâleti Teftiş Heyeti Başkanlığı'na sunduğu 21 Ocak 1927 tarihli rapordur. Buna göre:

[72] BCA 272.12.53.123.16. Belgeler burada, içerikleri bozulmadan özetlenmiş ve kısmen sadeleştirilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

İskân işleri takip edilen usullerin yanlışlığından dolayı tefvîz[73] işlemleri genellikle gecikmekte, Vekâlet'in emir ve tebligatları dikkate alınmadan karar verilmekte, bunun sonucu olarak da vekâlet'in dosyaları iadesi ile muameleler geri kalmaktadır. Yaptığım tetkikat neticesinde bazı esaslara dair düşüncelerimi özetle arz etmeyi uygun görüyorum.

1- Birinci mesele, "takdir-i kıymet" işlemleridir. Bunların çoğu zaman şaşırtıcı şekilde cereyan ettiği ve herkese aynı muamelenin uygulanmadığı görülmektedir. Vekâlet bu hususu önemle ele alarak dosyaları iade etse de aradan geçen zaman mübadilleri tereddüde sürüklemekte ve her an istirdat edilme endişesiyle bağ ve zeytinliklerin imarına gereken ehemmiyet gösterilmemektedir. Böylece milli servetin en mühimlerinden olan bağlar ve zeytinlikler günden güne harap olmaktadır. Buna engel olmak için "takdir-i kıymet" işlemlerinde sert ve kesin bir usulün tatbik edilmesi gerekir, kanaatindeyim.

Tasfiye talepnamesindeki kıymetler hemen hemen 1923-1924 senesi kıymetleridir. 1912-1913 senesi kıymetine dönmesi için kıymetine dönmesi (indirgenmesi) için kıymetlerden tenzilat yapılırken belirli bir oran kabul etmek gerekir. Tetkikatıma göre mesela: Girit'te 4 sene evvel 600-700 liraya satılmış bir mülkün 10 sene evvelki kıymeti 100 liradan fazla değildir. Dünya savaşı ve onu takip eden yıllarda Girit'te ve diğer yerlerde emlâk ve arazi kıymeti yükseldiğinden mübadiller bunu dikkate alarak tasfiye talepnamelerini yazmışlardır. Bu hususta akla gelen şekil şudur:

Tasfiye talepnamesinde 100 lira kıymeti olan bir malın 1912-1913 senesi kıymeti 20 lirayı aşmaz. Bu yüzden her sene için yüzde

---

[73] 1 Ağustos 1926'da yayımlanan "İskâna Ait Muhtıra" ile iskân ve mal dağıtımında yeni bir düzenlemeye gidilmiştir. Buna göre yukarıda geçen bazı terimlerin açıklanması icap edecektir.

4. madde, İskân-ı Adi: Memleketinde malı olup olmadığına bakılmaksızın burada asgari düzeyde barınma ve iş imkânlarının sağlanması.

23. madde, Tefviz: Mübadillerin bıraktıkları mallara denk değerde burada mal verilerek hesabın kapatılması işlemine (kat'i tasfiye) kadar, orada bıraktığı mallar burada iskân-ı adi ile aldığından çok fazla olan kişilere, iskân-ı adi ile verilenden biraz daha fazla mal verilmesi. Söz konusu muhtıranın orijinali için bkz. İskân Mevzuatı, s. 199-218

Levent Şahverdi Arşivi

(%) oranında tenzilat yapmak haksızlıkları önleyecektir. Bu usulün de bazı sakıncaları olmasının yanında faydaları daha fazladır. Böylece işlemler daha seri ve kolay biçimde yürüyecektir.

2- Takdir-i kıymet hususunda tefvîz işlemleri hakkındaki rehberin özel maddesinin hilafına Tapu tarafından uygulama yapıldığı gibi komisyonlarca da toptan tenzilat icrası devam etmektedir. Bunun da doğru bir şekilde gerçekleşmesi için "takdir-i kıymet şahadetnameleri"nin şeklinde tadilat yapmak lazımdır. Şahadetnamelerde emlâk ve arazinin cinsi, dönümü, mevkii ve her dönümüne takdir edilmiş kıymet, genel kıymeti ve diğer iktiza eden şunlar mevcut olmalı ve "heyet-i iştihadiye"ce bu sütunlar yazılarak altları imzalanmalıdır. Komisyonca kıymetlerden tenzilat icap ettiğinde altına veya karşı sayfaya yine aynı surette yazılarak her dönümden ve emlâkin her birinden tenzilat miktarı kaydolunup genel kıymeti ona göre düzeltilip "heyet-i iştihadiye"ce veya komisyonca tasdik edilir. Tetkikatta daha fazla kolaylık sağlayabilmek için kıymetsiz tapulu ve değim ve ya gaiplikten ortaya çıkan emval için ayrı renkte matbu şahadetnameler hazırlanmalıdır. Bu, hem tetkikatı kolaylaştıracak hem de komisyon işlemlerinin hızlı ve düzgün yapılmasını sağlayacaktır, görüşündeyim.

3- Mübadilin istihkakına mukabil burada verilmiş emvale takdir olunan kıymetlerde de daima ihtilaf görülmektedir. Mesela, bir yerde bulunan bağın dönümüne "heyet-i muhammen"ce [tahmin heyeti] 10 lira kıymet takdir olunduğu halde bitişiğindeki (veya yakınındaki) bağın dönümüne bir iki ay sonra 6-8 lira veya 15-20 lira gibi kıymetlerin takdir edildiği incelemeler sonucunda anlaşılmaktadır. Bu hususta heyetlerin yolsuzluk yaptıkları söylenemese de şekil itibarıyla yanlışlık olduğundan her iki takdir-i kıymet arasındaki zaman aşımı bu zıtlığa ve farka sebep olmaktadır. Bunun için de aşağıda sunacağım şeklin kabulü ve uygulanması faydalı olur ümidindeyim.

Manisa ve İzmir'de merkez ve çevredeki bağ ve arazilerin kıymeti genellikle mevkileri ve verimliliklerine göre belirlenir. Mesela,

Levent Şahverdi Arşivi

Kasaba'da[Turgutlu] Paşa Tımarı, Vakıf Alanı, ….Pınar, Manisa'da Has Tımar gibi mevkiler daima birinci kabul edilir. Gerçi birinci derecedeki mevkiler arasında ikinci ve üçüncü dereceden bağlar varsa da bunlar % 5'i geçmez. Ziraat Bankası'nca önceden kabul olunan şekilde, her vilayet ve kazada arazi ve bağların mevkileri ve verimlilikleri dikkate alınarak derecelere taksim edilir. Birinci, ikinci, v.s… derecelerdeki arazinin dönümleri için, her yerin belediye, ziraat ve ticaret odaları ve tefvîz komisyonu azaları ve ehl-i vukufdan[bilirkişilerden] oluşan bir komisyon vasıtasıyla 328 senesi kıymeti belirlenir. Derecelere ayırarak ve kıymetler belirlenerek düzenlenen "mevakî cetveli"[mevkiler cetveli] (bu cetvele bağ, bahçe, tarla, zeytinlik dahil olmalıdır) tasdik edilerek tefvîz komisyonuna verilir. Ayrıca bağ ve arazi için yerine "heyet-i muhammene" göndermeye ve birçok masraf yapmaya gerek kalmaz.

Gerçi bu dereceler arasında aynı dereceden düşük veya yüksek araziye de rastlanabilir. Fakat bunun da tayini kolaydır. Üçüncü dereceden kabul edilen yerde birinci derecede bağ olduğu anlaşılırsa o vakit mahalline "heyet-i muhammene" gidip yalnız derecesini tayin eder. Cetvele göre komisyonca kıymeti takdir olunur.

4- Hazırlıklar ve tefvîz komisyonları kararları, rehber ve muhtıradaki esaslar dikkate alınarak yapılmaktadır. Gerçi rehberin son maddesinde kararların ne gibi maddeleri ihtiva edeceğine dair malumat ve açıklamalar mevcut ise de henüz tebligat yapılmadığından uygulanması yoluna gidilmiyor. Tebligat yapılsa bile yine yanlışlıklar olacaktır.

Kararların değişmez ve talepleri karşılayacak şekilde kabul edilmesi için vesikaların incelenmesi ve tefvîz komisyonlarının her biri için ayrı ayrı matbu karar numuneleri tertip edilmesi uygun olacaktır. Tetkikat neticesinde komisyonlar, bu numuneye göre emlâkin tapu veya belirlenmiş kıymetlerini her birinde %20, 30, 40 nispetindeki istihkaklarına verilmiş emlâkin mevkii, cinsi ve miktarıyla kıymetlerini, mübadilin tarih-i hicretini, ne gibi vesikaya dayanarak "sıktı muhaceret"inin[muhacirliğin düşmesi, yerli ahali statüsüne geç-

Levent Şahverdi Arşivi

mesi] tahakkuk ettirildiğini özel hanelerine yazar. Gereken açıklamalar yapıldıktan sonra da azalara yazdırır. Bu suretle hem işler süratlenir hem de kolaylaşır. Her yerin iskân müdürüne yalnız bir numune gönderilmesi ve orada çoğaltılmasının emredilmesi yeterlidir.

5- İstifa veya diğer sebeplerle boşalacak memurluklara dışarıdan tayin edilecek memurların hiç olmazsa 15-20 gün staja tâbi tutularak iskân muamelelerine vakıf olduktan sonra işe başlaması icap eder.

6- İskan-ı adi ve tevzî-i arazi [arazi dağıtımı] işlemleri de bir çok yerde talimatname ve hükümlere uygun şekilde cereyan etmemiştir. "Sıkt-ı muhaceret"lerinin[74] belgelenmesinde muhtıradaki esaslar dikkate alınmamış, Balkan mübadil ve gayri mübadillerinin hicret tarihleri hemen her yerde yerel jandarma ve polis dairelerince yapılan yüzeysel tahkikatla tespit edilmiştir. Çoğu yerde ihraç iskeleleri muhacirler hakkında malumat talep etmemiş, Balkan Harbi'nde İzmir veya diğer bir yere çıkmış muhacirler beş altı sene muhtelif memleketlerde vakit geçirdikten sonra herhangi bir kaza veya vilayete geldiğinde müracaatı dikkate alınmış ve yerlerinden sorulmadan yine jandarmanın tahkikatıyla iskân edilmiştir.

Balkan muhacirlerinin muhtaç ve gayri muhtaç olanlarını ayırmakta da ortak bir usûl takip edilmediği, her komisyonun kendi karar ve yorumuna göre muhacirleri iskân ettiği görülmektedir. Örneklerde daha yüksek kazanca veya varlığa sahip kişilerin muhtaç, onlardan daha az gelir sahibi olanların ise gayri muhtaç olarak kabul edildiklerine rastlanmaktadır ve bu örnekler çokçadır. Komisyonlar bu hususta esaslı tahkikat yapmadıklarından, jandarma veya polisin "muhtaçtır" derkenarıyla evrakını takdim ettiği şahıs hakkında kararını derhal vermekte, bakkallık ve diğer benzer zanaatla meşgul olan birçok gayri muhtaç şahısların her kazada iskân edildiği görülmektedir. Bundan sonra bu gibi evrak, vekâlet tarafından incelene-

[74] Sıkt-ı muhaceret: Göçmenlik işlemlerinin tamamlanarak muhacirlik sıfatının düşmesi, yerleşik vatandaş konumuna gelmesi.

Levent Şahverdi Arşivi

ceğinden bu sakıncalar ortadan kalkacaktır. Ancak şimdiye kadar meydana gelen ve bazen yolsuzluk şeklinde yapılan işlemler neticesinde veya diğer sebeplerle iskân edildiği anlaşılan şahıs hakkında da aynı usulün uygulanması ve bunların ellerinden malların alınması yoluna gidilmesi gerçekleşen haksızlıkların da bu yolla düzeltilmesi gerekir efendim.

İskân-ı adî ve tevzî işlemlerinin yeniden tetkiki ve esaslı düzeltmeler yapılması zorunludur. Manisa gibi mühim bir vilayet merkezinde bile tevzî-i arazi işlemleri çok karışık şekilde gerçekleşmiştir. Ayrı ayrı defterlerde kayıtlı olan tevziat delil kabul edilecek halde değildir. Yerinde ve ölçümle tevziat yapılmadığı için dönüm ve miktarlarında büyük farklar vardır. Kayıt üzerinde verilmiş mallarda da talimatnamenin açıkladığı miktardan fazla verildiği ve bazılarına da çok noksan tevziat yapıldığı anlaşılmaktadır.

Bundan başka bir mal muhtelif şahıslara adiyen veya tefvîzen tahsis olunarak birçok çirkinliklerin oluşmasına meydan verilmiş, bir takım muhacirine tahsis olunan emval de sebepsiz geri alınarak bir diğerine tevzî edilmiş ve kayıtlar karmakarışık bir hale getirilmiştir.

Bu sebepler dolayısıyla, yeniden ve çeşitli komisyonlar vasıtasıyla az zamanda, yapılan muamelelerin düzeltilmesi için işe başlamaya mecburiyet vardır. Mevcut kayıtlar ile tevzî ve iskân-ı adi muamelelerini hakiki bir şekilde tespit etmenin imkânı yoktur.

Arz ettiğim şekilde düzeltmelere başlanır ve en fazla üç ay içinde bitmesine, muhacirin fazla olduğu vilayetlerde tevzîat ve işlemlerin bir mülkiye müfettişinin kontrolünde yürütülmesine emir buyurulursa, birbiri ardınca gelen şikâyetlerin önü alınmış ve işlemler de yoluna girmiş olur.

7- Tefvîz işlemleri de pek ağır devam etmektedir. Vali Nusret Bey'in gelişinden sonra düzenli toplantılar yapılsa da dosyaların çokluğu, işlemlerin daha uzun müddet süreceğini göstermektedir. Kadro noksanlığı, komisyonların haftada bir ya da iki defa toplana-

Levent Şahverdi Arşivi

bilmesi ve her toplantıda en fazla üç dosyanın incelenmesine imkân bulunması sebebiyle, mevcut üç yüzden fazla dosyanın senelerce incelenemeyeceğini göstermesi açısından dikkate değerdir. Komisyon kararları bile iskân dairesince ancak on beş yirmi günde yazılabilmektedir. Manisa'da iki seneden beri kararı verilmiş emval teslim olunmuş, birçok dosya mevcut olduğu halde bunların vekâlete gönderilmedikleri teftiş esnasında ortaya çıkmıştır.

Memur kadrosunun noksanlığı bu konuda sebep gösterilmekte ise de yalnız bu sebeple gecikme olduğu kabul edilemez. Memur sayısı yeterli değildir ancak düzenli/sistemli bir çalışma olmadığı için daha fazla iş yapma imkânı da kalmamaktadır. Dosyaların hemen tamamı ıslaha muhtaçtır ve çok eksiktir. Bunlar memur azlığından ziyade iyi inceleme yapılmamasından veya bazı kişilerin kayırılmasından ileri gelmiş hareketlerdir. Sıkt-ı muhacereti tahakkuk etmemiş, tasfiye talepnamesi bulunmayan kişilere bile tefvîz muamelesi yapıldığı ve tefvîz komisyonlarının kararına geçtiği görülmüştür. Bu gibi muhacirler kendilerine teslim edilen fazla emlâk ve araziden iki üç seneden beri bedelsiz olarak yararlanmakta ve dosyalar masalar içinde uyumaktadır. Her şeyden önce, bu muamelelerin düzeltilmesine ve haksız olarak mal alanlardan derhal emlâk ve arazinin geri alınması ve kullandığı müddetlere ait kira bedelinin belirlenerek tahsil olunması gerekmektedir. İşlemlerin hızlanması için Manisa'da geçici ve yalnız tefvîz muamelesiyle uğraşmak üzere ücretli memur istihdamı da maksadı gerçekleştirebilir, kanaatindeyim.

8- İskân ve genel tefvîz muameleleri hakkında sunduklarım vekâletçe kabul buyrulduğu takdirde işlemlerde az çok bir intizam gerçekleşebileceğine ve şikâyetlerin son bulacağını saygıyla arz ederim.

Mülkiye Müfettişi Seraceddin

21 Kânunsani 1927

Görüldüğü gibi Seraceddin Bey, Manisa ve çevresinde yaptığı incelemeler sonucunda pek çok konuda saptamalarda bulunmuş ve bunlara yönelik bir takım öneriler getirmiştir. Bunları belli başlıklar

Levent Şahverdi Arşivi

altında toplayabiliriz. Muamelelerdeki standartsızlık ve mevzuata aykırılık, muhacirlerin evrakının belli bir forma sahip ve matbu olmaması, memur kadrosunun nitelik ve niceliğindeki yetersizlik, muhacirlerin hangi göçmen sınıfına gireceği ve durumlarının tespiti için yapılan tahkikatların yüzeyselliği, defter kayıtlarının delil teşkil edemeyecek vaziyette olmasına dair tespitler dikkat çekmektedir. Her mevzu için çeşitli öneriler getiren Seraceddin Bey, bir mülkiye müfettişi kontrolünde işlemlerin yeniden incelenmesi gerektiğini ve daha düzenli bir çalışma sistemi ile yanlışlıkların düzeltilebileceğini belirtmiştir. Burada kayda değer önemli bir ayrıntı da yeni vali Nusret Bey'in gelişidir ki, sabık vali Müştak Lütfi Bey dönemindeki belgelerde göçmen sayılarının çelişkili olduğu ve durumun kontrol altında olmadığının işaretlerinin bulunduğuna yukarıda dikkat çekilmişti.

Bu teftiş raporu üzerine 7 Mart 1927 tarihli yazı ile Dâhiliye Vekâleti İskân Müdüriyeti, Manisa Vilayeti'nden raporun 6. maddesine dair görüşlerini istemiştir. Anlaşıldığı üzere valilik, vilayet iskân müdüriyetinden açıklama istemiş ve 27 Mart 1927'de Manisa Vilayeti İskân Müdüriyeti, şu mealde bir açıklama göndermiştir:

"Vilayete gelen mübadil muhacirler iki kısımdır: Birincisi Balkan Harbi'nden Lozan muahedesine kadar gelenler, diğerleri Lozan muahedesinden sonra gelenlerdir. Bunlardan Lozan sonrası gelenler doğal olarak sevk jurnalleri ile geldiklerinden bunlar hakkında fazla araştırmaya gerek olmadan iskân edilmişlerdir. Balkan Harbi muhacirleri ise, işgaller dolayısıyla yerlerini değiştirmiş ve birçok yerler gezerek istirdat sonrası, bir kısmı Sıhhiye-i Muavenet-i İctimaiye İdaresi'nin, bir kısmı da farklı kurumların emirnameleriyle Manisa'ya gelmişlerdir.

Mülga İmar Vekâleti memurlarınca geldikleri anda hemen kaydedilmemişler ve esasen kendileri de iskân idaresine müracaat etmemişlerdir. Ardından iskân-ı adi için müracaat edildiğinde, derhal 7870 numaralı tamim dairesince tahkikat yapılmaktadır. Ve çoğunun hicret tarihlerinin nüfus veya diğer vesikaları ile ispatı mümkün ol-

Levent Şahverdi Arşivi

mamaktadır. İlk ihraç iskeleleri itibariyle İstanbul, İzmir vilayetlerinden yapılan sorgulamalarda genellikle kayıtlarına rastlanmadığı bildirilmektedir. Bu sebeple hicret tarihleri mecburen memleketlerinde halktan veyahut muhtar ve ihtiyar heyetinin şahadetname tahkikatına ve resmi kanaate dayanılarak tayin edilmektedir. Ancak iskân olunanların memleketleri itibariyle hiç birisinin Balkan Harbinden evvel gelen kısımdan olmaması sebebiyle Manisa'da tescil edilmiş olanların iskânı cihetine gidilmiş ve evvelce bulundukları yerlerde tescil edilenler iskân dışı bırakılmışlardır. Bundan dolayı Balkan Harbinden Lozan muahedesine kadar gelen muhacirler hakkında bundan fazla tahkikat yapabilmek imkânsızdır.

Muhtaç olmadığı halde iskâna tâbi tutulduğu belirtilen bir kısım muhacir hakkındaki muameleye gelince; muhacirlerin borçlanması ve verilen malların geri alınmasının gerekip gerekmediğini düşünmek lazımdır. Bu yüzden iki ay önce Seraceddin Bey'in Alaşehir kaymakamlığına hitaben verdiği tenkitname üzerine benzer birçok muhacirin mallarının geri alınması hakkında kaymakamlıktan yapılan başvuruya yazılan cevapta, bu suretle iskân edilmiş olan muhacirlerin mallarının geri alınmasının ancak kanuni yasakların hilafına yapılan muamelenin gerektirdiği sebeplerle vekâlete arzına bağlı olduğu bildirilmiştir. Bunun gibi beyan olunan şahıslar arasında en fazla hangilerinin muamelesinde bariz bir surette kanun dışı uygulama varsa onların ayrılması, sahih evraklarının derhal Vekâlete gönderilmesi gerektiği bildirilmiştir. Evraklar Vekâlete ulaştığında gelecek yeni emre göre işlem yapılacaktır. Bununla birlikte bir mübadilin muhtaç olup olmadığının belirlenmesi kolaydır. Buna rağmen bazı hatalar olabilecek türden değildir. Her ne olursa olsun borçlanma kanununun yayımlanmasından önce iskân edilmiş olan muhacirlerin ellerindeki malların geri alınması ancak gerekçe olabilecek evraka dayandırılmasına bağlıdır.

Tevzi-i arazi [arazi dağıtımı] işlerinde de bilindiği gibi savaştan sonra iskân teşkilatında birkaç şekil kabul edilmiştir. Önceden gelen muhacirlerin biran evvel üretici olabilmeleri ve muhacirlerin iki

Levent Şahverdi Arşivi

ay içinde tevzi-i araziden istifade ettirilmeleri, aksi durumun mesuliyet gerektirdiği emirlerine karşı vilayet ve kazalarında hemen faaliyete geçilmiştir. Manisa Vilayetinin kayıtları yandığı için mecburen emlâk-ı milliye idarelerinin ısrarı ve şunun bunun yaptığı tahkikata dayanarak kayıt ve tespit edilmiş olan emvâl-i metrûkenin dağıtımında yine tevzi-i arazi talimatnamesine uyulmamış, her köye gönderilen ikişer yeni memur tarafından incelenmemiş ve ölçüm yapılmamıştır. Kayıtlar bu şekilde emlâk-ı milliyenin hayali defteri üzerine İzmir'e gönderilmiştir. Ondan sonra tarlaların bulunamamasına, fazla yer işgal edilmesine, talimatnamede belirtilenden fazla ya da eksik mal dağıtılmasına sebep olunmuştur. Ancak bu ve benzeri pek çok karışık işlemlerde birer birer dilekçeler üzerine durumun tespiti ve düzeltilmesinin mümkün olmayacağı anlaşılmıştır. İşte bu sebeple tevzi-i arazi işlemlerinin yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. Bunun için İskân Müdür-i Umumisi Ömer Lütfi Bey Efendi ile yaptığımız müzakere sonucunda şu karara vardık. Öncelikle vilayet merkezinde üç tevzi komisyonunun kurulması ile tevziatın yeniden tasfiye suretiyle düzeltilmesi önemli ve elzem görüldüğünden, mevcut komisyona ilave olarak iki ölçüm memuru ve iki kâtip eklenmiştir. Bu komisyonlar en çok karışıklığın olduğu Muradiye karyesinde göreve başlamıştır. Islahat çalışmalarında:

1- Tahsis esaslarımızla ters düşmedikçe şimdiye kadar çalışan komisyonların tahsis ettikleri arazi ve diğer şeyler tahsis edilen kimsenin uhdesinde bırakılacaktır. Yalnız nüfusları bağ ve tarlaların verimi ile orantılı miktardan fazla olan kısımlar geri alınacak ve noksanları tamamlanacaktır.

Ancak bir iki dönüm kadar fazlaların geri alınması karışıklığa sebep olacaktır. Bu yüzden iki dönümden fazla olmamak üzere vesikalarına ilave edilerek borçlandırılacaklardır. Ve kazalardaki komisyonlar da bu şekilde uygulama yapacaklardır.

2- Vilayet dâhilindeki haneler iskân hakkına sahip olan muhacirlere yetmeyeceğinden bağ evlerinin dahi mesken olarak tahsisi mecburidir. Bir köyde hane verilmiş ve aynı zamanda hissesine, içinde

Levent Şahverdi Arşivi

ev olan bağ düşmüş olanların köydeki evden ya da bağdan birini bırakması mecburidir. Bununla birlikte, çok önemli olan bu meselenin çözümü için ayrıca başka tedbirler alınması da düşünüldüğünden bu konu başka bir faaliyetname ile komisyonlara bildirilecektir. Yani bu gibi durumlarda kura usulünün uygulanması düşünülmektedir.

Hanesiz kalanlara mecburi olarak arsa gösterilecektir. Özetle, bu sene üç komisyon, yapılacak ıslahat ne incelemelerin neticesine göre her mübadilin, yerinde ve geçerli kâğıtlarıyla arazi başında tatbikatı yapılacaktır. Sonra bu kâğıtlar alınarak yerine yeşil renkteki vesika-i tasrife (tasarruf izni belgesi) verilecektir. Böylece şüpheye mahal kalmadan herkesin malını sahiplenmesi sağlanacaktır. Bundan sonra da yeşil vesikaların değiştirilmesine imkân olmayacaktır. Tenkit edilen muamelenin de bu suretle ıslahı mümkün olacaktır görüşünde olduğumu sunarım efendim."

Bu açıklama üzerine valilik, 11 Nisan tarihli yazı ile Dâhiliye Vekâleti'ne 1927 senesi için durumun tekrar ele alınarak çözümleneceğini bildirmiştir.

Manisa Vilayeti İskân Müdürlüğü'nün yazısında tenkitlerin bazılarına cevap verildiği görülürken özellikle iskân hakkı olmayanlara verilen mallar ile ilgili tatmin edici bir açıklama getirilemediği göze çarpmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla iskân işlemlerinin en karışık olduğu bölge Muradiye'dir. Buranın eski nüfusunun tamamına yakınının Rum olduğu ve bütünüyle boşalmasının ardından bir anda göçmenlerce dolduğu düşünülürse, bu doğal bir durumdur.

Yukarıda Ömer Lütfi Bey'in teftişine dair müstakil bir belge bulunmadığı belirtilmişti. Yazıda açıklandığı gibi, Ömer Lütfi Bey bölgede incelemelerde bulunmuş ve sonunda vilayet yetkilileri ile bazı konularda ortak kararlar almışlardır. Görüldüğü üzere, arazi dağıtımı için kurulacak yeni komisyonlar teknik yönden daha donanımlı olacaktır.

Ayrıca gözden kaçırılmaması gereken bir detay vardır. Ömer Lütfi Bey'in duruma müdahil olmasından sonra, yeni vali ile koordine-

Levent Şahverdi Arşivi

li bir çalışma ortamının oluştuğu anlaşılmaktadır. Yazıdaki vurgulamaya binaen de meselelerin merkeze aksettirilmeden yerinde çözülmeye çalışıldığı söylenebilir.

Yukarıdaki yazının bütün bu yönlerinden ziyade en önemli husus, Emlâk-ı Milliye İdaresi [Milli Emlâk Dairesi] ile ilgili açıklamalardır. Kayıtların yanmış olmasının arazi dağıtımını etkilediği belirtilirken, Emlâk-ı Milliye İdaresi'ne de suçlama tonunda bir gönderme yapılmaktadır. Bu kurumun "ısrarı" ile ve "şunun bunun tahkikatı" ile terk edilen malların tespiti akıllarda şüphe uyandırmaktadır. Ayrıca yine bu kurum tarafından, İzmir'deki bölge müdürlüğüne gönderilen bilgilerin, inceleme ve ölçüm yapılmadan "hayali bir defter"e dayandırılması da diğer suçlayıcı ifadedir.

3 Mayıs 1927'de, Dâhiliye Vekâleti İskân Müdüriyeti Muhacir ve Aşair Şubesi'nden Manisa Vilayeti'nin yukarıdaki yazısına cevaben şu hususlara dikkat edilmesi gerektiğini belirtilmiştir:

1- Ellerindeki muhaceret vesikalarını kaybetmiş ve ilk ihraç iskelelerinde de gelişleri hakkında resmi kayıt bulunmayan muhacirlerin hicret tarihleri hakkında, Türkiye'de ilk ikamet etmiş oldukları mahallin ihtiyar heyetinden aldıkları şehadetnamelere göre işlem yapılması icap edecektir. Böyle muhacirler için Türkiye'ye gelişlerinde ilk defa nerelerde ikamet etmiş iseler ve birinci mahalleriyle iletişim halinde, o mahallin ihtiyar heyetinden hicret tarihlerini gösterir şehadetname alınarak hicret tarihlerinin bu surette tespiti gerekmektedir.

2- Adi iskân hakları olmadığı halde adi iskânları gerçekleştirilenler hakkında ayrı ayrı araştırma ve inceleme yapılarak evrak üzerine valilik makamından bilgi ilavesi ile söz konusu evrakın tasdik edilerek vekâlete gönderilmesi ve vekâlet tarafından incelenmesi sonucunda cevaben verilecek tebligata göre işlem yapılması lazımdır.

3- Islahatına başlanan arazi tevzii işlemleri hakkında İskân Müdür-i Umumisi Ömer Lütfi Bey Efendi'nin oradaki teftiş esnasında belirlediği ve tebliği ettiği esaslar dikkate alınarak, komisyonların

Levent Şahverdi Arşivi

söz konusu işlemleri bir an evvel düzeltmeleri ve tamamlamaları icap eder.

Yine aynı kurumdan Manisa'ya gönderilen 21 Mayıs 1927 tarihli yazıda, Seraceddin Bey'in raporu üzerine aşağıdaki maddelerin[75] tebliğine lüzum görüldüğü bildirilmiştir:

"1- Muhacirin Kaydına Mahsus Esas İskân Defteri tutulmuş, mezkûr defter ise iskân işlemlerinin kapsamını teşkil etmekte olduğundan bu defterin hemen tanzim ve tesisi gerekir.

2- Manisa muhacirleri, durumları net olmamasına rağmen iskâna tâbi tutulmuşlardır. Bunların oraya hangi tarihte nereden geldiklerinin ve kendilerine ne gibi emlâk verildiğinin ve beyanname ve tasdikli vesikaları bulunup bulunmadığının ve tefviz kararını haiz olup olmadıklarının araştırılarak bildirilmesi gerekir.

4- Arazi tevziinde talimatname hükümlerine uygun davranılmamıştır. Tevzi edilmiş arazi ve bağların hiç birisine ait tevdi olmadığı ve tevziat defterlerinde muhacirlerin nüfusları kayıtlı değildir. Verilmiş arazi ve emlâkin talimatname hüküm ve maddelerine uygun olmadığı anlaşıldığından gerçekleşen tefvizlerin tamamlanmasıyla beraber söz konusu defterlere muhacirlerin nüfus miktarlarının bir an önce kaydedilmesi gerekir.

5- Bir nüsha olarak tutulmuş olan tevzi defterlerinin ikincisiyle olmak üzere tanzim ettirilmesi ve içeriğinin hemen matbu tevzi defterlerine geçilmesinin temini gerekir.

6- Tek oldukları halde iskân edilmiş ve kendileri arazi tevziinden istifade ettirilmiş olanların sıkt-ı muhaceret ve iskân işlemleri hakkında inceleme yapılarak mücerret[tek] bulundukları ve tefviz komisyonu kararıyla haiz olmadıkları anlaşıldığı takdirde (bunların ellerinde bulunan emlâk ve arazinin) tefviz komisyonu kararıyla geri alınması gerekir.

---

[75] Genele dönük maddeler alınmış olup bazı şahısların durumlarına dair maddeler alınmamıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

8- Tevziatda orantısızlık (nisbetsizlik) bulunmaktadır. Misalen 4 nüfuslu bir muhacire 53 dönüm 1 evlek tarla, 35 ağaç zeytin, 4 dönüm bağ verildiği halde 4 nüfuslu diğer bir muhacire de 50 dönüm 3 evlek tarla, 25 ağaç zeytin, 4 dönüm bağ ve bazılarına da nüfuslarına nazaran fazla ve bazılarına noksan verildiği anlaşılmaktadır. Gereken tahkikat yapılarak oluşan nisbetsizliğin ortaya çıkarılmasıyla beraber aile nüfusuna göre fazla arazi alanlardan tefviz komisyonu kararıyla fazla kısımların geri alınması ve noksan arazi alanların da noksanlarının ikmali gerekir.

11- Nüfus miktarları tespit olunmaksızın kendilerine arazi tevzi edilmiş olan muhacirlerin nüfus miktarlarının anlaşılmasından sonra ellerindeki arazide fazlalık görüldüyse (ve bu fazlayı tefviz etmeye hakları yoksa tefviz komisyonu kararıyla) fazla kısımların geri alınması noksanlık varsa tamamlanması gerekir.

14- Balkan Harbi mübadillerinden kanunen iskân hakkına sahip olanların iskânlarından önce nüfusa kayıtlı olup olmadıklarını ortaya koyacak gerekli inceleme yapılmadan iskân işlemleri yapılmıştır. Henüz tescil edilmemişlerse derhal tescillerinin yapılması gerekir.

15- Balkan mübadil ve gayri mübadil muhacirlerinin hicret tarihleri ilk ihraç iskelelerinden tahkik ettirilmeksizin, ihtiyaç sahibi olup olmadıkları anlaşılmaksızın yapılmış olan iskân işlemleri usul dışı bulunmuştur. Bu muhacirlerin "iskân muhtırası"nın ve tefviz rehberinin birinci maddelerine göre ilk ihraç iskelelerinden hicret tarihlerinin mahalleriyle haberleşerek tahkik edilmesi ve ihtiyaç sahibi olup olmadıkları ve ellerindeki emlâkin tefviz kararına uyup uymadığının tespit edilmesi gerekir. Bu gibi şahıslar hakkında buna uygun davranılmalı ve sıkt-ı muhaceretleri onaylanarak vekâlete bildirilmelidir.

17- Yerli ile evlenen muhacir kadınların kocalarının muhacirler arasına girmesi iskân hakkını sağlamaz ancak muhacir kadın ile kocasının ihtiyaç sahibi olmaları anlaşılırsa iskân işlemlerinin kocanın adına yapılması gerekecektir. Bu yolda yapılmış iskân işlemlerinin bu suretle düzeltilmesi ve iskân esaslarının uygulanması ve tahkikat evraklarının incelenerek vekâlete gönderilmesi gerekir.

Levent Şahverdi Arşivi

Yazılı maddeler dairesinde işlemlerin yapılmasını ve sonucun bir an önce bildirilmesi…"

1927 yılında Manisa ve çevresindeki iskân faaliyetlerinin denetlenmesi üzerine cereyan eden bu yazışmaların birkaç yönden büyük önem arz ettiği söylenebilir. Daha önce Manisa valisi Müştak Lütfü Bey tarafından 1926 yılında vilayetteki muhacirler hakkında verilen sayıların çelişkili olduğu ifade edilmişti. Ancak söz konusu belgede bunun sebepleri ortaya konulmaktaydı. Teftiş sonucunda Manisa'daki iskân faaliyetlerine hâkim olan karmaşanın asıl sebebinin usulsüz uygulamalar olduğu ve bu yüzden yetkililerin duruma vakıf olmadıkları gün yüzüne çıkmıştır.

Ayrıca teftişe ait yazışmalarda adı geçen "*Muhacirin Kaydına Mahsus Esas İskân Defteri'nin tanzim ve tesisi"*nin gerçekleştirilmiş olması da çok mühimdir. Zira bugün Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan deftere göre, Müştak Lütfi Bey'in verdiği sayılardan farklı olarak, yalnızca Manisa kazasında iskân edilen muhacirler 11.000'e yaklaşmıştır. Söz konusu müfettiş raporunda bugün elimizde olan deftere işaret edilmesi, Manisa'daki göç sürecine dair çalışmaların sonuçlarını etkileyecek niteliktedir. Zira günümüze ulaşan ve dönemin göçmenlerinin kaydedildiği pek çok ve düzensiz defter nevinden materyal, etraflıca incelendiğinde bir karmaşa ve mükerrer yazımlar olduğu dikkat çekmektedir. Hâlbuki teftiş raporunun bu maddesi ile eldeki malzemenin arasından çıkan ve aynı adı taşıyan defter, bu karmaşaya son vermektedir.

SONUÇ:

Son yıllarda Türkiye'ye yapılan göçleri ele alan çalışmalar arasında ağırlık şüphesiz ki 1923'te uygulamaya geçen "Türk-Yunan Ahali Mübadelesi"ni konu edinen araştırmalardadır[76]. Yaklaşık olarak 1930'a kadar devam eden bu dönemi yalnızca söz konusu "mübade-

[76] Mübadele hakkında kaleme alınan pek çok eserin künyesinin bulunduğu önemli bir bibliyografya eseri için **Mübadele Bibliyoğrafyası**, haz. Çimen Turan- Müfide Pekin, Lozan Mübadilleri Vakfı, İstanbul 2002

Levent Şahverdi Arşivi

le" uygulaması ile sınırlandırmak ise dönemin iskân faaliyetlerine yönelik değerlendirmeler açısından büyük bir eksikliktir. Haddizatında Cumhuriyet idaresinin temel gayesi yeni bir ülke kurmaktır. Ancak bunun için öncelikli şart, meskûn bir ahalidir. Her ne kadar yönetimin ideal ahali tasavvuru da bu yeni yapılanmanın şekillenmesinde önemli etkenlerden ise de evvela iskân sorunlarının hallolması ve yersiz yurtsuz insanların bir an önce yerleşik ve üretici hale getirilmeleri gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında, ülkede yerleşim sorunları çözülmesi gerekenler yalnızca Yunanistan'dan gelen mübadil göçmenler değildir. Bunlardan başka Balkan Savaşları ve Dünya Harbi yıllarında gelen göçmen ve mülteciler ile Anadolu'nun işgali döneminde meskensiz kalan büyük kitleler de mevcuttur. Bu çalışma, 1923–1930 yılları arasında iskân işlerindeki problemlerin kaynağında yalnızca mübadil göçmenlerin değil birçok faktörün etkili olduğunu yerel problemlerden yola çıkarak vurgulamaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKLAR

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi:

B.C.A. Muhacir Kaydına Mahsus Esas Defteri, Kod: 271, Defter No: 87, İl: Manisa, İlçe: Merkez; BCA. 272.12.53.123.16; BCA. 272.12.42.57.3; BCA. 272.12.46.83.31; BCA. 272.12.50.106.4; BCA. 272.12.52.117.4; BCA. 272.12.53.127.20; BCA. 272.12.59.160.4–4; BCA. 272.12.59.160.4–5; BCA. 272.12.60.168.15; BCA.272.11.20.98.22

Araştırma Eserler:

ADANIR Fikret, "Bulgaristan, Yunanistan ve Türkiye Üçgeninde Ulus İnşası ve Nüfus Değişimi", İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye'de Etnik Çatışma, der. Erik Jan Zürcher, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, ss. 19–26

AĞANOĞLU H. Yıldırım, Osmanlıdan Cumhuriyete Balkanların Makûs Talihi Göç, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2001

AKÇA Bayram, "Lozan Antlaşması'ndan Sonra Muğla Vilayeti'ne Gelen Balkan Muhacirlerinin İskânı Meselesi", Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE), S. 21, Güz 2008, ss. 17–32

ARI Kemal, "Tarihsel Süreçte Mübadele ve Bursa", Bursa'nın Zenginliği Göçmenler, Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa 2008, ss. 146–176

ARI Kemal, "Türkiye'de Mübadele Dönemi Toprak Mülkiyeti ve Tarımda Değişim", 75. Yılda Köylerden Şehirlere, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, ss. 97–114

ARI Kemal, Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923–1925), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995

BARKAN Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler", Vakıflar Dergisi, S. 2, 1942, ss. 281-365;

BARKAN Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C. XIII, 1953, ss.56-79

BARKAN Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C.XV/1-4, İstanbul 1955, s.209-237

BELLİ Mihri, Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi Ekonomik Açıdan Bir Bakış, çev. Müfide Pekin, Belge Uluslararası Yayıncılık, İstanbul 2004

Levent Şahverdi Arşivi

BERBER Ferhat, İmparatorluktan Cumhuriyete Manisa ve Göçler (1860–1960), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2010

BEYOĞLU Süleyman, "Girit Göçmenleri (1821–1924)", Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, S. 2, 2000, ss. 123–138

BİLGİ Nejdet, XX. Yüzyılın ilk Yarısında Manisa Kazası (1908–1950), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 1996

ÇAPA Mesut, "İstikbal Gazetesine Göre Trabzon'da Mübadele ve İskân", Atatürk Yolu, C. 2, S. 8, 1991, ss. 631–642

ÇAPA Mesut, "Yunanistan'dan Gelen Mübadillerin İskânı", Atatürk Yolu, S. V, Ankara 1990, ss. 49–84

ÇELEBİ Ercan, "Cumhuriyet Dönemi İktidar Muhalefet Çatışmasına Bir Örnek: Mübadele, İmar ve İskân Vekâletinin Kaldırılmasına Dair Tartışmalar ve Vekâletin Kaldırılması", Türk Dünyası Araştırmaları, S. 163, Ağustos 2006, ss. 1–15

ÇELEBİ Ercan, "Mübadillerin Yunanistan'daki Mal Kayıtları ve Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, S. 12, Bahar 2006, ss. 35–46

Devlet Salnâmesi (1925)

DUMAN Önder, Rumeli'den Samsun'a Göç (1923–1970), Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Samsun 2010

DÜNDAR Fuat, İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913–1918), İletişim Yayınları, İstanbul 2002

Egeyi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi, der. Renée Hirschon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007;

ERDAL İbrahim, Mübadele (Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923–1925), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006

EREN Ahmet Cevat, Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri Tanzimat Devri İlk Kurulan Göçmen Komisyonu Çıkarılan Tüzükler, İstanbul 1966

ERKAN Süleyman, Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878–1908). Trabzon 1996

GÖKAÇTI Mehmet Ali, Nüfus Mübadelesi Kayıp Bir Kuşağın Hikâyesi, İletişim Yayınları, İstanbul 2008

Levent Şahverdi Arşivi

HABİÇOĞLU Bedri, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler, Nart Yayıncılık, İstanbul 1993

HALAÇOĞLU Ahmet, Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912–1913), TTK, Ankara 1994

HAYTOĞLU Ercan, "Denizli Honaz'a Yapılan Mübadele Göçü", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, S. 12 Bahar 2006, ss. 47–66

HAYTOĞLU Ercan, "Yunanistan'dan Denizli'ye Yapılan Mübadil ve Gayri Mübadil Göçleri (1924–1930)", Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Bildiriler, Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Denizli 2007, ss. 302–310

İÇDUYGU Ahmet – SİRKECİ İbrahim, "Bir Ülke, Bir Aile ve Birçok Göç: Cumhuriyet Döneminde Bir Toplumsal Dönüşüm Örneği", 75. Yılda Köylerden Şehirlere, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, ss. 269–276

İNALCIK Halil, "Osmanlı Fetih Yöntemleri", Söğüt'ten İstanbul'a, Haz. Oktay Özel-Mehmet Öz, Ankara 2005, 2. bs., ss. 443-472.

İPEK Nedim, İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler, Serander Yayınları, Trabzon 2006

İPEK Nedim, Mübadele ve Samsun, TTK, Ankara 2000

İPEK Nedim, Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877–1890), TTK, Ankara 1994

İskan Mevzuatı, T.C. Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaleti, İskan Umum Müdürlüğü, Ankara 1936

İskan Tarihçesi, Hamit Matbaası, İstanbul 1932

KAPLANOĞLU Raif, Bursa'da Mübadele, Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, İstanbul 1999

KARACAER Gül, Türkiye'de Kent Yaşamı ve Mübadiller (1923–1930), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2006

KARAKAŞ Ömer, Cumhuriyet Döneminde Manisa Vilayeti (1928–1933), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Manisa 1999

KARPAT Kemal H., "Avrupa Egemenliği'nde Müslümanların Konumu Çerkeslerin Sürgünü ve Suriye'deki İskânı", Çerkeslerin Sürgünü, Kafder Yayınları, Ankara 2001, ss. 78–111

Levent Şahverdi Arşivi

KARPAT Kemal H., Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk, çev. Recep Boztemur, İmge Kitabevi, Ankara 2004

KARPAT Kemal H., Osmanlı Modernleşmesi, Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus, çev. Akile Zorlu Durukan-Kaan Durukan, İmge Kitabevi, Ankara 2002

KARPAT Kemal H., Osmanlı Nüfusu (1830–1914) Demografik ve Sosyal Özellikler, çev. Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003

KASABA Reşat, A Moveable Empire Otoman Nomads, Migrants & Refugees, Seattle 2009

KAZGAN Gülten, "Milli Türk Devletinin Kuruluşu ve Göçler", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C. XXX S. 1–4, Ekim 1970-Eylül 1971, ss. 311–331

KELEŞ Zülâl, "1923–1945 Yılları Arasında Denizli'ye İç ve Dış Göçler", Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu Bildiriler, Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Denizli 2007, ss. 290–301

KIRIMLI Hakan, "Kırım'dan Türkiye'ye Kırım Tatar Göçleri", Uluslararası Göç Sempozyumu Bildiriler, Zeytinburnu Belediyesi, İstanbul 2006, ss. 147–152

KİRACI Mehmet, Cumhuriyet Döneminin İlk Göçü: Türk- Yunan Nüfus Mübadelesi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2006

KOCACIK Faruk, Balkanlardan Anadolu'ya Yönelik Göçler (1878–1900), Hacettepe Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1978

KODAMAN Ömer, Türkiye İle Yunanistan Arasında Nüfus Mübadelesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi SBE. Yüksek Lisans Projesi, Kahramanmaraş 2008

KÖKER Tolga-KESKİNER Leyla, "Göçmenlik Dersleri, Türkiye'de Zorunlu Göç Deneyimi", Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi, der. Renée Hischon, Çev. Müfide Pekin- Ertuğ Altınay, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007, ss. 291–312

LADAS Stephen P., The Exchange of Minorities Bulgaria, Greece and Turkey. New York 1932

Levent Şahverdi Arşivi

McCARTHY Justin, "Muslim Refugees In Turkey", Humanist and Scholar Essays In Honor of Andreas Tietze, ed. Heath Lowry-Donald Quataert, Isis, Istanbul 1993, ss. 87–111

McCARTHY Justin, Ölüm ve Sürgün, çev. Bilge Umar, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1998

MERAY Seha L., Lozan Barış Konferansı, C. 8, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001

Mübadele Bibliyografyası, haz. Çimen Turan- Müfide Pekin, Lozan Mübadilleri Vakfı, İstanbul 2002

ÖNDER Selahattin, Balkan Devletleriyle Türkiye Arasındaki Nüfus Mübadeleleri (1912–1930), Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1990

ÖZÇELİK Ayfer, "Denizli'de Mübadillerin İskânı", Kafalı Armağanı, Akçağ Yayınları, Ankara 2002, ss. 392–407

ÖZGÜR Gülay, Balkan Savaşları Sonrasında Bulgaristan ile Osmanlı Devleti Arasında Nüfus Göçü, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2008

ÖZSOY İskender, Mübadelenin Öksüz Çocukları, Bağlam Yayınları, İstanbul 2007

SAYDAM Abdullah, Kırım ve Kafkas Göçleri (1856–1876), TTK, Ankara 1997

SOYSAL İsmail, Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920–1945), C. I, TTK Ankara 1989

ŞEN İsmail, "Salihli Mübadilleri ve Karşılaştıkları Sorunlar", Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, S. 16, 2004, ss. 65–78

ŞİMŞEK Halil, Lozan'ın Getirdiği Statü ve Türkiye'de Azınlıkların Durumu (1923–1974), Hacettepe Üniversitesi A.İ.İ.T.E. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2006

ŞİMŞİR Bilal, Bulgaristan Türkleri (1878–1985), Bilgi Yayınevi, İstanbul 1986

ŞİMŞİR Bilal, Rumeli'den Türk Göçleri, C.I-II-III, TTK, Ankara 1989

TEKİNSOY Yunus Emre, Türk-Rum Nüfus Mübadelesi ve Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2007

Levent Şahverdi Arşivi

TOSUN Ramazan, Türk-Yunan İlişkileri ve Nüfus Mübadelesi (1821–1930), Berikan Elektronik Basım-Yayın, Ankara 2002

TOUMARKINE Alexandre, Les Migrations des Populations Musulmanes Balkaniques en Anatolie (1876–1913), Isis, İstanbul 1995

TURAN Gönenç, Mübadele ve Ayvalık, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2008

Yeniden Kurulan Yaşamlar 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi, der. Müfide Pekin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005

YILDIRIM Onur, Diplomasi ve Göç Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'nin Öteki Yüzü, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006

Sözlü Kaynaklar ile Görüşmelerin Tarih ve Yerleri:

Ahmet Çolak	4 Temmuz 2009	Karaoğlanlı-Manisa
Erol Doğan	11 Temmuz 2009	Hamzabeyli-Manisa
Mahmut Aytaç	6 Temmuz 2009	Karaağaçlı-Manisa
Osman Kaplan	4 Temmuz 2009	Karaoğlanlı-Manisa
Rıfat Dirik	6 Temmuz 2009	Mütevelli-Manisa
Tevfik Topçu	4 Temmuz 2009	Karaoğlanlı-Manisa

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

İZMİT (KOCAELİ) HALKEVİ TEMSİL ŞUBESİNİN ÇALIŞMALARI (1932-1951)

Kenan OLGUN*

ÖZET

24 Haziran 1932 tarihinde açılan İzmit Halkevi, Müze ve Sergi Şubesi hariç olmak üzere göreve başlamıştır. Açılışında pek çok konuda sıkıntı çeken İzmit Halkevi zaman içinde bu sorunlarını kısmen çözmüştür. İzmit Halkevi'nin kuruluşundan beri var olan Temsil Şubesi, tiyatrolarını sahneleyecek bir salondan yoksun olarak açılmıştır. Oyunlarını sahneleyecek salon sıkıntısını Necatibey Okulu salonunu kullanmakla aşan Temsil Şubesi, yeni binasının yapıldığı 1942 yılına kadar oldukça başarılı çalışmalar yapmıştır. 1942 sonrası savaş yıllarının ve çok partili hayatın etkisiyle eski başarısından uzaklaşmıştır.

İzmit Halkevi Temsil Şubesi ülkede temsil şubelerinin kurulma amacına uygun olarak çalışmalarını sürdürmüştür. Yörede tiyatroyu sevdirmek, yeni yetenekler kazandırmak, "inkılâp ve sosyal ilerleme hamlelerini geliştirmek" amacıyla ilk önce "Akın" oyununu sergilemiş, son olarak "Cehennem" oyunuyla tiyatro gösterimine son vermiştir. 1932 yılından İzmit Halkevi'nin kapatıldığı 1951 yılına kadar çok çeşitli tiyatro oyunlarını sahnelemiş, Batılı oyunlara da yer vermiştir. İzmit ve civarında tiyatronun sevilmesinde tiyatro repertuarına yeni oyunların eklenmesinde Temsil Şubesi etkili olmuştur.

Anahtar Kelimeler: İzmit, İzmit Halkevi, Temsil Şubesi, Halkevleri, Tiyatro Oyunları.

İZMIT (KOCAELİ) PEOPLE HOUSE STUDIES OF THEATRE BRANCH (1932-1951)

ABSTRACT

Theatre Branch opened on June 24, 1932 Izmit, started his career with the exception of the Museum and Exhibition Department. Theatre Branch at the opening of Izmit on many issues over time,

* Doç. Dr. Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

Levent Şahverdi Arşivi

suffering partly solved these problems. Existing since the foundation of Izmit People House Theatre Branch, opened in theaters will stage devoid of a living room. Hall will stage games in excess of distress using the representation Necatibey Hall School Division, the new building on the highly successful and worked until 1942. War years after 1942 and the effect of multi-party life, moved away from the old success.

Izmit Branch of People's Representative in the country continued to work for the purpose of establishing branches represented. Love of the theater in the region, bring new capabilities, "the moves of revolution and social progress in developing" first order "Akın" game exhibited, most recently "Cehennem" came to a play of theatrical representation. Closed from 1932 until 1951 Izmit a wide variety of theater games, has given place in the Western plays. Izmit and around like the theater, the theater's repertoire represent a new branch has been effective in adding plays.

Key Words: Izmit, Izmit People House, Theatre Branch, People Houses, Theatre Plays.

Giriş

Halkevleri, ilk defa 19 Şubat 1932 tarihinde Afyon, Ankara, Aydın, Bolu, Bursa, Çanakkale, Denizli, Diyarbakır, Eminönü (İstanbul), Eskişehir, İzmir, Konya, Malatya ve Samsun olmak üzere on dört yerde birden açılmıştır. Halkevlerinin kuruluş amaçlarından en başta geleni; Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) "yurt içinde inkılâp ve sosyal ilerleme hamlelerini ve hareketlerini daimi surette ayakta tutmak ve geliştirmek"tir[1]. Halkevleri yetişkinlere yönelik bir eğitim yapmaktadır. Halkevlerine 18 yaşından büyükler üye olabilmekle birlikte Halkevlerinin çalışmaları üye olsun olmasın herke-

[1] **CHP Halkevleri ve Halkodaları**, 1932-1942, Ankara, 1942, s.2.

Levent Şahverdi Arşivi

se açıktır. Çalışmalardan 18 yaşın altındaki gençler de belli şartlarda yararlanabilmektedir.

Yetişkin eğitimi düşüncesinin gelişmiş bir uygulaması olarak ortaya çıkan Halkevlerinden önce, bu alanda Millet Mektepleri ve Türk Ocakları da hizmet etmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında gerek Mustafa Kemal Atatürk'ün ve gerekse de diğer devlet adamlarının zihinlerinde yetişkinlerin eğitimi konusu yer almış ve gelişmiştir. Atatürk'ün bu konuda ilk düşüncesi, 1 Mart 1923 tarihinde TBMM'nin dördüncü toplantı yılının açılışınsa yaptığı konuşmasında görülmektedir. Mustafa Kemal Atatürk'ün, "Bu merkezlerde ilmî müsamereler ve konferanslar tertip etmek ve halkın okuyup yazmayan kısmını en kolay vesaitle okutarak onlara birinci derecede lazım olan malumatı verecek gece dersleri açmak, matbuatı mahalliyede bilhassa terbiyei umumiye ve halk bilgilerine ait neşriyatla meşgul olmak heyeti mualliminin muntazaman ifa edeceği vezaiften olacaktır. Mekteplerin tatilinde yirmi beş, otuz merkezde bütün köy imamlarını cem ederek kendilerine üç aylık bir tatbikat dersi vermeği Maarif Vekaleti bu seneki teşebbüsatı meyanına ithal eylemiştir" sözleriyle ifade edilen halk dersaneleri bu fikrin ilk ürünüdür[2].

A- Halkevlerinin Kuruluşu ve İzmit Halkevi

1- Halkevlerinin Kuruluşu

Halkevlerinin kuruluşundaki ilk aşamayı Millet Mektepleri ve Türk Ocakları oluşturmaktadır. Harf inkılâbından hemen sonra 1928 yılında kurulan Millet Mektepleri, Türk eğitim tarihinde okuma yazma öğretim ve vatandaşlık bilgileri kazandıran en kapsamlı yaygın eğitim kurumlarından biridir. 1928-1935 yıllarında aralıksız çalışan mekteplerde, 60373 dersanede 51816 öğretmen tarafından 2486845 kişiye okuma yazma ve ilk bilgiler verilmiştir. Bu mektepler saye-

[2] Tarhan Erdem-Selçuk Erez, **Kuruluşlarının Yıldönümü Halkevleri (1932-1951-1963)**, İstanbul, Şevket Ünsal Matbaası, 1963, s.5'ten atfen **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C.I, İstanbul, Maarif Matbaası, 1945, s.288.

Levent Şahverdi Arşivi

sinde 1927 yılında %10,6 olan okuryazar oranı 1935 yılında %19,2'ye çıkmıştır[3].

25 Mart 1912 tarihinde kurulan Türk Ocağı, aynı yılın sonbaharında bir sarsıntı geçirmiş, Hamdullah Suphi'nin (Tanrıöver) başkanlığa getirilmesiyle bu sarsıntı giderilmiş, maddi sorun aşıldığı gibi, bu dönemde Türkçülük fikri gençler ve aydınlar arasında yayılmıştır[4]. Kuruluş amacında Türkçülük fikri yatan Türk Ocaklarının nizamnamesinin 2. maddesi, "Cemiyetin maksadı akvam-ı İslamiyenin temel direği olan Türklerin milli terbiye ve ilmî, içtimaî, iktisadî seviyelerinin terakki ve itilasıyla Türk ırk ve dilinin kemaline çalışmaktır" şeklindedir[5].

Türk Ocakları, Cumhuriyetin ilk yıllarında yeni reformların topluma benimsetilmesinin en önemli organlarından biridir[6]. Türk Ocaklarının 1927 yılında toplanan 4. Kurultayında Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) ile birlikte hareket edeceği kararı alınmış[7], bu tarihten itibaren devlet desteği ve denetimi artarak devam etmiştir. 1928 yılında yapılan Harf İnkılâbının yayılmasında önemli görevler yüklenen Türk Ocaklarının Ankara'daki Genel Merkez binası TBMM'nin açılışının onuncu yıldönümünde 23 Nisan 1930 tarihinde Meclis Başkanı Kazım Özalp, bakanların ve milletvekillerinin katıldığı bir törenle açılmıştır. Bu tören sonrası toplanan Türk Ocaklarının 6. Kurultayı Türk Ocakları Yasası'nı kabul etmiş, bu yasanın 3. maddesinde yer alan hükümle ocağın, devlet siyasetinde CHP ile beraber olduğu açıkça ifade edilmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün, "Türk Ocaklarının aynı esasları siyasi ve tatbiki sahada tahakkuk ettiren Fırkamla bütün manası ile yek

---

[3] Tarhan Erdem, "Kuruluşunun 25inci Yılı Halkevleri, Dünyaya Örnek Bir Kültür Kuruluşunun Hayatı", **Vazife,** Yıl 2, Sayı 15, Mart 1957, s.242.

[4] Füsun Üstel, **İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931),** İstanbul, İletişim Yay., 1997, s.61.

[5] İbrahim Karaer, **Türk Ocakları (1912-1931)**, Ankara, Türk Yurdu Yay., 1992, s.30.

[6] Esat Öz, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945),** Ankara, Gündoğan Yay., 1992, s.108.

[7] Karaer, **a.g.e.**, s.30.

Levent Şahverdi Arşivi

vücud olarak çalışmalarını münasip gördüm"[8] şeklinde basında yer alan yazıların da etkisiyle Türk Ocakları, kongre tarihini CHP kongresi öncesine çekmiştir. Ocak, CHP'nin Mayıs ayında yapacağı kongreden önce 10 Nisan 1931 tarihinde Ankara'da olağanüstü bir kongreyle bütün hak ve borçlarıyla birlikte CHP'ye katılma kararı almıştır. 10-18 Mayıs 1931 tarihleri arasında toplanan CHP 3. Büyük Kongresi, Türk Ocakları kongresinde alınan kararı aynen kabul etmiş, böylece 257 şubesi bulunan Türk Ocakları bütün mal ve borçlarıyla birlikte CHP'ye katılmıştır[9].

Halkevleri, bu karardan yaklaşık on ay sonra, "19 yıl milli kültür sahasında çalışmış olan ocakların tecrübeleri"nden de yararlanılarak[10] 19 Şubat 1932 tarihinde kurulmuştur. Halkevleri, Cumhuriyetin, Cumhuriyet ideolojisinin ve özellikle 1930'lu yıllardaki ekonomik ve toplumsal koşulların bir ürünüdür[11]. 1929 Dünya ekonomik bunalımı Türkiye'de de etkili olmuş, 1930'daki Serbest Fırka deneyimi halkın huzursuzluğunu açığa çıkarmış, Atatürk çıktığı geniş kapsamlı yurt gezisinde durumu yerinde değerlendirmeye çalışmıştır. Yeni bir ekonomik politikanın belirlenmesinde, devletçiliğin yaşama geçirilmesinde bu bunalım ve deneyim belirleyici olmuştur denilebilir[12].

Halkevlerinin kuruluşunda belirleyici olan etkenlerden biri de CHP'nin kimlik arayışıyla yakından ilgilidir. CHP'nin 3. Büyük Kongresinde bu siyasal yapının ana nitelikleri, dayandığı temel ilkeler belirlenir ve altı ilke tüzüğe alınırken, bunlar arasında halkçılığın rolü üzerinde önemle durulmuştur[13]. Bu kongrede öncelikle parti

---

[8] **Cumhuriyet**, 25 Mart 1931,s.1

[9] Erdem-Erez, **a.g.e.**, s.8.

[10] Milli Eğitim Bakanı Dr. Reşit Galip'in 19 Şubat 1932 tarihinde Ankara Halkevi'nde yaptığı konuşma, **Söylevler 1932-1941,** Ankara, Recep Ulusoğlu Basımevi, 1942, s.85.

[11] Anıl Çeçen, **Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri**, Ankara, Gündoğan Yay., 1990, s.106.

[12] Zeki Arıkan, "Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi", **Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl 12, C.6, Sayı 23, Mayıs 1999, s.262.

[13] Arıkan, **a.g.m.**, s.267.

Levent Şahverdi Arşivi

programında halkçılık ilkesi amaçları vurgulanmış, daha sonra da bunu halka ulaştıracak, halkevleri gibi kurumlar uygulamaya konulmuştur[14].

Türk Milletini medeniyet saflarında layık olduğu yere çıkarmak için var gücüyle çalışıldığı halde, bu yeterli değildir. Çağdaş uygarlık seviyesine bir an önce ulaşmak için milli kültür teşkilatlarına ihtiyaç vardır. Bu kültür teşkilatları Avrupa'da okuma oranı yüzde yüz ya da yüzde doksan beş olan ülkelerde dahi vardır[15]. Böylece, "Türk'ün medeniyet sahasında doğal yetenek ve bilgisiyle uygun şerefli yerini tekrar almasını sağlayacak, Menemen olayı gibi olayların bir daha yaşanmaması için, Cumhuriyet ve inkılâp esaslarını bütün ruhlara ve fikirlere hakim kılacak" halkevlerinin kurulmasına karar verilmiştir[16].

Halkevlerinin kuruluş amaçlarından en başta geleni milli kültürün gelişimi ve inkılâbın kökleştirilmesidir[17]. İsmet İnönü'nün de belirttiği gibi halkevleri, "Yeni Türkiye hayatının başlı başına bir unsuru, başlı başına bir remzidir. Halkevleri Türk vatanında, Türk Cumhuriyetinde, ahlak, ilim ve anlayış mefhumlarının tatbik edildiği, izah olunduğu, genişletildiği ve kökleştirilip yerleştirildiği" yerlerdir[18]. Halkevlerinin kurulma amaçlarından biri de Türk milletinin sosyal, kültürel ve ahlaki sahalarda bir birlik oluşturmasıdır[19]. Ayrıca en mühim ve esaslı amaçlarından biri ise halk terbiyesidir[20]. Halkevleri vatandaşların "külfetsiz" toplanacağı yer olduğu gibi, aynı zamanda ülke ve millet işlerini düşündükleri gibi zahmetsizce konuşabilecekleri bir yerdir. Bunun yanı sıra halkevleri, "CHF'nin kendi

---

[14] Cezmi Eraslan, **Yakın Dönem Türk Düşüncesinde Halkçılık ve Atatürk**, İstanbul, Kum Saati Yay., 2003, s.144.

[15] **CHF Halkevleri Talimatnamesi**, Ankara, Hakimiyeti Milliye, 1932, s.3-4.

[16] **CHF Halkevleri Talimatnamesi**, 1932, s.4-5.

[17] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA),** 030.10/117.817.4.

[18] İsmet İnönü'nün 22 Şubat 1934 tarihinde Ankara Halkevi'nde Halkevlerinin 2. Yıldönümünde yaptığı konuşma, **Ülkü**, Sayı 13, C.III, Mart 1934, s.1-4.

[19] Necip Ali Küçüka'nın 24 Şubat 1933'de Ankara Halkevi'nde Halkevlerinin 1. Yıldönümü konuşması, **Ülkü**, C.I, Sayı 2, Mart 1933, s.104-114.

[20] **Ülkü**, C.III, Sayı 13, Mart 1934, s.5-15.

Levent Şahverdi Arşivi

prensipleri ve bu prensiplerin memlekette nasıl tatbik edildiğini her gün halkımıza söylemek için de başlı başına bir merkez"dir[21].

Halkevini kuranlara göre bu teşkilatın başarılı olması kesindir. Zira kuruluşunda Atatürk'ün, CHP'nin ve İnönü'nün büyük katkısı vardır. Halkevi talimatnamesi bir salonda düşünülüp zorla tatbik edilmemiş, milli bir ihtiyacın karşılanması şeklinde yapılmıştır[22]. Halkevlerinden uzak kalmak, İstiklal savaşında bulunmamak gibidir[23].

Halkevleri, halkın ve gençliğin kültürel ve bedenî gelişmesi amacıyla[24] kuruldukları için bina vergisinden muaf tutulmuşlardır[25]. Halkevleri bütün milletin malı sayılmış, halkevlerinin başarılı olması, başta bütün devlet memurlarının ve aydınlarının çalışmasına bağlanmıştır. Halkevlerinin başarısızlığında da sorumluluk bu gruba ait olacaktır[26]. Halkevlerinin başarılı olması için CHP Genel Sekreterliği öğretmen ve öğrencilerin ilgi ve alakalarının sağlanması ve öğretmenlerin buralarda görev alması için hükümetten yardım istemiş[27], hükümet 19 Temmuz 1932 tarihinde bu doğrultuda bir karar almıştır[28]. Hükümetin bu kararı öğrenci ve öğretmenler üzerinde etkili olmuş, halkevleri her tarafta gençliğin ve çevrenin aydın ve rejime yardımcı unsurlarını bünyesinde toplamaya başlamıştır[29].

Halkevleri her vatandaşın yetenek ve arzularına göre tercih edebileceği bir çalışma alanı bulabilmesi amacıyla dokuz şubeye ayrılmıştır. Bunlar: 1-Dil, Edebiyat, Tarih, 2-Güzel Sanatlar, 3-Temsil, 4-

---

[21] İsmet İnönü'nün 24 Şubat 1933 tarihinde Ankara Halkevi'nde Halkevlerinin 1. Yıldönümünde yaptığı konuşma, **Ülkü**, Sayı 2, C.I, Mart 1933, s.99-103.

[22] Behçet Kemal Çağlar, **Halkevleri 1932-1935, 103 Halkevi Geçen Yıllarda Nasıl Çalıştı**, Ankara, Ulus Basımevi, 1936, s.4.

[23] **Halkevleri ve Ödevlerimiz**, Ordu İlbaylığı, 1938, s.25.

[24] **CHF Katibiumumiliğinin Fırka Teşkilatına Umumi Tebligatından Halkevlerini Alakadar Eden Kısım Ağustos 1931'den 1 Kanun 1932 Nihayetine Kadar,** (**CHF Katibiumumiliğinin...**) C.I, Hakimiyet-i Milliye Matbaası, 1933, s.20.

[25] **BCA**, 030.10/4.19.5

[26] **Söylevler 1932-1941**, 1942, s.19.

[27] **CHF Katibiumumiliğinin..**. C.I, s.24.

[28] **BCA**, 030.18.1.2/30.55.15.

[29] **BCA**, 030.10/117.817.2.

Levent Şahverdi Arşivi

Spor, 5-İçtimai Yardım, 6-Halk Dersaneleri ve Kurslar, 7-Kütüphane ve Neşriyat, 8-Köycüler, 9-Müze ve Sergi şubeleridir[30].

2- İzmit Halkevi

İzmit Halkevi, Müze ve Sergi Şubesi hariç olmak üzere diğer sekiz şubesi ile birlikte 24 Haziran 1932 tarihinde açılmıştır. İzmit Halkevi kendisine ait bir binası olmadığı için başlangıçta CHP binasına yerleşmiştir. Ancak bu binada sadece ismen vardır. CHP binasında Halkevine ait bir levha bulunmadığı gibi kendine ayrılmış yer dahi yoktur[31]. CHP binasının yetersizliği nedeniyle Temsil Şubesi çalışmalarını kendisine geçici olarak tahsis edilen Necatibey Okulu'nda sürdürmüştür.

İzmit Halkevi az bir parayla çalışmak zorunda kalmış[32], bina durumu bakımından da elverişsiz bir konumda olmasına rağmen ilk yıl üye sayısı 42'si kadın olmak üzere 434'e ulaşmıştır[33]. Temsil Şubesinin üye sayısı ise 5'i kadın toplam 35 kişidir. CHP tarafından Halkevleri yer yer genel teftişe tabi tutulmuştur. 1933 yılında yapılan ilk teftişte İzmit Halkevi için en önemli eleştiri binasının olmamasıdır. Ayrıca CHP binasındaki varlığının sadece "lafzi" olduğu, bina içinde ve dışında halkevine dair hiç bir belirtinin olmadığı ifade edilmiştir. İzmit'te acil olarak bir halkevi binasının yapılmasının gerekli olduğu belirtilmiştir[34]. Bütün bu eleştirilere rağmen İzmit Halkevi bir kütüphane oluşturmuş, buradaki kitap sayısı 1496 cilde ulaşmıştır[35].

İzmit'te bir halkevi binası yapılması fikri ciddi anlamda ilk defa 11 Şubat 1935 tarihinde toplanan CHP İl Kongresinde ele alınmış[36], Nisan ayında toplanan İl Genel Meclisinde de bina yapımı bütçe komisyonuna havale edilmiştir[37]. İzmit sahilinde yapılacak Halkevi bi-

---

[30] **CHF Halkevleri Talimatnamesi,** 1932, s.6.
[31] **BCA**, 490.01/1005.878.1, Belge 189.
[32] **BCA**, 490.01/1005.878.1, Belge 199.
[33] **BCA**, 490.01/1005.878.1, Belge 183.
[34] **BCA**, 490.01/1005.878.1, Belge 188.
[35] **BCA**, 490.01/905.535.1.
[36] **Türk Yolu,** 11 Şubat 1935.
[37] **Türk Yolu,** 8 Nisan 1935.

Levent Şahverdi Arşivi

nasının temeli 10 Ağustos 1938 tarihinde mülki erkanın katılımıyla atılmış, binanın 22 Şubat 1942 tarihinde resmi açılışı yapılmıştır. Halkevi binasının açılacağı günler öncesinden yerel basın aracılığıyla halka duyurulmuş, açılış programı ve yeni halkevi binasının özellikleri bildirilmiştir[38]. Yeni yapılan halkevi binasının yanındaki arsa da CHP adına tescil edilmek suretiyle halkevinin arazisi büyütülmüştür[39].

Halkevi binaları iktidarın damgasını Cumhuriyet meydanları ile kent merkezine vuran yapılardır. Hükümet konağı ile Halkevi binaları yürütmenin gücünü temsil eder. Protokolde validen sonra Halkevi Başkanı geldiği gibi şehirde de vilayet konağından sonra en önemli yapı olarak Halkevi binası gelmektedir. Halkevi binalarından Cumhuriyeti temsil etmeleri beklenmiş, dolayısıyla halkevi binaları etrafında yeni bir yerleşim planı oluşturulmuştur.

24 Haziran 1932 tarihinde açılan İzmit Halkevi ilk teftiş raporunda binasının olmaması ile eleştirilirken ilerleyen yıllarda başarılı çalışmaları ile gündeme gelmektedir. 1944 yılı raporuna bakıldığında İzmit halkevi iyi çalışmalar yapmış, vilayet içinde yer alan diğer halkevleri çalışmaları da değerlendirilmiştir[40].

Halkevlerini kapatan kanun olarak bilinen 5830 sayılı kanun 11 Ağustos 1951 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. 1951 Milletvekili ara seçimlerinin yapılacağı Eylül ayından yaklaşık bir ay önce çıkan, Halkevleri ile Halkodalarının bina ve eşyalarının eski sahiplerine ve devlete iadesini öngören kanun, bu malların iadesi için CHP'ye bir aylık bir süre vermiştir. Yasanın yürürlüğe girmesiyle birlikte Halkevi binaları boşaltılmaya başlanmıştır. İzmit Halkevi binası da CHP tarafından kanunun yürürlüğe girmesini takiben boşaltılmaya başlanmış, 19 Eylül 1951 tarihinde bi-

---

[38] İzmit'te yayınlanan Türk Yolu Gazetesi bu konuda teferruatlı bilgiler vermektedir. Bu konuda bkz., **Türk Yolu**, 10-26 Şubat 1942.

[39] **BCA**, 490.01/1749.1102.1.

[40] Rapora göre deprem dolayısıyla Adapazarı Halkevi binasının hastane olarak kullanıldığı, Hendek Halkevinin depremde hasar gördüğü ifade ile, Gebze, Kandıra, Hereke Halkevleri orta, Karamürsel Halkevi ise zayıf olarak değerlendirilmiştir. (**BCA**, 490.01/100.863.2).

Levent Şahverdi Arşivi

naya Özel İdare ve Tapu işleri taşınmıştır[41]. Daha sonra halkevi binasına Defterdarlık taşınmıştır[42].

B- İzmit Halkevi Temsil Şubesinin Çalışmaları

1- Halkevleri Temsil Şubelerinin Görevleri

1935 Öğreneğinde "Gösterit" adını alan 1940 Yönetmeliğinde yeniden ilk yönetmelikteki adını kullanan Temsil Şubesi, halkevleri şubelerinin en önemlilerinden biridir. Halkevlerinin en büyük amacı halk eğitimi olduğuna göre Temsil Şubesine bu amaca götüren en önemli şube gözüyle bakılmaktadır. Temsil Şubesinin 1940 Yönetmeliğine göre görevleri; halkevlerinde bir hayat ve hareket uyandırmak, yörenin tiyatro gereksinimini karşılamak, gençleri güzel ve serbest konuşmaya alıştırmak, gençlerin fikir, dil, sanat alanında eğitilmesine katkıda bulunmak, tiyatro oyuncusu olabileceklerin ortaya çıkarılmasını sağlamak, iyi konuşmacılar yetiştirmek, yurt ve toplum için yararlı telkinlerde bulunmaktır[43]. Ayrıca, tiyatro sevgisini ve tiyatro zevkini kökleştirmeye çalışır, yetenekli gençleri bir araya toplayarak gösteriler hazırlar. Kukla ve Karagöz gibi halk sanatlarından, eğitici sinemadan da yararlanarak halka eğitici ve eğlendirici filmler göstermek de bu şubenin çalışmaları arasındadır. Tiyatro ve sinema çalışmalarında kesinlikle ticari amaç güdülmeyecek, filmler parasız olarak gösterilecektir. Ancak, filmlere küçük bir konser, tiyatro veya yerli türkü eklenerek gösteri şekli verildiği takdirde bunun da sosyal amaçlı olmak şartıyla para alınabileceği, fakat bu şekildeki paralı gösterilerin sayısının yılda 12'yi geçemeyeceği de hükme bağlanmıştır.

Bu şubeler başlangıçta pek çok yerde kadın üyelerin olmamasından dolayı faaliyete geçememişlerdir. Ancak, daha sonraki dönemlerde Milli Eğitim Bakanlığı'nın genelgesi üzerine kadın öğretmenlerin gösterdikleri ilgi sayesinde canlanmaya başlamıştır. Halkevleri ilk kuruldukları dönemde gösteriler için birçoğunun salonu olmadı-

[41] **Türk Yolu,** 21 Eylül 1951.
[42] **Türk Yolu,** 15 Haziran 1952.
[43] **Halkevleri Çalışma Talimatnamesi,** 1940, s.43.

Levent Şahverdi Arşivi

ğından okul salonları ya da sinema salonlarını kullanmak zorunda kalmışlardır. Kocaeli Halkevi yaptığı gösterilerde Necatibey Okulu'nun salonunu kullanırken, Bilecik Halkevi Temsil Şubesi kadın üyesi olmadığından kadın rollerini Milli Eğitim Bakanlığı izin vermemesine rağmen ortaokulun kız öğrencilerine yaptırmıştır[44]. Tiyatro oyunlarında kadın rollerinde kılık değiştirmek suretiyle erkeklerin rol alması üzerine halkevleri yönetmeliğine "piyeslerde kadın rolleri hiçbir bahane ile erkeklere verilemez" şeklinde bir hüküm eklenmiştir[45].

Halkevlerinde oynanan tiyatrolar, CHP Genel Sekreterliği'nce kabul edilip bastırılan veya tavsiye edilen tiyatrolardır. Özel bir komisyon tarafından incelendikten sonra halkevlerine gönderilen bu tiyatro eserleriyle halkevleri repertuarı oluşturulmaktadır. CHP Genel Sekreterliği halkevlerine gönderdiği genelgelerle hangi oyunların repertuara dahil olduğunu belirtmekte, halkevlerinde oynanacak oyunların Genel Sekreterliğin onayından geçmesi gerektiğini de hatırlatmaktadır[46]. Halkevlerinde Temsil şubeleri repertuarına dahil olmamış oyunların oynanmamasına, halkın ilgisini çekmeyecek eserlerin sahnelenmemesine her zaman dikkat edilmiştir[47].

Halkevleri ve Halkodaları tiyatro çalışmalarının tümünde "Kemalizm" ve "altı ok" prensiplerine bağlı kalınmıştır. Yazdırılan ya da repertuara alınan oyunların büyük bir bölümünde bu ilkeler, doğrudan ya da dolaylı olarak eğitim ve öğretim amaçlı kullanılmıştır. Halkevleri tiyatro kolları yönetmeliğinde repertuarı ilgilendiren iki belirgin görüş yer almaktadır. Birincisi, köylünün, kasabalının, şehirlinin tiyatro gereksinimini karşılamak, ikincisi ise, ülke ve toplum için yararlı öğretilerde bulunmak. Halkevlerinde oynanan oyunların önem-

---

[44] **BCA**, 490.01/1005.878.1, Belge 202.

[45] Madde 46, **Halkevleri Çalışma Talimatnamesi,** 1940, s.14.

[46] **CHF Katibiumumiliğinin Fırka Teşkilatına Umumi Tebligatından Halkevlerini Alakadar Eden Kısım 1 İkincikanun 1934'ten Haziran 1934 Sonuna Kadar, (CHF Katibiumumiliğinin...C.IV),** C.IV, 1934, s.30.

[47] **1937 Yıldönümünü Broşürü, Geçen Yıllarda Halkevleri Nasıl Çalıştı,** Ankara 1937, s.11.

Levent Şahverdi Arşivi

li bir bölümü milli bilinci, Türklük bilincini yaygınlaştırmak için yazılmış oyunlardır. Bu oyunlarda Türklerin Orta Asya'dan Anadolu'ya girişlerine kadar olan bölümler, bu dönemlerdeki Türklerin yaşayışı, savaşları, uygarlıkları büyük bir coşkuyla anlatılmakta, Halkevlerinde oynanan oyunlarda Türk tarih tezi ve milli mücadele konularını ele alan oyunlar sergilenirken Osmanlı dönemi ya işlenmemekte ya da Türkiye Devleti'nin karşıtı olarak ele alınmaktadır[48]. Buna göre Halkevlerinde oynanacak oyunların içeriği şöyle olmalıdır: 1- Yeni Türk toplumunun çağdaş yaşamını bütünlemeli, 2-Milli duyguları doyurmalı, 3- Devrim ilkeleri ışığında milli sorunları işlemeli, 4- Devrimin dünya görüşüne uygun halk yaşamı, değişimler, ilerlemeler konu edilmeli, 5-Her sınıfa seslenebilen, yetiştirici türden olmalı[49].

Halkevlerinde ilk zamanlar hep aynı konuları işleyen oyunların oynanması bir tesadüf olmayıp, halkı yeni rejime alıştırmak amacını gözeten bir uygulamadır. Halkın ruhuna sindirilmek istenen devrim fikri bu gösterilen oyunlar sayesinde uygulamaya konulmuştur. "Akın", "Çoban", "Özyurt", "Mete" ve "Atilla" gibi oyunlarla Türk Milletinin tarih içindeki büyük kahraman rolü yansıtılmıştır. "Mavi Yıldırım", "Beyaz Kahraman", "Beş Devir", "Ergenekon", "Kızıl Çağlayanlar" gibi oyunlarla da milli mücadelenin ruhlarda hala yanan ve ürpertisi dolaşan hatıralarını tazelemek ve Türk Milletinin kendi güveninin geleceğe hazırlama şevkini arttırmada büyük rol oynamıştır[50].

Halkevleri Temsil kolları tarafından en fazla "Akın", "Özyurt" ve "Mete" oyunları sahnelenmiştir. Bununla birlikte genelde halkın tiyatro gereksinimini karşılamak, tiyatronun eğitici ve eğlendirici özelliklerini estetik tatla bütünleştirmek için Shakespeare, Moliere, Sophokles, Müsahipzade Celal, Ahmet Vefik Paşa'nın Moliere adap-

---

[48] Çağlar, **a.g.e.,** s.55.

[49] Nurhan Karadağ, "Halkevleri Oyun Dağarcığı (1932-1951), **Erdem,** C.5/13, Sayı 13, Ocak 1989, Ankara 1990, s.81.

[50] Çağlar, **a.g.e.,** s.21.

Levent Şahverdi Arşivi

teleri gibi oyunlar da oynanmıştır[51]. 1938 yılında halkevleri tiyatro repertuarında 85 tiyatro eseri vardır[52].

1945 yılında yayınlanan "CHP Halkevleri ve Temsil Kolları İçin Kılavuz" isimli broşür bu kolun çalışmaları için yönlendirici bir kaynak olmuştur. Bu kılavuzda Halkevleri Temsil şubelerinin başlıca amacı "tiyatro ve temsil zevkinin çevrelerinde yaymak" olarak gösterilmiştir. Sahnelenecek oyunun seçimi oyunun denk geldiği günün ruhuna aykırı olmamalıdır. Kılavuzda roller dağıtılırken en yetenekli olanlara verilmesi, provalarda rollerin ezberlenmiş olarak yapılması, erkeklerin kadın rolünde çıkmaması, oynanacak eserin dekoru ile kostümlerinin uygun olması gibi hususlara dikkat edilmesi istenmiştir[53].

2- İzmit Halkevi Temsil Şubesi

a- Salon sorunu

İzmit Halkevi Temsil Şubesi ilk yıllarda halkevinin salonu olmamasından dolayı Necatibey Okulu'nun salonunu kullanmak zorunda kalmıştır. Temsil Şubesine ilk yıl 5'i bayan olmak üzere 35 üye kayıt edilmiştir. Bu şube 4'ü öğretmen bayanlardan oluşan bir temsil grubu teşkil etmiş, ilk yıl "Akın" oyununu iki defa sahnelemiştir[54]. Ayrıca "Özyurt" oyununu da sahnelemek için çalışmalar yapmıştır[55].

Temsil Şubesi yersizlik yüzünden toplantılarını, hatta oyunlarını bile ertelemek zorunda kalmıştır. Necatibey Okulu'ndaki temsiller ve provalar için de bazen izin alınmasında zorluklar çıkarılmıştır. Buna rağmen İzmit basını Temsil Şubesinin çalışmalarını başarılı bulmuştur[56]. Keza Halkevlerinin ilk teftişinde de İzmit Halkevi Temsil Şubesinin çalışmaları başarılı olarak değerlendirilmiştir[57].

---

[51] Karadağ, **a.g.m.,** s.120.
[52] **CHP 1939'da Halkevleri,** Ankara 1939, s.15.
[53] **CHP Halkevleri Temsil Kolları İçin Kılavuz,** Ankara 1945.
[54] **BCA**, 490.01/1005.878.1, Belge 186.
[55] **BCA**, 490.01/1005.878.1, Belge 186. Ancak bu oyunun oynandığına dair bir belgeye rastlanmamıştır.
[56] **Türk Yolu,** 12 Kasım 1934.
[57] **BCA**, 490.01/1005.878.1, Belge 186.

Levent Şahverdi Arşivi

Temsil Şubesinin gösterilerini sergileyeceği salonun olmaması 1935 yılında da büyük bir sorundur. Her türlü imkânsızlığa rağmen şube yine de gayretle çalışmış, bu yıl içindeki bütün ulusal bayram ve şenlik günlerinde gösteriler yapma başarısını göstermiştir[58]. Kağıt fabrikasının kurulması ile birlikte Temsil Şubesinin üye sayısı artmıştır. Artan üye sayısına rağmen hala yer sorunu devam etmektedir. 1937 yılında da gösterilerini Necatibey Okulu'nda sürdüren Temsil Şubesi, bu yıl içinde pek çok konser, balo ve gösteriyi sahnelemiştir[59].

Sahne sorununun devam ettiği 1938 yılında Temsil Şubesine çok sayıda kadın üye katılmış, yıl boyunca azimle çalışarak yeni oyuncular yetiştirmiştir[60]. 1942 yılında yeni Halkevi binasının yapılması ile bu yer sorununu çözen Temsil Şubesi, bu defada savaş nedeniyle Halkevlerinde yaşanan genel duraklamaya paralel olarak bir duraklama yaşamıştır. Çok partili hayata geçilmesiyle birlikte yaşanan Halkevlerinin statüsü tartışmaları Temsil şubelerini de etkilemiş, salonları temsillerin dışında da kullanılmaya başlanmıştır. 1950 yılında genel yararla işletilmesi için temsil salonunun üç sene süreyle kiraya verilme kararı alınmıştır[61].

b- Temsil Şubesinin gösterileri

Halkevlerinde oynanan oyunlar CHP Genel Sekreterliği'nce belirlenen oyunlardır. CHP Genel Sekreterliği bu konuda sık sık halkevlerine bu durumu hatırlatmaktadır. Zira CHP Genel Sekreterliği halkevlerine gönderdiği 28 Nisan 1934 tarihli yazıyla halkevlerinde oynanacak oyunların Genel Sekreterliğin onayından geçmesi gerektiğini bir kez daha hatırlatmıştır[62]. İzmit Halkevi Temsil Şubesi de, buna uygun olarak oyunlarını sahneye koymuştur. Temsil Şubesi açıldığı yıl, ilk olarak Türk Milletinin tarih içindeki büyük kahraman

---

[58] **BCA,** 490.01/988.827.1, Belge 239-240.
[59] **BCA,** 490.01/988.827.1, Belge 179 ve 141.
[60] **BCA**, 490.01/988.827.1.
[61] **BCA,** 490.01/1218.47.1.
[62] **CHF Katibiumumiliğinin…,** C.IV, s.30.

Levent Şahverdi Arşivi

rolünü yansıtan "Akın" oyununu sahneye koymuştur. 1934 yılında yine aynı oyun ile gösterilerine başlayan Temsil Şubesi, yıl içinde ikişer defa olmak üzere "Akın", "Canavar", "Kahraman" oyunlarını oynamış, Aka Gündüz'ün "Beyaz Kahraman" oyununu ise bir defa sahnelenmiştir. Bu yıl içinde Adapazarı Halkevine giden Temsil Şubesi burada da "Canavar" oyununu oynamıştır[63]. 20 Eylül 1934 tarihinde ise bu defa Adapazarı Halkevi'nde İzmit Halkevi Temsil Şubesi başkanı Yunus Nüzhet Unat'ın yazdığı "Hedef" isimli oyunu sahnelemiştir[64].

1935 yılında Temsil Şubesi bir önceki yıla göre daha fazla gösterilerde bulunmuştur. Bu yıl içinde en fazla Reşat Nuri Güntekin'e ait olan "İstiklal" oyunu sergilenmiştir. Dört defa sergilenen İstiklal oyununu yine dört defa ile "Zor Nikah" oyunu izlemiş, "Beş Devir" üç, "Sevr'den Lozan'a", "Sönen Ümit" ve "Şer'iye Mahkemesi" birer defa oynanmıştır. 1935 yılında sergilenen oyunları 5.000 kişinin izlemiş olduğu bildirilmekle birlikte bu sayıların gerçeği ifade etmediği yapılan teftişlerden anlaşılnaktadır[65]. Ayrıca okullarda "tutum ve yerli mallar" konularında altı gösteri düzenlenmiştir.

Halkevlerinde oynanacak oyunlar daha önce de ifade ettiğimiz gibi rastgele seçilen oyunlar değildir. CHP, bu oyunlar üzerinde titizlikle durmuş, hem oynanacak oyunları kendisi belirlediği gibi, hem de halkevlerinde oynanan oyunları sıkı takip etmiştir. Seçilen oyunlar yeni bir dönemin başlangıcını ifade ettiği gibi, aynı zamanda geçmişin problemlerinden de kurtuluşun Cumhuriyetle sağlandığının bir göstergesidir. Bunlardan Reşat Nuri Güntekin tarafından yazılan "İstiklal" oyununda, kapitülasyonların etkileri ele alınıp, devletin bağımsızlığının önemi vurgulanmıştır. İstiklal oyununda idam

---

[63] **BCA,** 490.01/905.535.1.

[64] Kenan Olgun, **Yöresel Kalkınmada Adapazarı Halkevi,** İstanbul, 2008, s.110; Bu oyunda Fikret ve Feriha hanımlar oyunlarını başarı ile oynamışlardır. (**Türk Yolu,** 1 Ekim 1934).

[65] **BCA,** 490.01/988.287.1, Belge 239-240.

Levent Şahverdi Arşivi

mahkumu ahlaksız bir adam olan Adalı Hüseyin'in durumu konu edilmiştir[66].

İzmit Halkevi Temsil Şubesi 1935 yılında İzmit dışında da gösteriler düzenlemiştir. 22 Kasım günü Gölcük'e giden Temsil Şubesi gösteri ekibi "İstiklal" ve "Zor Nikah" oyunlarını oynamıştır[67]. Bu iki oyunu Kasım 1935'de Sudiye köyünde de sahneye koyan Temsil Şubesi oyuncuları bu şekilde Köycülük Şubesine destek vermişlerdir[68].

Temsil Şubesi 1936 yılı içerisinde 19 temsil vermiştir. Bu temsillerden "Tırtıllar", "Sancağın Şerefi", "İkizler", "Zoraki Tabip", "Kahraman", "Debbazlık", "Destan Günü", "Düğün ve o Cihan", "Arapça Değil mi Uydur Uydur Söyle" birer defa, "Hedef", "Zor Nikah", "Şer'iye Mahkemesi" iki defa, "Mini" müzikli şarkılı piyes olan melodramı üç defa oynamıştır. Bu temsilleri 7500 kişi seyretmiştir. Bunların dışında okullardaki temsillerin düzenlenmesi ile de ilgilenen Temsil Şubesi, 1936 yılında 7'si okulların düzenlediği 9 gösteri daha yapmış ve yapılan bu gösteriler de 4000 kişi tarafından izlenmiştir[69].

1936 yılı Halkevleri açılış yıldönümü gösterisinde Yunus Nüzhet Unat'ın "Hedef" isimli piyesi temsil edilmiştir. Hedef'in konusu Ce-

---

[66] Oyunun içeriği kısaca şöyledir: "Adalı Hüseyin gece idam edilecektir. Kasabanın adli ve mülki erkanı hapishane müdürünün odasındadır. Odada bir de Adalı'nın öldürdüğü bir delikanlının babası da bulunmaktadır. Yaşlı baba idamı seyretmek istiyor. Bu arada odaya bir yabancı binbaşı ile tercümanı giriyor. Validen belge getirmişlerdir. Kapitülasyonlar gereği başka ülkenin vatandaşını Türkiye idam edemeyecektir. Binbaşı suçluyu alıp gitmek istiyor. Denizde düşman zırhlıları toplarını kasabaya çevirmiş bekliyorlar. Erkân çaresiz durumu kabullenmek zorundadır. Yaşlı adam ise Adalı serbest bırakılırsa öldürmek için bıçağını hazırlıyor. Adalı getiriliyor, kelepçeleri açılıyor. Durum kendisine açıklanıyor. Fakat Adalı, Türk olduğunu, yabancı bir devletin baskısının çok acı olduğunu, devletin bağımsızlığı adına Ada'ya gitmeyeceğini söylüyor ve kelepçelerinin yine takılmasını, idamı kabullendiğini anlatıyor. Yaşlı baba bu durum üzerine öldürülen oğlu yerine Adalı'yı evlatlığa istemektedir. (Karadağ, **a.g.m.,** s.93).

[67] **Türk Yolu,** 25 Ekim 1935. Gölcük Halkevi İzmit Halkevi'nin bu gösterisine 24 Eylül 1945 günü "Baba ve Oğulları" ile "Yapışkanlar" oyunlarını oynamak suretiyle karşılık vermiştir. (**Türk Yolu,** 27 Eylül 1945).

[68] **Türk Yolu,** 18 Kasım 1935.

[69] **BCA,** 490.01/988.827.1, Belge 226, 216, Bu rakamların doğruyu yansıtmadığını da belirtmeliyiz.

Levent Şahverdi Arşivi

vat'ın askerleriyle birlikte köyüne uğrayıp köylülerine harbe nasıl gittiğini, Ali ile harbe nasıl karıştıklarını ve Mustafa Kemal'i İzmit köylülerine anlatıp Hedef'in Akdeniz olduğu anlatılan bir piyestir[70]. "Hedef" oyunu kitap halinde basılmış ve bütün Halkevlerine gönderilmiş olan bir eserdir[71]. "Hedef" oyunu, 18 Şubat 1936 tarihinde "Zor Nikah" oyunu ile birlikte Gölcük Halkevi'nde de İzmit Halkevi Temsil Şubesi tarafından başarıyla temsil edilmiştir. Milli bayram ve diğer törenler için balo hazırlamak da Temsil Şubesinin görevi olup, Cumhuriyetin 13. yıldönümünde İzmit Halkevinde "Mini" adlı müzikli piyes temsil edilmiştir. Halkın ilgisinden ötürü piyes üç gece üst üste oynanmıştır[72].

Temsil Şubesinin gayretli çabaları ile 1937 yılında İzmit'te 15 günde bir temsil verilmeye başlanmıştır. Temsillerdeki oyuncuların yeteneklerinden dolayı gösterilere halkın ilgisi büyük olmuştur. Bu yıl içinde temsil edilen "Çifte Sağırlar", "Şair Komedileri" ve "Gemiciler" piyesi 400 kişi tarafından izlenmiştir. Halkevleri açılış yıldönümünde oynanan ve İzmit basınınca "Dekorla, piyes arasında bir münasebet yoktu, 3 perdelik piyeste bütün olay bir dekora bağlanmak istenmiştir." şeklinde eleştiri yapılmasına rağmen[73], "Danış Çelebi" isimli üç perdelik piyes 500 kişi tarafından seyredilmiştir[74]. 1937 yılında üçer defa "Beyaz Kahraman", "Mahcuplar" ve "Zor Nikah" oyunları oynanmıştır. Ayrıca İstanbul'dan gelen İstanbul Halkevi Temsil Şubesi ile birlikte "Hamlet", "Ceza Kanunu", "Bir Donanma Gecesi" ve İbnürrefik Ahmet Nuri'nin sekizinci vodvilleri temsil edilmiştir[75].

Halkevinin sahne kültürünü geliştirmek ve halkın tiyatro ihtiyacını karşılayabilmek için İstanbul'da tiyatro eğitimi almış olan Sadi Tek tiyatro ekibi ile anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşmaya göre Sadi

---

[70] **Türk Yolu**, 4 Mart 1936.
[71] **Türk Yolu,** 29 Ekim 1936.
[72] **Türk Yolu,** 6 Kasım 1936.
[73] **Türk Yolu,** 4 Mart 1937.
[74] **BCA**, 490.01/988.827.1, Belge 178, 141.
[75] **BCA**, 490.01/988.827.1, Belge 179, 140.

Levent Şahverdi Arşivi

Tek ekibi kış sürecinde her Cumartesi-Pazar İzmit'te temsil vermeyi kabul etmiştir. Bu tiyatro ekibi her gün yeni bir gösteri sahnelenmiş ve öncelikle Halkevi repertuarında olan "Çoban", "Atila", "Akın", "Mete" gibi milli oyunlar sahneye koymuştur. Diğer taraftan İzmit Halkevi Temsil Şubesi üyeleri de oyunlara katılmak suretiyle sahne bilgilerini arttırmışlardır. Ayrıca Sadi Tek tiyatro ekibi tarafından Temsil Şubesi gençlerine tiyatro eğitimi de verilmiştir. Bu derslerde tiyatro Müdürü Sadi Tek tarafından gençlere teorik sahne bilgileri verilmiş ve hazırlanan temsillerin eleştirileri yapılmıştır. Bu eğitimler Halkevi gençlerinin kısa zamanda ilerlemesine yardımcı olmuştur[76].

1938 yılında ise "Ceza Kanunu", "Hissei Şayia", "İtaat İlamı", "Hülleci", "Tırtıllar", "Beyaz Alev", "Mahçuplar", "Çifte Damatlar", "Zor Nikâh", "Beyaz Kahraman", "Aşkın Manası", "Babür Şahın Seccadesi", "Para Delisi" ve "Yedekçi Operet" ikişer veya üçer defa olmak üzere toplam 39 temsil vermiştir[77]. İzmit Halkevinde görevli Yunus Nüzhet Unat'ın yazdığı "Para Delisi" isimli eser, Mayıs ayı içinde Kızılay haftasında temsil edilmiştir. Aile ilişkileri ve toplumsal yaşamın gerektirdiği ahlak kuralları ve çatışmaları işleyen "Para Delisi" bir komedi olup, Temsil Şubesi gençleri tarafından başarıyla temsil edilmiştir[78].

Halkevlerinin yedinci açılış yıldönümünde 20.02.1938 tarihinde, Necatibey Okulu salonunda "Tırtıllar" isimli piyes temsil edilmiştir. Tırtıllar piyesi Münir Hamdi'nin yazdığı 2 perdelik şarkılı bir komedidir. Cemiyet içinde çeşitli maskeler altında yaşayarak hasis menfaatleri uğrunda yaptıkları rezaletlerle çevrelerinde tehlikeli birer kangren haline giren kimselerin anlatıldığı Tırtıllar piyesinde bahsedilenler cemiyette temiz yürekli insanların sırtından geçinen birer tırtıllardır. Bu piyeste; biri din biri de yeniliğin maskelerine bürünen iki

[76] **BCA**, 490.01/988.827.1, Belge 178, 141.
[77] **BCA**, 490.01/988.827.1.
[78] **Türk Yolu,** 12 Mayıs 1938.

Levent Şahverdi Arşivi

tehlikeli tırtılın içyüzü güzel iki tablo halinde verilmiştir[79]. Tırtıllar oyunu Nisan ayında Karamürsel'de ve Gölcükte de oynanmıştır. İzmit Halkevi Temsil Şubesi, Karamürsel ve Gölcük'te "Tırtıllar" oyununun yanı sıra, "Mahçuplar", "Kalender Efe", "Beyaz Kahraman" oyunlarını da sergilemişlerdir[80].

1939 yılında İzmit Halkevi Temsil Şubesi İzmit'ten ziyade İzmit dışında gösteriler düzenlemiştir. CHP Genel Sekreterliği'nin 24 Şubat 1939 tarihli yazılarında belirtilen, "Halkevlerinin kendi aralarında gösteriler yapmak amacıyla" seyahatlere başlamalarına dair isteğine binaen[81], Eskişehir ve Ankara turnelerine çıkmıştır. Bu turne öncesi Kemal Armat başkanlığındaki Temsil Şubesi yoğun bir şekilde çalışmalarına başlamış, hatta bu amaçla İstanbul Şehir Tiyatrosu'nun önemli sanatçılarından İ. Galip, İzmit'e getirtilerek oynanacak oyunlar üzerinde eleştiri yapması istenmiştir. İ. Galip, İzmit'e gelmiş ve yaptığı eleştiriler temsiller için çok yararlı olmuştur[82].

Eskişehir ve Ankara'ya gidecek olan Temsil Şubesi oyuncuları 22 Mart Çarşamba günü akşam 18.00 treniyle hareket etmiştir[83]. Kemal Armat başkanlığındaki 47 kişilik kafile Eskişehir ve Ankara'da "Yedekçi" ve "Aşkın Manası" oyunlarını oynayarak İzmit'e geri dönmüşlerdir[84].

---

[79] Oyundaki rol dağılımı şu şekildedir: Rejisör Sezai Ataergin, Suflör Suphi Demirbilek, Tosun Ağa-İhtiyar bir köylü H. Avni Duysak, Fatuş Tosun Ağanın karısı M. Ergün, Akgül Tosun Ağanın kızı Ş. Gençalp, Feyzullah Efendi-Eski kadılardan köylerde dolaşan bit softa Nedim Erk, Temel Akgül'ün nişanlısı Mehmet Ertem, Rebeka (Rabia Adile) Furuzanın metresi G. Ataergin, Furuzan Nejat (Abako Tabako) kumpanyası memurlarından Cevat Tongay, Memiş Çoban Necati Biriz, Köylüler Vehbi Çalışkur, Kadri Ergüner, Celil, Mehmet Tok ve köy çocukları. (**BCA,** 490.01/958.709.1, Belge 153).

[80] **BCA,** 490.01/988.827.1.

[81] Olgun, **a.g.e.,** s.133.

[82] İ. Galip, Türk Yolu Gazetesi'ndeki röportajında, "İzmit Halkevi inkar edilemez bir varlıktır. Temsil Kolunu göstermiş olduğu başarıları takdir ederim. Kolun başkanı Kemal Armat takdire layıktır." demiştir. (**Türk Yolu,** 20 Ocak 1939).

[83] **Türk Yolu,** 23 Mart 1939.

[84] Halkevlerinin kaynaşması amacıyla tüm masrafların CHP Genel Sekreterliği'nce karşılanan bu seyahat programında İzmit, Balıkesir, İzmir, Adana, Ankara, Sinop ve Siirt Halkevleri yer almıştır. Bu turnelerde yer almak isteyen Adapazarı Halkevine İzmit Halkevi'nin seyahate çıkmasından dolayı onay verilmemiş, 1940 yılında yeni bir program yapılacağı bildirilmiştir. (Olgun, **a.g.e.,** s.376, **BCA,** 490.01/1024.941.2).

Levent Şahverdi Arşivi

Temsil Şubesi 1940 yılında 76 temsil vermiş, komşu il ve ilçelere gitmiştir. Ayrıca Ankara seyahatine bu yıl da devam etmiştir[85]. Bu yılın sonunda Prof. İsmail Hakkı Baltacıoğlu tarafından yazılan "Kafa Tamircisi" oyununu sergilemiştir[86]. 1941 yılında "Yalnız Bir Kelime" oyunu esnasında salonda oyuncuları rencide edici davranışlar olmuş, İzmit basını bu olay üzerine oyunculara sahip çıkmıştır[87].

1942 yılında "Kanun Adamı", "Zor Nikah", "Sönen Ümit", "İstiklal", "Kumarbaz" oyunları oynanmış, Cumhuriyet Bayramı yıldönümünde 28 Kasım 1942 akşamı "Erkek Kukla" ve "İnsan Sarrafı" oyunları sahnelenmiştir[88]. Yaz tatillerini İzmit'te geçiren İstanbul ve Anadolu'nun çeşitli illerinden gelen liseli gençler "Halkevi Genç Elemanları" adı altında İzmit Halkevi salonunda temsiller vermiştir. 26 Temmuz'da Nöbetçi ile Yıldızı ve Cemil Cahit'in yazdığı Kumarbaz oyunlarını sahnelemişlerdir[89]. Bu genç oyuncular tarafından 15-16 Ağustos 1942 tarihinde tatilin bitmesi nedeniyle sezona veda gecesi düzenlenmiştir. Bu gecede "Fedakarlık" ve "Akıl İdaresi" oyunları oynanmış, eşya piyangosu çekimi yapılmıştır[90].

Temsil Şubesi bu yıl içinde Hereke, Sapanca, Karamürsel, Gebze'ye de gitmiş, buralarda Reşat Nuri Güntekin'in "İstiklal" oyunu-

---

[85] **Türk Yolu,** 18 Haziran 1940.

[86] **Türk Yolu,** 24 Aralık 1940.

[87] Türk Yolu Gazetesi bu oyuncularla alay eden kişileri "tiyatrodan anlamayan kişiler" olarak belirtmekte ve "Aktöründe nihayet bir insan olduğunu ve seyircilerden gelen alakaya karşı daha çok muvaffak olabileceğini göz önünde bulundurmak lazım gelirse ülkü yolunda hiçbir fedakârlıktan çekinmeyen bu yılmaz gençleri takdir etmemiz, birçok kusurlarla neticelenmiş dahi olsa verecekleri temsilleri seve seve seyretmemiz, icap eder. Fakat ne yazık ki son temsilde bunun aksini gördük. Verdikleri piyeste az çok muvaffakiyetsizliklerini gördükçe de onları bu büyük fedakârlıktan dolayı kırmayalım, bilakis coşkunca alkışlayalım. Ne de olsa Halkevi için çalışan gençlerdir onlar. Onları sevmek hatta saygı göstermek lazım. Bu bizim için insanlık borcudur." demektedir. (**Türk Yolu,** 21 Haziran 1941).

[88] **Türk Yolu,** 3 Kasım 1942.

[89] **Türk Yolu,** 2 Ağustos 1942.

[90] Türk Yolu Gazetesi'nden Muzaffer Girgin bu veda gecesi ile ilgili olarak "Gelecek yılda faaliyetlerini devam ettirmelerini tekrar tekrar ister, onlara okulda ve işte bu kış azimli olarak çalışmalarını bir tiyatro aşığı ve samimi söz olmak üzere bildirir ve onlar tarafından da İzmitlilere 8 aylık veda selamı sunarım" diyerek bu gençlerin tekrar gelmesini istemektedir. (**Türk Yolu,** 15 Ağustos 1942).

Levent Şahverdi Arşivi

nu sergilemişlerdir. "İstiklal" oyununu Köycülük Şubesinin gezisine katılmak suretiyle Bahçecik nahiyesinde de oynamışlardır[91].

1943 yılı Temsil Şubesi için bir durgunluk devresi olmuştur. Bu dönemde yapılan gösteriler genellikle bir konferans öncesi yapılan gösteriler şeklindedir. Bunda da amaç konferansa ilgiyi artırmaktır. Halkevlerinin ilk teftişinde dile getirilen "konferanslara halkın ilgisinin az olması" şikayetlerine karşı önerilen bu konferansların halkın ilgisini çeken gösterilerle beraber verilmesi isteği bu dönemde hayata geçirilmiş görünmektedir[92]. 1943 yılı İzmit Halkevi Temsil Şubesinin gösterilerinden ziyade çevre ilçelerden gelen Temsil Şubesinin gösterilerinin olduğu bir yıldır. Bu yıl içinde Kandıra Halkevi, "İmralı Mahkumları" ve "Bir Cesaret Rekoru", Adapazarı Halkevi Necip Fazıl Kısakürek'in "Tohum" oyununu sergilemişlerdir. İzmit basınında "Tohum" oyunundan övgü ile söz edilmiş, oyunda rol alan Adapazarı öğretmenleri tebrik edilerek bunun İzmitli öğretmenlere örnek teşkil etmesi temennisinde bulunulmuştur[93]. Belki de basında yer alan bu tür yazıların etkisiyle 1943 yılı sonlarına doğru CHP Parti müfettişi Halkevi Temsil Şubesi ile yakından ilgilenmiştir[94].

1944 yılı Temsil Şubesinin içinde bulunduğu durgunluktan çıktığı yeni oyunlar sahnelediği yıldır. Temsil Şubesi 8 Ocak'ta "Himmetin Oğlu" oyunu ile sahne almış, 18 Mart'ta "Yağ Kandili" oyununu oynamıştır[95]. I. İnönü Zaferinin yıldönümü anısına 1 Nisan'da "Bir Gemi" oyununu sahneleyen Temsil Şubesi, aynı oyunu 6 Mayıs'ta da tekrarlamıştır.

Konferanslara halkın ilgisini arttırmak amacıyla 1944 yılında da konferanslardan sonra bazı tiyatro oyunlarının sahnelenmiştir. 26 Mart'ta verilen "Boya Nebatları" konulu konferanstan sonra "Yağ

---

[91] **Türk Yolu,** 22 Temmuz 1942.
[92] **BCA**, 490.01/1005.878.1.
[93] **Türk Yolu,** 12 Mayıs 1943.
[94] **Türk Yolu,** 15 Ekim 1943.
[95] Halkın yeniden başlayan gösterilere ilgisi büyük olmuştur. (**Türk Yolu,** 24 Mart 1944).

Levent Şahverdi Arşivi

Kandili" ve "Radiko-Radiko" oyunları oynanmıştır[96]. 17 Haziran'da oynanan Tırtıllar oyununda Avni Duysak, Mümin Altuğ, Cabir Coşkun, Bediha hanım, Saniye hanım, Nedim Erk rollerinde çok başarılı olmuşlar, Nedim Erk mimikleri, hareketleri ile Temsil Şubesinin en başarılı oyuncusu olarak gösterilmiştir[97]. 5 Ağustos'ta "Fedakarlık", Ekim ayında "Kör", "Zor Nikah" oyunlarını oynamış, 6 Kasım günü "Zor Nikah" ve "Kör" oyunlarını yeniden sahnelemiştir[98].

Vedat Nedim Tör'ün yazdığı "Kör" oyunu 1944 yılında en fazla oynanan oyundur. 27 Aralık'ta da oynanan "Kör" oyununda Bedia Kula, Avni Duysak, Mümin Altuğ, Cabir Coşkun rollerini başarı ile oynamışlardır[99]. Yoğun istek alan "Kör" oyunu 20 Ocak 1945 tarihinde de tekrar oynanmıştır. Temsil Şubesi 1944 yılı içinde Adapazarı'nı da ziyaret etmiş, Adapazarı Halkevi tarafından 1943 yılında İzmit'te oynanan tiyatroya karşılık olmak üzere "Ayar Hamza" oyununu oynamıştır[100]. Aynı oyunu ilk defa 6 Haziran'da Hereke Halkevi'nde sahnelemişlerdir[101].

1944 yılında sosyal amaçlı paralı gösteriler de yapan Temsil Şubesi Mili Mücadele döneminin Kara Fatma'sı için bir gece düzenlemiş, bu gecede toplanan paraları kahraman Kara Fatma'ya teslim etmiştir[102]. Sosyal Yardım Şubesi adına 5 Ocak'ta Baba oyununu sahnelemiş[103], bu oyunun biletleri 50 ve 100 kuruşa satılmıştır[104].

1945 yılına 5 Ocak'ta "Baba", 6 Ocak'ta "İtaat İlamı"[105] oyunları ile hızlı başlayan Temsil Şubesi, bu çalışmalarını devam ettirememiş,

---

[96] **Türk Yolu,** 28 Mart 1944.
[97] **Türk Yolu,** 21 Haziran 1944.
[98] 6 Kasım'da oynanan Zor Nikah ve Kör oyunlarını seyirciler "gözyaşları içinde" izlemişlerdir. (**Türk Yolu,** 8 Kasım 1944).
[99] **Türk Yolu,** 28 Aralık 1944.
[100] **Türk Yolu,** 27 Temmuz 1944.
[101] **Türk Yolu,** 11 Haziran 1944.
[102] **Türk Yolu,** 12 Eylül 1944.
[103] **Türk Yolu,** 6 Şubat 1944.
[104] **Marmara,** 23 Ocak 1944.
[105] İtaat İlamı komedisinde yer alan Avni Duysak ve Mümin Altuğ seyirciler tarafından uzun süre alkışlanmışlardır. (**Türk Yolu,** 7 Ocak 1945).

Levent Şahverdi Arşivi

1945 yılı diğer yıllara göre oldukça sönük geçmiştir. Temsil Şubesinin bu sessizliği basında da eleştirilmiş, bu durgunluğun aşılması için gençlere "aktörlüğü" öğretecek kursların açılması istenmiştir. Bu sayede gençler yazın eğitim alacaklar, eğitimlerini tamamlayan gençler sayesinde bütün kış boyunca her hafta temsil sahnelenebilecektir[106]. Bu amaçla 1937 yılında da İzmit'e gelen Ertuğrul Sadi Tek tiyatro ekibi 1945 yılında tekrar İzmit'e gelmiştir. 15 Ekim'de "O Kadın", 16 Ekim'de "Bir Muhasip Aranıyor" isimli komediyi oynamıştır[107].

İzmit'e gelen tiyatronun da etkisiyle 1946 yılında gösterilerde bir artış olmuştur. Bu yıl Temsil Şubesi yabancı eserleri de sahnelemeye başlamıştır. Ocak ayı içinde iki gün üst üste "Cimri" oyunu sahnelenmiştir. Oyunda Cimrinin kızı rolünü öğretmen Münevver Atalay, Cimrinin kızına aşık rolünü ise Erkek Sanat Enstitüsü öğretmeni Mehmet Albey oynamıştır[108]. İzmit Halkevi Başkanı İhsan Akköseoğlu'nun büyük emekleri sonucu 400 lira masrafla oynanan "Cimri" oyununa kadın oyuncu bulmakta zorlanılmamıştır. Bu oyun yoğun ilgi nedeniyle 13 Ocak'ta üçüncü defa sahnelenmiştir[109].

Temsil Şubesi yine yabancı bir eser olan İtalyan klasiklerinden Goldoni'nin "Yalancı" adlı eseri 16 ve 17 Mart akşamları olmak üzere iki gece üst üstte oynamıştır. Ücretli olarak yapılan oyunda davetiyeler 25 kuruşa satılmıştır. Yalan dolanla aşk maceraları yaşayan bir İtalyan gencinin hayatını anlatan Yalancı oyununda yalancı rolünde Cabir Coşkun, uşak rolünde Emin Ali başarılı bir performans göstermişlerdir. Ancak doktorun yardımcısı rolünü oynayan Mümin Aktuğ'un sesini duymakta seyirci zorlanırken, suflörün sesi arka sıralardan bile işitilmiştir. "Yalancı" oyunu basın tarafından

---

[106] Tahsin Kutlu, modern Halkevi binasının ıssız ve sessiz kalmasını istememekte ve bu sessizliğin giderilmesine çare olarak gençlerin eğitilmesini göstermektedir. (**Türk Yolu,** 7 Temmuz 1945).

[107] **Türk Yolu,** 16 Ekim 1945.

[108] **Türk Yolu,** 5 Ocak 1946.

[109] **Türk Yolu,** 14 Ocak 1946.

Levent Şahverdi Arşivi

"Cimri" oyunundan sonra yılın ikinci büyük eseri olarak değerlendirilmiştir[110].

1947 yılına "İzmit Halkevinin ender kaydedeceği bir sanat hadisesi" [111] diye ifade edilen Hamit Ozansoy'un yazdığı "Baykuş" oyunu ile başlanmıştır. 11 Ocak 1947 tarihinde sahnelenen "Baykuş" oyununu, 8 Şubat'ta "Cimri" oyunu takip etmiştir. 1 Nisan'da "Mahçuplar" oyunu oynanmış, ancak bu gösteri "hazırlıksız" yapılmakla suçlanmış, oyun "yavan ve berbat" bulunmuştur[112]. "Cimri" oyunu 19 Nisan'da Hendek'te[113], 23 Nisan'da da Adapazarı'nda İzmit Halkevi Temsil Şubesince sahnelenmiştir[114]. Bu geziler sayesinde temsil kolları birçok eleman kazanmış, ayrıca genç elemanların sahne bilgisi de artmıştır.

Çok partili hayata geçmekle birlikte CHP'ye bağlı olarak çalışan Halkevleri çalışmalarında genel olarak bir azalma görülmüştür. Bu azalmaya bağlı olarak Temsil şubeleri de gösterilerinde azalmaya gitmiş, parasız gösterilerin yanı sıra paralı gösteriler de yapılır olmuştur. İzmit Halkevi Temsil Şubesinde 1948 yılında bir etkinlik olmazken 1949 yılında "Cimri" oyunu oynanmakla yetinilmiştir. 12 ve 13 Kasım 1949 tarihlerinde oynanan "Cimri" oyununda başrolü Temsil Şubesi başkanı Avni Dursak oynamıştır. Arabacı ve aşçıbaşı rollerinde oynayan Cabir Coşkan, her iki görevi de başarıyla yerine getirmiştir. Asilzade rolünde Tacettin Özer, Cimrinin oğlu rolünde Enise Akdoğan oynamıştır. Oyunda dikkati çeken bir hata son perdede ifade alan komisere sanatkârların bazen hâkim bey bazen de ko-

---

[110] **Türk Yolu,** 13 Mart 1946.

[111] "25yıl önce Darülbedayinde seyrettiğimiz 'Baykuş' İzmit Halkevi Temsil şubesi gençlerinin temsilinden daha güzel ve muvaffak değildi. Bu temsil İzmit Halkevinin ender kaydedeceği bir sanat hadisesidir." (**Türk Yolu,** 14 Ocak 1947).

[112] Türk Yolu Gazetesi'nde bu gösteri ile ilgili "Sahne tekniğine vakıf çalışkan ve fedakâr elemanların temsil kudretlerini evvelce teslim etmeseydik yavan ve berbat Mahçuplar komedisini sonuna kadar bile seyredemeyecektik: anlayışı yüksek, olgun ve hep muvafık eserler seyreden halkımıza böyle hazırlıksız eserlerin takdim edilmemesini rica ederiz" denilmektedir. (**Türk Yolu,** 3 Nisan 1947).

[113] **Türk Yolu,** 22 Nisan 1947.

[114] **Türk Yolu,** 25 Nisan 1947.

Levent Şahverdi Arşivi

miser diye hitap etmesidir. 12 Kasım'da dikkati çeken bu hata 13 Kasım'daki oyunda tekrarlanmamıştır. Türk Yolu Gazetesi bu temsillerin sürekli olmasını isterken, yerli eserler dururken bir yabancı eserin oynanmasını da eleştirmiştir[115].

İzmit Halkevi Temsil Şubesi 1950 yılında iki farklı oyunu sahnelemiştir. 21 Ocak 1950 tarihinde "Cimri" oyununu oynayan Halkevi Temsil Şubesi, 15 ve 16 Nisan'da "Cehennem" oyununu sahneye koymuştur. 16 Nisan 1950 tarihinde oynanan "Cehennem" oyunu Temsil Şubesinin oynadığı son oyundur. Bundan sonra Halkevi kapanma sürecine girdiğinden bir daha tiyatro oyunu sahnelenmemiştir.

c-Temsil Şubesi üyelerinin gösteri dışındaki çalışmaları

İzmit Halkevi Temsil Şubesi üyeleri gösterilerden başka yeni eserler yazma konusunda da başarılı çalışmalar yapmıştır. Özellikle Yunus Nüzhet Unat bu sahada adından sıklıkla söz ettiren bir isimdir. Yunus Nüzhet'in, "Hedef", "Para Delisi" ve "Haydi Suna" isimli oyunları CHP Genel Sekreterliğince de kabul edilerek Halkevleri tiyatro repertuarına alınmıştır. Yine Yunus Nüzhet Unat tarafından 1933 yılında yazılan "Bozgun" adlı tiyatro eseri ile Hasan Basri Bey'in yazdığı "Zafer Yollarında" isimli eserler, CHP Genel Sekreterliği'ne incelenmek üzere gönderilmiş[116], Genel Sekreterlikçe kabul edilen bu eserler repertuara dahil edilmiştir. 1935 yılında Hasan Şen, Yunus Nüzhet Unat ve Halit Kaya tarafından yazılan "Zehirli Gazlar" ile Yunus Nüzhet Unat'ın "Kırk Gelin Pınarı" isimli eserler onay için CHP Genel Sekreterliği'ne gönderilmiştir[117]. 1936 yılında Halit Neşter "Harç" isimli eserini yazmış, bu eserde incelenmek üzere CHP Genel Sekreterliği'ne sunulmuştur[118].

İzmit Halkevi Temsil Şubesi üyelerince yazılan oyunlar İzmit'te oynanmakla birlikte "Haydi Suna" oyunu başta olmak üzere Yunus

---

[115] **Türk Yolu,** 17 Kasım 1949.
[116] **BCA,** 490.01/905.535.1, Belge 8-9.
[117] **BCA,** 490.01/988.827.1, Belge 239.
[118] **BCA,** 490.01/988.827.1, Belge 141, 178.

Levent Şahverdi Arşivi

Nüzhet Unat'ın oyunları birçok il ve ilçelerdeki Halkevlerince sahnelenmiştir. Adapazarı Halkevi tarafından da sahnelenen "Haydi Suna" oyununda Halkevleri, üniversite kadar önemli sayılmıştır. Burada Türk ahlakı, Türk tavrı, Türk değer yargıları ulusallık anlayışı içinde verilmiştir. Yunus Nüzhet Unat, "Kemalizm yolundaki Türkiye'yi 21. yüzyılda gördüğü" "Haydi Suna" oyununda; bir Türk bilim adamı, savaşta kullanılan gazları nötralize eden bir gaz bulmuştur. Bunun üzerine tüm dünya Türk profesörün peşine düşmüştür. Profesör bütün önerileri reddeder. Sadece Türkiye için çalışacağını söyler. Araya giren sanayi casusları profesörün asistanını kazanmaya çalışırlar asistan biran güçsüzleşir. Fakat hemen ulusal duyguları ağır basıyor ve casuslara istenilen bilgileri vermiyor. "Haydi Suna"da bu olaylar dizisi içinde Ankara'nın ve Türkiye'nin 21. yüzyıldaki tablosu da ilgi çekmektedir[119].

Sonuç

İzmit Halkevi Temsil Şubesi, Temsil şubelerinin görevleri arasında sayılan yörenin tiyatro gereksinimini karşılamak, tiyatro oyuncusu olabileceklerin ortaya çıkarılmasını sağlamak, tiyatro sevgisini ve tiyatro zevkini kökleştirmeye çalışmak ve yetenekli gençleri bir araya toplayarak gösteriler hazırlamak gibi görevleri yerine getirmiştir.

Temsil Şubesi kurulduğu ilk yıl, kadın üye bulmakta zorluk çekmiştir. Ancak, daha sonra Milli Eğitim Bakanlığı'nın kadın öğretmenlerin halkevine üye olması genelgesi üzerine bu zorluk aşılmıştır. İzmit Halkevi Temsil Şubesi 1942 yılına kadar salonu olmamasından dolayı gösterilerini Necatibey Okulu'nda yapmak zorunda kalmıştır. Yeni binası yapılana kadar başta salon olmak üzere pek çok konuda sıkıntı çeken Temsil Şubesi bu zorlukların üstesinden gelmeyi bilmiştir. Halkevi binasının yapılması ile çok güzel bir binaya kavuşmuş, ancak gösterilerde 1942 yılı öncesine oranla bir düşüş yaşanmıştır. Bunda savaş yıllarının getirdiği sorunların yanı sıra 1946

[119] Karadağ, **a.g.m.**, s.97-98.

Levent Şahverdi Arşivi

sonrası çok partili hayatın getirdiği sonuçlarda etkili olmuştur. Savaş yılları ekonomik açıdan CHP'ye bağlı olan bu kurumların etkinliğinin ekonomik yetersizlikler nedeniyle azalmasına sebep olmuş, Halkevleri Yönetmeliği değiştirilerek halkevlerinin bazı etkinliklerini para ile yapabileceğine, salonlarını kiraya verebileceklerine dair düzenlemeye gidilmiştir. İzmit Halkevi Temsil Şubesi de 1942 yılı sonrası bazı etkinliklerini parayla yapmış, salonu kiraya verilmek suretiyle halkevine gelir elde edilmiştir.

Halkevleri Temsil Şubeleri Türk Milletinin tarih içindeki büyük kahraman rolünü yansıtan oyunları oynarken İzmit Halkevi Temsil Şubesi de bu oyunlardan biri olan "Akın"ı oynamakla gösterilerine başlamıştır. Açıldığı 1932 yılından kapatıldığı 1951 yılına kadar pek çok oyunu sahneleyen İzmit Halkevi Temsil Şubesi, "Akın" ile başladığı tiyatro gösterimini 16 Nisan 1951 tarihinde oynadığı "Cehennem" oyunu ile noktalamıştır. Bu dönem içinde en fazla "Zor Nikah" oyunu oynanmış, bunu "İstiklal", "Beyaz Kahraman" ve "Hedef" oyunları takip etmiştir. "Tırtıllar", "Sancağın Şerefi", "İkizler", "Zoraki Tabip", "Kahraman", "Debbazlık", "Destan Günü", "Düğün ve o Cihan", "Arapça Değil mi Uydur Uydur Söyle", "Şer'iye Mahkemesi", "Çifte Sağırlar", "Şair Komedileri", "Gemiciler", "Danış Çelebi", "Ceza Kanunu", "Bir Donanma Gecesi", "Kafa Tamircisi", "Yalnız Bir Kelime", "Erkek Kukla", "İnsan Sarrafı", "Fedakarlık", "Akıl İdaresi" Temsil Şubesinin oynadığı oyunlardan bazılarıdır. Ayrıca "Hamlet" ve "Cimri" oyunlarını da sahneleme başarısını göstermiştir.

Temsil Şubesinin bu çalışmaları zaman içinde farklılık göstermekle birlikte İzmit'te tiyatro sevgisinin oluşmasına katkıda bulunmuş, İzmit'e getirilen Sadi Tek tiyatro ekibi yardımıyla yeni oyunların seyirciyle buluşması sağlanmıştır. Ayrıca İzmitli gençlerin tiyatro eğitimi almalarında da Sadi Tek tiyatrosu görev almış, bu sayede tiyatroya olan ilgi artmış, tiyatroya genç oyuncular kazandırılmıştır.

Temsil Şubesi İzmit dışında da temsillerde bulunmuş, İzmit'in ilçeleri ve köylerine de gitmiştir. Bu seyahatlerde Köycülük Şubesine

Levent Şahverdi Arşivi

destek olunmuş, köylünün tiyatro ile tanışması sağlanmıştır. Temsil Şubesi üyelerinin yazdığı tiyatro eserleri Temsil Şubelerince gösterilecek tiyatro repertuarına dahil edilmek suretiyle bu alanda önemli bir başarı kazanılmıştır. İzmit Halkevi Temsil Şubesi, Temsil şubelerinden beklenen görevi yerine getirmiş, gerek sahnelediği tiyatro oyunları gerekse de diğer şubelerle yaptığı işbirliği ile İzmit'te tiyatro sevgisinin oluşmasında önemli bir rol oynamıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

030.10/117.817.4.

030.10/117.817.2.

030.10/4.19.5

030.18.1.2/30.55.15.

490.01/100.863.2.

490.01/905.535.1.

490.01/958.709.1

490.01/988.827.1.

490.01/1005.878.1.

490.01/1024.941.2.

490.01/1218.47.1.

490.01/1749.1102.1.

Kitap ve Makaleler

1937 Yıldönümünü Broşürü, Geçen Yıllarda Halkevleri Nasıl Çalıştı, Ankara 1937.

Arıkan, Zeki, "Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi", **Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl 12, C.6, Sayı 23, Mayıs 1999, s.262-267.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.I, İstanbul, Maarif Matbaası, 1945.

CHF Halkevleri Talimatnamesi, Ankara, Hakimiyeti Milliye, 1932.

CHF Katibiumumiliğinin Fırka Teşkilatına Umumi Tebligatından Halkevlerini Alakadar Eden Kısım Ağustos 1931'den 1 Kanun 1932 Nihayetine Kadar, C.I, Hakimiyet-i Milliye Matbaası, 1933.

CHF Katibiumumiliğinin Fırka Teşkilatına Umumi Tebligatından Halkevlerini Alakadar Eden Kısım 1 İkincikanun 1934'ten Haziran 1934 Sonuna Kadar, C.IV, 1934.

CHP 1939'da Halkevleri, Ankara 1939.

CHP Halkevleri ve Halkodaları, 1932-1942, Ankara, 1942.

CHP Halkevleri Temsil Kolları İçin Kılavuz, Ankara 1945.

Çağlar, Behçet Kemal, **Halkevleri 1932-1935, 103 Halkevi Geçen Yıllarda Nasıl Çalıştı**, Ankara, Ulus Basımevi, 1936.

Çeçen, Anıl, **Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri**, Ankara, Gündoğan Yay., 1990.

Eraslan, Cezmi, **Yakın Dönem Türk Düşüncesinde Halkçılık ve Atatürk**, İstanbul, Kum Saati Yay., 2003.

Erdem, Tarhan, "Kuruluşunun 25inci Yılı Halkevleri, Dünyaya Örnek Bir Kültür Kuruluşunun Hayatı", **Vazife,** Yıl 2, Sayı 15, Mart 1957, s.242-252.

Erdem, Tarhan-Erez, Selçuk, **Kuruluşlarının Yıldönümü Halkevleri (1932-1951-1963)**, İstanbul, Şevket Ünsal Matbaası, 1963.

Halkevleri ve Ödevlerimiz, Ordu İlbaylığı, 1938.

Karadağ, Nurhan, "Halkevleri Oyun Dağarcığı (1932-1951), **Erdem,** C.5/13, Sayı 13, Ocak 1989, Ankara 1990, s.80-120.

Karaer, İbrahim, **Türk Ocakları (1912-1931)**, Ankara, Türk Yurdu Yay., 1992.

Olgun, Kenan, **Yöresel Kalkınmada Adapazarı Halkevi,** İstanbul, 2008.

Öz, Esat, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım (1923-1945),** Ankara, Gündoğan Yay., 1992.

Levent Şahverdi Arşivi

Söylevler 1932-1941, Ankara, Recep Ulusoğlu Basımevi, 1942.

Ülkü, C.I, Sayı 2, Mart 1933.

Ülkü, C.III, Sayı 13, Mart 1934.

Üstel, Füsun, **İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931),** İstanbul, İletişim Yay., 1997.

Gazeteler

Cumhuriyet, 1931.

Marmara, 1944.

Türk Yolu, 1934-1952.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK DÖNEMİ TÜRKİYE-MISIR İLİŞKİLERİ (1926-1938)

Semih BULUT*

ÖZET

Türkiye-Mısır ilişkilerinin tarihsel kökleri XVI. Yüzyıl'ın başlarına kadar uzanır. 1517'den itibaren Osmanlı hakimiyeti altına giren Mısır, 1882'de İngiltere tarafından işgal edilmiştir. İşgali kabul etmeyen halkın yoğun çabaları neticesinde Mısır 1922'de bağımsızlığını kazanmıştır. Mısır halkı emperyalizme karşı savaş verdiği sırada bir yandan da kendisi gibi emperyalizmle savaşan Türk halkına maddî ve manevî destek vermekten kaçınmamıştır.

Türkiye Mısır diplomatik ilişkileri 1926'da tesis edilmiştir. Bu yıllarda ilişkiler çok sıcak değildi. Buna rağmen, iki ülkenin yöneticileri ilişkileri geliştirmek veya en azından belli bir seviyenin altına düşürmemek için hem söylem, hem de eylem bazında çaba sarf etmişlerdir. Fakat bu çaba ilişkilerin zaman zaman gerginleşmesini engelleyememiştir. 1934 yılından itibaren ise bu tür gerginlikler yaşanmamıştır. Bunda, bu yıldan itibaren İtalyan tehdidinin belirginleşmeye başlamasının büyük etkisi vardır.

Atatürk döneminde iki ülke arasında siyasi ilişkilerin yanında ticari ve kültürel ilişkiler de kurulmuştur. Fakat bu ilişkiler oldukça sembolik bir seviyede gerçekleşmiş ve siyasi ilişkilerin gerisinde kalmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye-Mısır İlişkileri, Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası, Fes Olayı, Hilafet, Mısır'da Milliyetçi Hareketler.

* Genelkurmay ATASE/SAREM Başkanlığı, Orta Doğu Uzmanı.

Levent Şahverdi Arşivi

TURKISH-EGYPTIAN RELATIONS IN THE ERA OF ATATÜRK (1926-1938)

ABSTRACT

The historical roots of Turkish-Egyptian relations date back to the beginnings of the XVIth Century. Egypt, coming under the rule of the Ottoman as of 1517, was occupied by Britain in 1882. As a result of the intensive efforts of the people denying the occupation, Egypt gained its independence in 1922. During their anti-imperialist struggle, Egyptian people did not hesitate to give moral and financial support to the Turkish, who were also fighting against imperialism.

Turkish-Egyptian diplomatic relations were established in 1926. In those years, relations were not so warm. However, the leaders of the two countries made efforts both in discourse and action in order to improve or at least to keep relations at a certain level. Still, these efforts could not prevent occasional tensions in relations. Such a strain was not observed after 1934. The Italian threat becoming evident as of that year has been one of the significant reasons for it.

During the era of Atatürk, commercial and cultural relations were also established between the two countries, as well as political ones. However, the former were quite symbolical and stayed in the shade of the political relations.

Key Words: Turkish-Egyptian Relations, Turkish Foreign Policy in the Atatürk Era, Fez Incident, The Caliphate, Nationalist Movements in Egypt.

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

Türkiye-Mısır ilişkilerinin tarihsel kökleri XVI. Yüzyıl'ın başlarına kadar uzanır. Mısır 1517'de Osmanlı Padişahı Yavuz Sultan Selim ile Memluk Sultanı Tomanbay arasında yapılan Ridaniye Savaşı'yla Osmanlı Devleti topraklarına katılmıştır[1]. Mısır'a büyük önem atfeden ve bütün eyaletler içinde özel bir paye veren Osmanlılar, bölgeye "Beylerbeyi" olarak daima vezir payesinde görevliler tayin etmişlerdir. Bu dönemde ülkenin başkenti Kahire de, Osmanlı Devleti'nin İstanbul'dan sonra ikinci büyük şehri haline gelmiştir[2].

1798'de Fransızların Mısır'a saldırmasından sonra gelişen olaylar neticesinde Mısır valiliğine kadar yükselen Kavalalı Mehmet Ali Paşa döneminde Osmanlı Mısır ilişkileri çok sıkıntılı bir dönem geçirmiştir. Osmanlı Devleti 1821'de Mora'da patlak veren isyandan sonra Kavalalı'dan yardım istemiş, Kavalalı kendisine Girit ve Mora valiliklerinin yönetimlerinin verilmesi koşuluyla yardım etmeyi kabul etmiş, Kavalalı'nın yardımıyla isyan bastırılmasına rağmen Mora'da Yunan devletinin kurulması nedeniyle Kavalalı'ya Mora valiliği verilememiş, bunun üzerine Kavalalı Mora'nın yerine Suriye valiliğini istemiş ve bu isteği kabul edilmeyince de Osmanlı Devleti'ne savaş açmıştır[3]. Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın Suriye'ye saldırması üzerine, Osmanlı Devleti önce 1832'nin Temmuz ayında, sonra da aynı yılın Aralık ayında İbrahim Paşa üzerine kuvvetler gönderdiyse de, bu kuvvetler yenilgiye uğramıştır[4]. Bundan sonra İbrahim Paşa Anadolu'ya geçmiş, burada Osmanlı ordusunu bir kez daha yenilgiye uğratmış, zayıf durumdaki Osmanlı Devleti'nin daha güçlü durumdaki Kavalalı Mehmet Ali Paşa idaresine girmesinden endişelenen Avrupalı devletlerin araya girmesi üzerine savaşan iki tarafa zoraki bir anlaşma imzalattırılmış, sonraki yıllarda savaş yeniden alevlenmiş, fakat bu sefer Kavalalı'nın oğlu İbrahim

---

[1] Melek Çolak, *"Türk-Mısır İlişkileri Çerçevesinde Mısır'ın Atatürk ve Türk Devrimine Bakışı (1919-1938)"* **Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi,** Sayı: 6, Temmuz 2010, s. 1.

[2] http://misir.ihh.org.tr/tarih/osmanli.html (Erişim Tarihi: 30.08.2011).

[3] Rıfat Uçarol, **Siyasi Tarih,** Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 1982, s. 127.

[4] Şinasi Altundağ, **Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı: Mısır Meselesi 1831-1841,** 1. Kısım, TTK Basımevi, Ankara 1988, s. 64.

Levent Şahverdi Arşivi

Paşa, özellikle İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni desteklemesi üzerine yenilgiye uğramış ve Kavalalı Mehmet Ali Paşa sadece Mısır valiliğine (babadan oğula geçmek kaydıyla) razı olarak 1841'de Osmanlı Devleti ile anlaşmak zorunda kalmıştır[5].

1882 yılında Mısır, İngiltere'nin işgaline uğramıştır. Fakat bu işgale rağmen İngiltere, Osmanlı Devleti ile ilişkilerini tamamen koparmak istemediğinden, Mısır'da bir Osmanlı yüksek komiserinin görev yapmasına razı olmuştur. 1882-1914 yılları arasında Mısır defakto olarak İngiliz işgalinde olmasına rağmen, resmiyette hâlâ Osmanlı toprağı idi ve İngiltere de 1914'e kadar bunun aksini iddia etmemiştir[6]. İngiltere, Osmanlı Devleti'nin 1914'te Almanya'nın safında I. Dünya Savaşı'na girmesinden hemen sonra Osmanlı'nın Mısır üzerindeki egemenlik haklarını tek taraflı olarak iptal ettiğini beyan ederek Mısır'ı himayesi altına aldığını ilan etmiştir[7].

Bu himaye, İngiltere'nin Mısır'ın yönetim kademelerini özellikle 1894'den itibaren birer birer ele geçirmeye başlaması nedeniyle yavaş yavaş su yüzüne çıkan İngiliz aleyhtarlığını ve bunun sonucunda oluşan Mısır milliyetçiliğini körüklemiştir[8]. İngiltere'nin Mısır'ı himayesi altına almasıyla körüklenen Mısır milliyetçiliğinin şiddeti, I. Dünya Savaşı ve sonrasındaki gelişmeler nedeniyle daha da artmıştır. Savaş sırasında Mısır'ın askeri bir üs haline gelmesi Mısırlıların gururuna dokunmuş, ayrıca savaşta çekilen ekonomik sıkıntılar halkta genel bir hoşnutsuzluk ve umutsuzluk yaratmıştır. Böyle bir ortamda Wilson'un savaşın sonlarına doğru ilan ettiği 14 ilkesi bağımsızlığa giden yolda bir umut olarak algılanmıştır. Bu umudun da katkısıyla Mısır milliyetçileri tarafından *"Vefd"* adında bir delegasyon kurulmuştur. 1918'in Kasım ayında Vefd, Paris Barış Konferansı'na katılarak, konferansta Mısır'ın bağımsızlığını savunmak istediyse de,

---

[5] Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi,** Cilt 5, TTK Basımevi, Ankara 1983, s. 201-202.

[6] Selma Botman, **Egypt from Independence to Revolution, 1919-1952,** Syracuse University Press, New York 1991, s. 25.

[7] **Foreign Relations of the United States (FRUS) 1922,** United States Government Printing Office, Washington, c. 2, s. 103, ABD'deki İngiltere Büyükelçisi'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 16.03.1922.

[8] Robert L. Tignor, **Modernization and British Colonial Rule in Egypt, 1882-1914,** Princeton University Press, New Jersey 1966, s. 392.

Levent Şahverdi Arşivi

bu istek İngiltere Hükümeti tarafından reddedilmiştir. Bunun üzerine Vefd, Mısır milliyetçiliğinin en dikkat çekici ismi olan Said Zağlul önderliğinde bütün ülkede ayaklanma ve gösterilere başvurmuştur[9]. İngiltere bütün çabalarına rağmen bu hareketi engelleyemeyince, 1922'de yayınladığı tek taraflı bir deklarasyon ile Mısır'ın bağımsızlığını ilan etmek zorunda kalmıştır[10]. Bununla beraber, İngiltere Mısır'ın ve Süveyş Kanalı'nın savunmasını üzerine aldığı gibi, kapitülasyonlardan kaynaklanan haklarını da muhafaza etmiştir[11].

Mısır halkı emperyalizme karşı bu şekilde savaş verdiği sırada bir yandan da kendisi gibi emperyalizme karşı Kurtuluş Savaşı veren Türk halkına maddi ve manevi destek vermekten kaçınmamıştır. Mısır Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin 1921 yılında Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Ankara Temsilciliği'ne Yunan işgali sırasında zarara uğrayan köylüye verilmek üzere gönderdiği 37.250 lira, bu desteğin arşiv belgelerine yansıyan bir örneğidir[12].

Türk Kurtuluş Savaşı'nın başarıyla sonuçlanması neticesinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması, İngiltere'nin 1914'te tek taraflı olarak ortadan kaldırdığını duyurduğu, Osmanlı Devleti'nin Mısır üzerindeki egemenlik hakları konusunu bir sonuca bağlamıştır. Antlaşmanın 16 ve 17. maddeleriyle Türkiye, Mısır üzerindeki bütün hak ve sıfatlarından vazgeçmiştir[13].

---

[9] Mehmet Serhat Yılmaz, *"Mısır Basınında Milli Mücadele Dönemi Türkiye'si Üzerine Bir Araştırma (1919-1922)"* **The Pursuit of History -International Periodical for History and Social Research (Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi),** Yıl: 1, Sayı: 2, Ekim 2009, s. 101.

[10] Marius Debb, **Party Politics in Egypt: The Wafd&its Rivals 1919-1939,** Ithaca Press, Londra 1979, s. 3.

[11] Fahir Armaoğlu, **Siyasi Tarih: 1789-1960,** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1964, s. 523; Çolak, *a.g.m.,* s.1.

[12] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (B.C.A.),** Yenimahalle, Ankara, 030.10.198.355.2, Türkiye Büyük Millet Meclisi İcra vekilleri Heyeti Riyaseti Kalem-i Mahsus Müdüriyetinden Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Ankara Murahhaslığına, 27.12.1921.

[13] Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar-Belgeler,** No. 8, 2. Takım, c. 2, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2001, s. 6-7. Lozan Barış Antlaşmasının 18 ve 19. maddeleri de Mısır'la ilgilidir. 18. maddeye göre, Türkiye'nin, Mısır vergisiyle güvence altına alınmış Osmanlı borçlanmaları (1855, 1891 ve 1894 yıllarında yapılan borçlanmalar) konusundaki bütün yükümlülükleri kaldırılmıştır. 19. maddeye göre ise, Mısır'ın tanınmasından doğan sorunlar, ilgili devletler arasında saptanacak şartlar içinde, sonradan kararlaştırılacak hükümlerle çözüme bağlanacaktı. **a.g.e.,** s. 7.

Levent Şahverdi Arşivi

Lozan Barış Antlaşması'nın yürürlüğe girmesinden kısa bir süre sonra, iki ülke arasında diplomatik ilişki kurulması konusu gündeme gelmiştir. Bu konuda ilk talep Mısır'dan gelmiştir. Mısır Türkiye ile diplomatik ilişkileri tesis etmek istediğini Ocak 1925'te Roma'da bulunan elçisi vasıtasıyla Türkiye'nin Roma elçisine bildirmiştir. Bu istekten haberdar olan Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı da Roma'da bulunan Türk elçisine, Mısır tarafından yapılacak resmi müracaatın Türk Hükümetince olumlu karşılanacağını Mısır elçisine bildirmesini istemiştir[14]. Gerekli yazışmaların yapılmasının ardından 19 Şubat 1925 tarihinde Kahire Valisi Muhammed Heddaya Paşa *"fevkalâde murahhas (temsilci) ve orta elçi"* sıfatlarıyla Türkiye'ye atanmıştır[15]. Ertesi yıl da, Muhittin (Akyüz) Paşa aynı sıfatlarla Türkiye'nin Kahire Elçiliği'ne atanmıştır. Böylece, 1926 yılı itibarıyla iki ülkenin diplomatik ilişkileri tesis edilmiştir[16].

SİYASİ İLİŞKİLER

Diplomatik ilişkilerin kurulmasına ve iki ülke arasındaki köklü bağlara rağmen bu tarihlerde Türkiye-Mısır ilişkilerinin henüz sıcak ve samimi olduğu söylenemezdi. Bu durumda Türkiye Cumhuriyeti ve Mısır Krallığı'nın devlet rejimleri arasında meydana gelen farklılaşmanın büyük etkisi vardı. Türkiye'de sırasıyla saltanatın kaldırılması, cumhuriyetin ilanı ve halifeliğin kaldırılması gibi inkılâp hareketleri Mısır kamuoyunda tepki yaratmıştır. Her ne kadar saltanatın

---

[14] **B.C.A.,** 030.10.266.795.2, Hariciye Vekâletinden Başvekâlete, 02.1925.

[15] **B.C.A.,** 030.10.131.936.21, Hariciye Vekâletinden Başvekâlete, 03.1925; Bilal N. Şimşir, **Doğunun Kahramanı Atatürk,** Bilgi Yayınevi, Ankara 1999, s. 252. Mısır'ın Ankara Sefareti'ne Orta Elçi Muhammed Heddaya Paşa ile birlikte ikinci kâtib olarak Avukat Abdülhalim Elbeyani Efendi, ataşe olarak Abdülrauf Hilmi Efendi, evrak memuru olarak da Hasan Mazhar Efendi atanmışlardır. Mısır ayrıca İstanbul ve İzmir'de de şehbenderlikler (konsolosluklar) açmıştır. İstanbul'daki konsolosluğa Kemal Nuri Bey birinci sınıf şehbender (konsolos) olarak, Süleyman Nâgıb Efendi ile Mehmed Tevfik Abdullah Efendi de yazı işleri memuru olarak atanmıştır. İzmir'deki konsolosluğa ise Mehmed Sırrı Efendi üçüncü sınıf konsolos olarak ve Hüseyin Hüsnü Efendi de yazı işleri memuru olarak atanmıştır. **B.C.A.,** 030.10.131.936.21, Hariciye Vekâletinden Başvekâlete, 03.1925.

[16] Bilâl N. Şimşir, *"Fes Olayı: Türkiye-Mısır İlişkilerinden Bir Sayfa (1932-1933)"* **Belleten,** c. 48, Sayı:189-190, Ocak- Nisan 1984, s.2.

Levent Şahverdi Arşivi

kaldırılmasına ve cumhuriyetin ilanına yönelik tepkiler, Sultan Vahdettin'in İngilizlerle işbirliği yaptığı için Mısır'da bazı çevrelerde vatan haini olarak görülmesi ve Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı'nı kazanmış olmasının Mısır'da yarattığı coşkunun henüz dağılmamış olması nedenleriyle dengeli olsa da, bu durum halifeliğin kaldırılmasıyla değişmiştir. Mısır basını genel olarak Osmanlı Halifeliğinin yıkılmasının Müslüman toplumunun dağılmasına sebep olabileceği endişesiyle halifeliğin kaldırılmasına karşı çıkmıştır[17]. Mısır Kralı Fuad ise kendini halife ilan etmenin yollarını aramış, bu isteği Müslüman devletler arasında kabul görmeyince geri adım atmak zorunda kalmıştır. Bütün bunların etkisiyle Mısır Yönetimi, Türkiye'den çeşitli nedenlerle kovulan insanların bir kısmını ülkesinde barındırmış, bunların Türkiye aleyhinde gazete ve kitap yayınlamalarına da engel olmamıştır[18].

Türkiye-Mısır ilişkileri, bu nedenlerle sıcak ve samimi olmasa bile, iki ülkenin yöneticileri ilişkileri geliştirmek veya en azından belli bir seviyenin altına düşürmemek için hem söylem, hem de eylem bazında çaba sarfetmişlerdir. Buna rağmen zaman zaman bazı gerginlikler yaşansa da, ilişkilerde herhangi bir kopma yaşanmamıştır[19]. Dip-

---

[17] Richard Hattamer, *"Mısır Basınında Atatürk ve İnkılâpları"*(Çeviren Ayten Sezer) **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: **XVII,** Sayı: 50, Temmuz 2001, s. 391. Hattamer'in bu makalesinin orijinali için bkz. Richard Hattamer, *"Atatürk and The Reforms in Turkey as Reflected in the Egyptian Press"* **Journal of Islamic Studies,** Vol: 2, Number: 1, January 2000, pp.21-42.

[18] Şimşir, **Doğunun Kahramanı...,** s. 254.

[19] İlişkilerin kopacak noktaya kadar gerilmemesinin, yöneticilerin gösterdiği çabanın dışındaki bir diğer nedeni de, Halifeliğin kaldırılmasından sonra Mısır'da meydana gelen tepkinin Atatürk'ün yaptığı diğer inkılâplardan sonra meydana gelmemesidir. Mısır kamuoyunda Halifeliğin kaldırılması konusu dışındaki Atatürk inkılâplarına yönelik olumlu ve olumsuz görüşler Hattamer'e göre birbirini dengelemektedir. Bkz. Hattamer, ***Mısır Basınında…,*** s. 405. Mesela Atatürk'ün 1925'teki şapka inkılabına liberal basın tarafından Batılılaşma ve çağdaşlaşma açısından bakılmış ve desteklenmiş, muhafazakâr basın tarafından ise din ve milliyetçilik açısından bakılmış ve olumsuz karşılanmıştır. Şapka inkılâbına gelen olumlu ve olumsuz tepkiler birbirine eş değerdedir. Mehmet Serhat Yılmaz, *"Türkiye'deki Şapka ve Kıyafet İnkılâbının Mısır Kamuoyunda Yansımaları (1925-1932)"* **Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi,** Yıl: 1, Sayı: 2, Güz 2005, s. 102. İnkılâpların Mısır'daki yansımaları için ayrıca bkz. Bayram Akça, *"Atatürk Dönemi Türk-Mısır İlişkileri ve Bu Dönemde Mısır Basınının Türk İnkılâbına Bakışına Bir Örnek"* **5. Uluslararası Atatürk Kongresi, 8-12 Aralık 2003, Bildiriler,** c. 2, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2005, s. 1175-1181.

Levent Şahverdi Arşivi

lomatik ilişkilerin tesis edildiği 1926 yılından itibaren iki ülke ilişkilerini ilgilendiren ve aşağıda kronolojik olarak sıralanacak gelişmeler bu çerçevede değerlendirilebilir.

Mısır bir taraftan Türkiye'den kovulan insanların Türkiye aleyhinde çalışmalar yapmalarına izin verirken, öteki taraftandan da Mısır Kralı Fuad 1927'de İtalya'ya yaptığı bir ziyaret sırasında Türkiye Büyükelçisi'ne, iki ülkenin kardeş olduklarını ve Mısır'ın Türkiye'yi *"ağabey"* olarak gördüğünü bildirmiştir. Yine bu ziyaret sırasında Mısır Başbakanı Servet Paşa da Türkiye Büyükelçisi'ne Türkiye'yi çok sevdiğini ve iki ülke arasında *"ayrılık gayrılık"* olmadığını beyan etmiştir[20].

Bununla beraber 1928 yılında Kral Fuad, Atatürk'ün Kral Fuad'ın doğum gününü kutlamamasını sebep göstererek, Kahire'deki Türk Elçiliği'nde verilecek resepsiyonlara Mısırlı bürokratların katılmasını yasaklamıştır[21]. Aynı yıl Mısır Hükümeti basındaki Türkiye aleyhtarı yazılara karşı Türkiye'yi koruyan bir tutum almıştır. Türkiye aleyhtarlığıyla tanınan Seda-yi Hak gazetesi hakkında dava açılmış ve sonrasında gazete kapatılmıştır[22]. Yine Türk düşmanı olan Musavat'ın sahibi Hafız İsmail *"Kahire Muhafızlığı'na (Valiliği'ne) celbedilerek kendisine tenbihat-i müesire ve katiyye (etkili ve kesin uyarı) icra kılınmış ve hatta ikâmet eylediği bir tekkeden de ihracına"* karar verilmiştir. Türk düşmanı diğer bir gazete olan El-Feth gazetesi hakkında da *"takibat-i kanuniyye"* başlatılmıştır[23].

1929'da ise, Mısır'daki karma mahkemeler konusu bir gerginlik meydana getirmiştir. Türkiye, Mısır'daki Türk vatandaşları ile Mısır Hükümeti arasındaki uyuşmazlıklara, tıpkı İngiltere, Fransa, ABD, İtalya, Belçika ve Yunanistan vatandaşları ile Mısır Hükümeti arasın-

---

[20] **B.C.A.,** 030.10.266.795.10, Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey'den Başvekil İsmet Paşa'ya, 09.08.1927.

[21] Ahmet Özgiray, *"Türkiye-Mısır Siyasi İlişkileri (1920-1938)"* **Tarih İncelemeleri Dergisi,** Sayı: 11, İzmir, 1996, s. 2.

[22] **B.C.A.,** 030.10.266.795.14, Hariciye Vekâletinden Başvekâlete,16.04.1929.

[23] **B.C.A.,** 030.10.266.795.12, Hariciye Vekâletinden Başvekâlete, 06.01.1929.

Levent Şahverdi Arşivi

daki uyuşmazlıklarda olduğu gibi, karma mahkemelerin bakmasını talep etmiştir. Mısır Hükümeti bu talebi kabul etmeyince, Ankara'ya tatil için gelen Türk elçisinin Mısır'a geri gönderilmemesi bir ara gündeme geldiyse de, elçiye Mısır'a geri dönmesi talimatı verilmiştir. Elçi Muhittin Paşa Kahire'ye giderken, karma mahkemeler konusunda, İskenderiye'de tatil yapan Kral'dan görüşme talebinde bulunmuştur. Muhittin Paşa'ya gecikmeli olarak verilen cevapta, Kral rahatsız olduğu için görüşmenin mümkün olmadığı belirtilmiştir. Bunun üzerine Muhittin Paşa Kahire'ye dönmüştür. Daha sonra yapılan girişimler neticesinde Muhittin Paşa Kral'dan randevu almış ve İskenderiye'de bulunan saraya gitmiştir. Muhittin Paşa, Kral ile randevu saatinde görüştürülmeyip bir müddet daha salonda bekletildiğini görünce, *"bekleme salonunun kapısını ilgililerin yüzüne çarparak"* Kahire'ye geri dönmüştür. Mısır Hükümeti Muhittin Paşa'nın bu hareketini Türkiye Hükümeti'ne şikayet etmiştir. Bu şikayetle tırmanan mesele, Muhittin Paşa'nın Mısır Dışişlerinden özür dilemesiyle kapanmıştır[24].

1930 yılında, Türkiye'nin afyon üretiminden kaynaklanan gerginlik, iki ülke ilişkilerinde başka bir anlaşmazlık konusunu oluşturmuştur. ABD'nin uluslararası örgütleri kullanarak Türkiye'nin afyon üretimini azaltmaya yönelik baskısını artırmaya başlamasından sonra, 1930 yılından itibaren, Mısır Hükümeti Türkiye'deki afyon üretimine dolaylı yollardan tepki göstermeye başlamıştır[25]. Mısır Hükümeti bu tepkisini özellikle basın yoluyla dile getirmiştir.

Mısır basını Türkiye'nin afyon üretmesini şiddetle eleştirmiştir. Söz konusu eleştirilere en çarpıcı örneklerden birisi de Kahire'de yayınlanan ve Hükümetin yarı resmî sözcülüğünü yapan El-Ahram gazetesindeki bir makaledir. Bu makalede, Mısır'da ve ABD'de kaçak olarak satılan uyuşturucunun büyük bir kısmının Türkiye'den geldi-

---

[24] Özgiray, a.g.m., s.2-3.

[25] ABD'nin uluslararası örgütleri kullanarak Türkiye'nin afyon üretimini azaltmaya yönelik baskılarıyla ilgili geniş bilgi için bkz. Semih Bulut, **Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri: 1923-1938,** Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2010, s.184-187.

Levent Şahverdi Arşivi

ği, Kahire Polis Müdürü'nün Cenevre'deki heyete sunduğu bir raporda Türkiye'yi bu konu nedeniyle şikayet ettiği ifade edilmiştir[26].

Kahire'de yayınlanan *"El-Keşkül"* isimli haftalık mizah dergisinde yayınlanan diğer bir makaledeki tepkilerin şiddeti çok daha yüksektir. Söz konusu makalede; Türkiye'de yaygın olarak afyon kaçakçılığı yapıldığından, Türkiye'nin bütçe gelirinin önemli bir kısmınını uyuşturucu madde ticaretinin oluşturduğundan, Türkiye hazinesine her yıl beş milyon liranın bu yolla girdiğinden, Türkiye'nin uyuşturucu üretmesinin Milletler Cemiyeti'nin müteakip toplantısının en önemli konu başlığını oluşturduğundan bahsedilmiş ve kapak sayfasında Atatürk'e hakaret ederek *"Türkiye'nin izzet-i nefsini yaralayan"* bir karikatür yayınlanmıştır. Bu karikatürde Türkiye Cumhurbaşkanı, elinde içi afyon dolu bir çanta bulunduğu halde, etrafa para mukabilinde afyon satar bir vaziyette gösterilmiştir[27].

El-Keşkül dergisinde söz konusu karikatürün yayınlanmasından hemen sonra Türkiye'nin Kahire Elçisi Muhittin Paşa Mısır Hariciye Bakanı Abdülfettah Yahya Paşa'yı ziyaret ederek durumu kendisine iletmiştir. Hariciye Bakanı, cevaben, böyle bir karikatür yayınlanmış olmasından duyduğu üzüntüyü dile getirmiş ve kendisinin bu olaydan haberdar olduğunu ve bu tür bir olayın tekerrür etmemesi için İçişleri Bakanlığı nezdinde gerekenleri yaptığını ifade etmiştir. Hariciye Bakanı bunları söylemekle beraber, El-Keşkül'ün nihayetinde bir mizah dergisi olduğunu ve fazla ciddiye alınmaması gerektiğini de ifade ederek, İçişleri Bakanlığı'nın dergiyi kapatma ya da cezalandırma yoluna gitmeyeceğini de imâ etmiştir[28].

Mısır Hükümeti Türkiye'nin afyon üretimine tepkisini, dolaylı olarak yönlendirmiş olması kuvvetle muhtemel olan basının yanı sıra, Türkiye ile ilgili hazırlattığı ve kamu oyuna duyurduğu bir rapor

---

[26] **El-Ahram**, 29.12.1930'dan naklen **B.C.A.,** 030.10.180.243.8, Hariciye Vekâletinden Başvekâlete, 27.12.1930.

[27] **El-Keşkül,** 26.12.1930'dan naklen **B.C.A.,** 030.10.180.243.8, Hariciye Vekâletinden Başvekâlete, 27.12.1930.

[28] **a.g.b.**

Levent Şahverdi Arşivi

yolu ile de göstermiştir. 1930 yılında Mısır Afyon Merkezi tarafından hazırlanan bu raporda, Mısır'da yarım milyon uyuşturucu bağımlısının olduğu, Türkiye'deki fabrikalarda kaçak olarak üretilen eroin, kokain ve esrarın Mısır için büyük bir tehdit oluşturduğu ve son dönemde dünyada yakalanan uyuşturucu maddelerin büyük bir kısmının Türkiye'den geldiği gibi hususlara değinilmiştir[29].

Mısır Hükümeti'nin dolaylı yollardan ortaya koyduğu bu tepkiler, Türkiye'nin 1931'den itibaren afyon üretimini sınırlamaya başlaması ile birlikte sona ermiştir[30]. Bu yılın Ekim ayında Türkiye Başbakanı İsmet İnönü'nün El-Ahram gazetesi muhabiriyle yaptığı bir röportajda söylediği şu sözler, afyon meselesi nedeniyle Mısır'da Türkiye aleyhinde yayınlanan yazıların Türkiye'de söylemlere yansıyacak şiddette bir kırgınlık yaratmadığının bir göstergesidir: *"Mısır'a karşı beslediğimiz samimi dostluk ve hayırhahane (dostane) hissiyatımızı, Mısır'ın en büyük gazetesi olan El-Ahram gazetesi vasıtasıyla ilan edebildiğimden dolayı çok memnunum. Biz, Mısır'ın milli arzularına muhalif olan herhangi bir fikirden uzağız; bilâkis bu dost memleketin milli dileklerinin husulunu (gerçekleşmesini), imkânımız dahilinde teyit ederiz."*[31]

Bu tarz sıcak sözlerin söylenmesine rağmen 1932 yılında iki ülke ilişkileri önceki yıllardakine göre daha şiddetli bir şekilde sarsılmıştır. Mısır elçisi Abdülmelik Hamza Bey'in, 29 Ekim 1932 tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıl dönümü münasebetiyle yabancı misyon şeflerine verilen yemeğe fesiyle katılması neticesinde önemli bir diplomatik kriz meydana gelmiştir. Atatürk'ün Mısır elçisinin fesini çıkarttırması üzerine, elçi yemeği terk etmiş ve durumu ülkesine rapor etmiştir. Olayın önce İngiltere, sonra da Mısır basınına yansımasının ardından Mısır, Türkiye'ye böyle bir olayın ileride

---

[29] **Mısır Afyon Merkezi'nin 1930 Yılı Raporu'ndan** naklen **B.C.A.,** 030.10.180.243.17, Hariciye Vekâletinden Başvekâlete, 27.05.1931.

[30] **B.C.A.,** 030.10.178.230.2, Kahire Elçiliğinden Hariciye Vekâletine, 09.05.1931.

[31] **El-Ahram,** 21.10.1931'den naklen **B.C.A.,** 030.10.266.796.6, Hariciye Vekâletinden Başvekâlete, 10.11.1931.

Levent Şahverdi Arşivi

tekrarlanmayacağı konusunda güvence isteyen bir nota vermiştir. Mısır, Türkiye'nin cevabi notasından tatmin olmayınca, Kahire'deki İngiliz Yüksek Komiseri devreye girmiştir. Gerek İngiliz Yüksek Komiseri'nin uzlaştırma çabaları, gerekse aslında iki ülke yetkililerinin de çok da önemli olmayan bir meseleden dolayı ilişkilerin kesilmesini istememeleri nedenleriyle Mısır, Türkiye'nin sonradan gönderdiği biraz daha yumuşak tondaki notasıyla yetinmiş ve mesele tatlıya bağlanmıştır[32].

1933'te Türkiye Mısır'dan başlıca iki meseleden dolayı şikayetçi olmuştur: Bunlardan ilki, Mısır'daki vakıfların gelirlerinin Türkiye'deki devlet kurumlarına mı, yoksa şahıslara mı tahsis edilmesi sorununun çözümlenememesi ve diğeri de Mısır'daki Türk vatandaşlarının hapishanelerde ve mahkemelerde gördükleri kötü muameledir. Bu meselelerin yanısıra, Kahire'deki Türkiye Büyükelçiliği'nde verilen 29 Ekim resepsiyonuna Mısır'lı Bakanların katılmaması da, ilişkileri olumsuz yönde etkileyen bir gelişmedir[33].

İki ülke siyasi ilişkilerinde 1934 yılından itibaran önemli bir gerginlik yaşanmamış, ilişkiler, yaklaşan İtalyan tehdidinin de etkisiyle, her geçen gün daha da gelişmiş ve yakınlaşmıştır[34]. İlişkilerdeki bu yakınlaşmanın neticesinde 7 Nisan 1937'de Türkiye ve Mısır arasında bir dostluk antlaşması ile birlikte bir ikâmet antlaşması ve bir tabiiyet sözleşmesi imzalanmıştır. Bu antlaşmalar ve sözleşmeyi Türkiye adına Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Mısır adına da Türkiye Elçisi Muhammed El-Cezayirli imzalamıştır[35].

---

[32] Bu notalar ve olayla ilgili geniş bilgi için bkz. Şimşir, *Fes Olayı: Türkiye-Mısır...*, s.1-54.

[33] Özgiray, *a.g.m.,* s. 4.

[34] İtalyan tehdidi Türkiye'ye Balkanlar üzerinden yaklaşmış, Türkiye bunu engellemek için 1934'te Balkan Antantı'na katılmıştır. Bu tehdid Mısır için ise, İtalya'nın 1935'te Nil nehrinin en önemli kaynağına sahip olan Habeşistan (Ethopya)'a saldırmasından sonra daha belirgin bir hale gelmiştir. Armaoğlu, **a.g.e.,** s. 491, 524.

[35] **Düstur**, Tertip 3, Cilt 18, s.1407. Ayrıca bkz. İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları: (1920-1945),** c. 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983, s.528-529.

Levent Şahverdi Arşivi

Dostluk Antlaşması'nın 1. maddesinde *"Türkiye ve Mısır arasında bozulmaz bir barış; samimi ve daimi bir dostluk"* hüküm süreceği belirtilmiş, 2. ve 3. maddesiyle diplomasi ve konsolosluk temsilcilerinin, karşılıklılık esasına göre, tüm ayrıcalıklardan yararlanmaları öngörülmüş ve onların işlevlerine ilişkin koşullar düzenlenmiştir. 4. ve son madde ise antlaşmanın onay belgelerinin verişiminden 15 gün sonra yürürlüğe girmesini hükme bağlamıştır[36].

İkâmet Antlaşması'nın 1. maddesine göre, iki ülkenin vatandaşları birbirlerinin ülkesine, gerekli düzenleme ve kanunlara uymak koşuluyla, sebestçe girebilecek, seyahat edebilecek, yerleşebilecek ve birbirlerinin ülkesinde ikâmet edebileceklerdi. 2. maddeye göre, 1. madde iki ülkenin göçü önleme ya da bunun gibi tedbirler alma haklarına halel getiremiyecekti. 3. maddeye göre, her bir ülkenin vatandaşları diğer ülkede *"en ziyade müsadeye mazhar millet"* statüsünden istifade edecekler ve her nevi menkul ile gayrimenkulu satın alabileceklerdi. 4. maddeye göre, her bir ülkenin vatandaşları diğer ülkede her nevi sanat ve ticaretle uğraşabileceklerdi. 5. maddeye göre, her bir ülkenin vatandaşları diğer ülkede yerli halktan fazla veya farklı olarak vergiye tabii tutulamayacaklardı. 6. maddeye göre, her bir ülkenin vatandaşları diğer ülkede askerlik veya benzeri zorunlu hizmetlerden muaf tutulacaklardı. 7. maddeye göre, her bir ülkenin vatandaşlarının diğer ülkedeki malları ancak o ülkenin genel menfaatleri gerektirdiği takdirde istimlâk edilebileceklerdi. 8. maddeye göre, her bir ülkenin vatandaşları diğer ülkede yerli halka tanınan dava açma, avukat tutma, dava vekili bulundurma gibi hukukî haklardan yararlanabileceklerdi. 9. maddeye göre, her bir ülkenin vatandaşları diğer ülkede yerli halk ile aynı mali, ticari, idari, medeni, cezai ve bunun gibi hükümlere tabii olacaklardı. 10. maddeye göre, her bir ülkenin mali ve sınaî şirketleri ile sigorta ve nakliyat firmaları diğer ülkede gerekli şartları yerine getirmeyi müteakip yerleşebilecek-

[36] **TBMM Kavanin Mecmuası,** Devre 5, c. 17, TBMM Matbaası, Ankara 1937, s.1050-1051.

Levent Şahverdi Arşivi

ler ve burada *"en ziyade müsadeye mazhar"* devletlerin şirketlerine tanınanlarla aynı haklara sahip olacaklardı. 11. maddeye göre, bu antlaşmanın maddelerinin yorumlanması konusunda meydana gelebilecek anlaşmazlıklar tahkim yoluyla bir hakeme havale olunacaktı. 12. ve son maddeye göre ise onay belgeleri Kahire'de teati edilecek; anlaşma, onay belgelerinin teatisinden bir ay sonra yürürlüğe girecek; anlaşma, üç yıl süreyle geçerli olacak; bu müddetin sona ermesinden altı ay önceye kadar itiraz edilmezse anlaşmanın geçerlilik süresi kendiliğinden bir üç yıl daha uzayacaktı[37].

Tabiiyet Sözleşmesi'nin 1. maddesine göre, 5 Kasım 1914'ten önce Mısır'a yerleşen ve aslen Türk olanlar, hâlihazırda Mısır tabiiyetinde bulunuyorlarsa, istedikleri takdirde Türk tabiiyetine geçebileceklerdi. 2. maddeye göre, 5 Kasım 1914'ten sonra Mısır'a yerleşen Osmanlı tebası Türk tabiiyetini muhafaza edecekti. Bununla beraber aslen Türk olmayanlar ve anlaşmanın yürürlüğe gireceği tarihten önce Mısır tabiiyetine hak kazananlar Mısır'lı sayılacaklardı. 3. maddeye göre, 5 Kasım 1914'ten önce Türkiye'ye yerleşenlerden kendileri ve babaları Mısır'da doğmuş olanlar istedikleri takdirde Türk tabiiyetinden Mısır tabiiyetine geçebileceklerdi. 4. maddeye göre, aslen Türk olup 5 Kasım 1914'ten önce Türkiye ve Mısır dışındaki ülkelere yerleşenlerden kendileri ve babaları Mısır'da doğmuş olanlar istedikleri takdirde Türk tabiiyetinden Mısır tabiiyetine geçebileceklerdi. 5. maddeye göre, 1, 3 ve 4. maddelerde öngörülen uyrukluk seçme hakkı bu sözleşmenin yürürlüğe girmesinden itibaren bir sene boyunca geçerli olacaktı. 6. maddeye göre, 1, 2, 3 ve 4. maddelerde öngörülen uyrukluk seçme hakkı evli kadınları ve 18 yaşından küçük çocukları da kapsayacaktı. 7. maddeye göre, Mısır'daki Türkiye Elçiliği, 5. maddede öngörülen bir senelik sürenin bitmesinden itibaren üç ay içerisinde, 1. maddeden faydalanarak Türk tabiiyetine geçmek isteyenlerin listesini Mısır Dışişleri Bakanlığı'na ve-

[37] **a.g.e.,** s.1052-1054.

Levent Şahverdi Arşivi

recekti. 8. maddeye göre, Türkiye'deki Mısır Elçiliği, 5. maddede öngörülen bir senelik sürenin bitmesinden itibaren üç ay içerisinde, 3 ve 4. maddelerden faydalanarak Mısır tabiiyetine geçmek isteyenlerin listesini Türkiye Dışişleri Bakanlığı'na verecekti. 9. maddeye göre, Mısır Dışişleri Bakanlığı, 2. maddede öngörülen şartlar dahilinde Mısır tabiiyetine hak kazanmış olan şahısların listelerini bu sözleşmenin yürürlüğe girmesinden itibaren üç aylık süre içerisinde Kahire'deki Türkiye Elçiliği'ne verecek ve gerekli incelemelerin yapılmasından sonra liste üzerinde karşılıklı mutabakat sağlanacaktı. 10. maddeye göre, önceki maddelerde öngörülen listelerde ismi yazan herhangi bir şahsın gerekli şartları haiz olmadığı anlaşıldığı takdirde, söz konusu liste karşılıklı mutabakat içerisinde değiştirilebilecekti. 11. maddeye göre, bu sözleşmenin onay belgelerinin Kahire'de teati edilmesinden bir ay sonra sözleşme yürürlüğe girecekti. Son olarak, sözleşmeye ilave edilen *"nihai protokol"*e göre, tabiiyet sözleşmesinin hükümlerine uygun olarak tabiiyet değiştiren şahıslar, tabiiyetinden feragat ettikleri ülkeyi bu yüzden terke mecbur olmayacaklar ve orada yerli halka bahşolunan haklardan istifadeye devam edeceklerdi. Ayrıca, bu sözleşmenin imzalanmasından önce Türk tabiiyetinden olup da, sözleşme hükümlerine göre Mısır tabiiyetine geçen şahıslar hakkında Türkiye'de tatbik edilmiş olan tedbirler, hükümler, kanuni, idari ve adli kararlar, bu şahıslar için geçerli olmaya devam edecekti[38].

TİCARİ İLİŞKİLER

1926 yılında iki ülkenin diplomatik ilişkilerinin tesis edilmesiyle birlikte, ticari ilişkilerin de bir anlaşma temeline oturtulması konusu gündeme gelmiştir. Bu kapsamda 1926'nın Ocak ayında iki ülke arasında *"en ziyade müsadeye mazhar devlet"* esası dairesinde geçici bir ticaret anlaşması (modus vivendi) imzalanmıştır. Geçerlilik süresi altı ay olan bu geçici ticaret anlaşması uyarınca bir ticaret anlaş-

[38] **a.g.e.,** s. 1055-1056.

Levent Şahverdi Arşivi

ması imzalamaya yönelik müzakerelere altı ay içerisinde başlanacaktı[39]. Bu maddeye uygun olarak müzakerelere başlanmış, fakat iki ülke arasında bir ticaret anlaşması imzalamak Atatürk döneminde mümkün olmamıştır[40]. Bundan dolayı da, Atatürk döneminde iki ülke arasındaki ticari ilişkiler geçerlilik süresi defalarca uzatılan geçici ticari anlaşmalarla yürütülmüştür.

Söz konusu ticari ilişkilere ait yıllık istatistikler bir bütün olarak değerlendirildiğinde, Türkiye'nin Atatürk döneminde Mısır'dan ithal ettiği mallar arasında birinci sırayı hayvan derilerinin, ikinci sırayı ise pamuk ve mamullerinin aldığı görülmektedir. Bu dönemde Türkiye'nin Mısır'dan ithal ettiği başlıca diğer mallar arasında ise kahve, kakao, keten, kendir, hububat, meyve, sebze, sanayi yağları, iç yağı, mum, şekerleme ve bitkisel yağlar bulunmaktadır. Atatürk döneminde Türkiye'nin Mısır'a ihraç ettiği mallar arasında birinci sırayı tütün, ikinci sırayı ise meyve ve sebzeler almıştır. Bu dönemde Türkiye'nin Mısır'a ihraç ettiği başlıca diğer mallar arasında ise kereste ve ağaç mamulleri, balık, boya, tıbbi malzeme, canlı hayvan, yün ve mamulleri, hububat ve bitkisel yağlar yer almıştır[41].

İki ülke arasında ithalatı ve ihracatı yapılan yukarıda isimleri zikredilen ve zikredilmeyen malların toplam değerleri incelendiğinde (Tablo 1), Atatürk döneminde Türkiye'nin Mısır'dan yaptığı en fazla ithalatın 1924 yılında 7.170.000 lira olarak gerçekleştiği görülmek-

---

[39] **B.C.A.,** 030.18.01.01.17.89.9, Kararname, 31.01.1926.

[40] Türkiye ve Mısır arasında bir ticaret anlaşması ancak 15 Ağustos 1953'te imzalanabilmiştir. Bu anlaşmanın metni için bkz. **TBMM Kavanin Mecmuası,** Devre 10, c. 37, TBMM Matbaası, Ankara 1955, s. 787-788.

[41] Bkz. **Türkiye Harici Ticaret: 1923,** c. 1, İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını, İstanbul 1926, s.31-32; **Statistique du Commerce Exterieur de La Turquie Pendant L'Annee 1340 (1924),** c. 1, İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını, İstanbul 1926, s. 2; **Harici Ticaret Yıllık İstatistiği 1925,** c. 1, İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını, İstanbul 1925, s. 491; **Harici Ticaret: Yıllık İstatistik 1926,** c. 1, İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını, Ankara 1929, s. 216; **Harici Ticaret İçin Yıllık İstatistik Yıl 1927,** c. 1, İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını, Ankara 1929, s. 446, 451; **Harici Ticaret İçin Yıllık İstatistik Yıl 1928,** c. 1, İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını, Ankara 1929, s. 212; **Türkiye Harici Ticaret: Resmi İstatistiklere Nazaran Tahlil ve Mukayese Raporu 1930-38,** İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını, İstanbul 1940, s. 241.

Levent Şahverdi Arşivi

tedir. Türkiye'nin Mısır'dan yaptığı ithalatın Türkiye'nin toplam ithalatı içindeki payı ise en fazla olarak 1923 yılında % 4,6 oranında gerçekleşmiş ve 1927 yılında % 0,9 değerini alıncaya kadar her sene azalmıştır. Bu pay 1927'den 1938'e kadar % 0,7 ile % 2,1 arasında dalgalı bir seyir izlemiştir.

Atatürk döneminde Türkiye'nin Mısır'a yaptığı en fazla ihracat 1929 yılında 7.890.000 lira olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'nin Mısır'a yaptığı ihracatın toplam ihracattaki payı da en fazla olarak yine 1929 yılında % 5 olarak tahakkuk etmiştir. Bu pay 1923 yılında % 2,9 iken, 1925 ve 1927 istisna olmak üzere 1929 yılına kadar sürekli artmış ve 1929'da % 5'e yükselmiştir. 1929'dan sonra söz konusu pay 1936'da % 0,9'a gelinceye kadar, 1933 istisna olmak üzere, sürekli azalmıştır. 1936'dan sonra bu pay hafif bir artış göstererek 1938'de % 1,9'a çıkmıştır.

Tablo 1: Türkiye-Mısır İthalat ve İhracatı ile Bunların Toplam İthalat ve İhracattaki Payları[42]

Yıl	Mısır'dan İthalat (Milyon Lira)	Toplam İthalat (Milyon Lira)	Mısır'dan İthalatın Toplamdaki Payı (%)	Mısır'a İhracat (Milyon Lira)	Toplam İhracat (Milyon Lira)	Mısır'a İhracatın Toplamdaki Payı (%)
1923	6,68	144	4,6	2,47	84	2,9
1924	7,17	193	3,7	4,83	158	3
1925	6,08	243	2,5	5,96	236	2,5

[42]**Türkiye Harici Ticaret: 1923,** c. 1, İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını, İstanbul 1926, s.19; **Statistique du Commerce Exterieur de La Turquie Pendant L'Annee 1340 (1924),** c. 1, İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını, İstanbul 1926, s. 2; **Harici Ticaret Yıllık İstatistiği 1925,** c. 1, İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını, İstanbul 1925, s.491, 499; **Harici Ticaret: Yıllık İstatistik 1926,** c. 1, İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını, Ankara 1929, s. 216; **Harici Ticaret İçin Yıllık İstatistik Yıl 1927,** c. 1, İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını, Ankara 1929, s. 446, 451; **Harici Ticaret İçin Yıllık İstatistik Yıl 1928,** c. 1, İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını, Ankara 1929, s. 223; **Harici Ticaret İçin Aylık İstatistik Kanunusani (Ocak)-Kanunievvel (Aralık) 1929,** İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını, Ankara 1929; **Türkiye Harici Ticaret: Resmi İstatistiklere Nazaran Tahlil ve Mukayese Raporu 1930-38,** İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını, İstanbul 1940, s. 240.

Levent Şahverdi Arşivi

1926	2,47	234	1	7,44	188	3,9
1927	1,93	211	0,9	4,81	158	3
1928	2,43	223	1	7,83	173	4,5
1929	2,72	256	1	7,89	156	5
1930	2,62	145	1,8	6,11	152	4
1931	2,67	127	2,1	4,52	125	3,6
1932	1,4	87	1,6	3	100	3
1933	1	77	1,3	3,2	96	3,3
1934	0,7	87	0,8	2,2	100	2,2
1935	0,69	86	0,8	1,94	97	2
1936	1,18	98	1,2	2,05	227	0,9
1937	2,45	116	2,1	1,45	131	1,1
1938	1,04	148	0,7	1,26	66	1,9

Atatürk döneminde Türkiye-Mısır ticaret hacmi ise, Tablo 2'den de görülebileceği üzere, en fazla olarak 1925 yılında 12.040.000 lira değerinde gerçekleşmiştir. Bu ticaret hacminin Türkiye'nin toplam ticaret hacmi içindeki payı en fazla olarak 1923 yılında % 4,01 oranında tahakkuk etmiş ve 1927 yılında % 1,82 değerini alıncaya kadar her sene azalmıştır. Söz konusu pay 1928'de tekrar % 2,59'a çıksa da, 1933'ten sonra % 1'li oranlara gerilemiştir.

Ticaret dengesi 1923'te, Tablo 2'den de görülebileceği üzere, büyük ölçüde Mısır'ın lehineyken, Mısır'ın avantajı 1926'ya kadar her geçen sene azalmış ve bundan sonraki seneler, 1937 yılı hariç, denge Türkiye lehine oluşmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

Tablo 2: Türkiye-Mısır Ticaret Hacminin Türkiye'nin Toplam Ticaret Hacmi İçindeki Payı ve Türkiye-Mısır Ticaret Dengesi[43]

Yıl	Türkiye-Mısır Ticaret Hacmi (Milyon Lira)	Türkiye Toplam Ticaret Hacmi (Milyon Lira)	Oran (%)	Ticaret Dengesi (Milyon Lira)
1923	9,15	228	4,01	-4,21
1924	12	351	3,41	-2,34
1925	12,04	479	2,51	-0,12
1926	9,91	422	2,34	4,97
1927	6,74	369	1,82	2,88
1928	10,26	396	2,59	5,4
1929	10,61	412	2,57	5,12
1930	8,73	297	2,93	3,49
1931	7,19	252	2,85	1,85
1932	4,4	187	2,35	1,6
1933	4,3	173	2,48	2,2
1934	2,9	187	1,55	1,5
1935	2,63	183	1,43	1,25
1936	3,23	325	0,99	0,87
1937	3,9	247	1,57	-1
1938	2,3	214	1,07	0,22

[43] **Türkiye Harici Ticaret: 1923,** c. 1, İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını, İstanbul 1926, s.19; **Statistique du Commerce Exterieur de La Turquie Pendant L'Annee 1340 (1924),** c. 1, İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını, İstanbul 1926, s. 2; **Harici Ticaret Yıllık İstatistiği 1925,** c. 1, İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını, İstanbul 1925, s.491, 499; **Harici Ticaret: Yıllık İstatistik 1926,** c. 1, İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını, Ankara 1929, s. 216; **Harici Ticaret İçin Yıllık İstatistik Yıl 1927,** c. 1, İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını, Ankara 1929, s. 446, 451; **Harici Ticaret İçin Yıllık İstatistik Yıl 1928,** c. 1, İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını, Ankara 1929, s. 223; **Harici Ticaret İçin Aylık İstatistik Kanunusani (Ocak)-Kanunievvel (Aralık) 1929,** İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını, Ankara 1929; **Türkiye Harici Ticaret: Resmi İstatistiklere Nazaran Tahlil ve Mukayese Raporu 1930-38,** İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını, İstanbul 1940, s. 240.

Levent Şahverdi Arşivi

Ticari ilişkilere yönelik bütün bu veriler bir arada değerlendirildiğinde, Türkiye'nin genel ticaretinde Mısır'la olan ticaretinin pek de büyük bir öneme sahip olmadığı görülmektedir.

KÜLTÜREL İLİŞKİLER

Türkiye ve Mısır arasındaki kültürel ilişkiler, iki ülkenin devlet rejimi anlayışları arasındaki çatışma nedeniyle, özellikle 1934 öncesinde, yok denecek kadar azdı. 1934'ten itibaren İtalyan tehdidinin belirginleşmeye başlamasından sonra Türkiye-Mısır siyasi ilişkilerinde meydana gelen yakınlaşma, kültürel ilişkilere de sirayet etmiştir.

Kültürel ilişkiler kapsamında burada ilk zikredilmesi gereken konu, Türkiye'nin Mısır'daki yayın faaliyetidir. Hüseyin Remzi Bey tarafından Kahire'de 1930'larda önce "Muahadenet", sonra "Yeni Türkiye" adıyla bir haftalık gazete yayımlanmıştır. Masrafları düzenli olarak Türkiye Cumhuriyeti tarafından karşılanan bu gazetenin yayını Hüseyin Remzi Bey'in ölümünden sonra, 1937'de durdurulmuştur[44].

Diğer taraftan yine aynı yıllarda Anadolu Ajansı muhabiri Ziya Danışman tarafından, "An Anba-ul Şarkiya" adı altında günlük bir bülten çıkarılmış, bu bültenin çıkarılması için Ziya Danışman'a Türkiye Cumhuriyeti tarafından ayda 15 Mısır lirası verilmiştir. Ziya Danışman'ın Bükreş'e nakli üzerine bültenin çıkarılmasına "Abdullah" isimli şahıs tarafından devam edildiyse de, 6 Temmuz 1937'de bültene yapılan ayda 100 TL'lik yardım kesilmiştir[45]. Çünkü Abdullah, Kahire Elçiliği'nin talimat ve emirlerini yerine getirmemiş, bir takım ahlakî zafiyetler sergilemiş ve Türkiye düşmanı kişi ve çevrelerle temas kurmaktan kaçınmamıştır[46].

Kültürel ilişkiler kapsamındaki diğer bir konu, Mısır Kralı'na verilen pul albümüdür. 1934'de Kahire'de toplanan 10. Uluslararası

---

[44] **B.C.A.,** 030.10.84.557.5, Hariciye Vekâletinden Başvekâlete, 17.12.1937.
[45] **a.g.b.**
[46] **B.C.A.,** 030.10.84.557.5, Kahire Elçiliğinden Başvekâlet Müsteşarlığına, 29.06.1937.

Levent Şahverdi Arşivi

Posta Kongresi'nde, Genel Posta Birliği'ne mensup ülkelerce Kongre'nin bir armağanı olarak Mısır Kralı 1'inci Fuat'a 1929'daki 9. Kongre'den beri çıkarılmış pul serilerinden birer nüsha armağan edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu karar gereğince 1935 yılında Türkiye Cumhuriyeti Nafıa Vekâleti (Bayındırlık Bakanlığı) de 2021 TL değerinde bir pul albümü hazırlamış ve albüm Türkiye'nin Kahire Elçiliği tarafından Mısır Kralı'na sunulmuştur[47].

Mısırlı akademisyen, öğretmen, öğrenci ve askerlerin Türkiye ziyaretleri ise kültürel ilişkiler kapsamında burada ele alınacak son konu başlığıdır. Söz konusu ziyaretlerden ilki 1936 yılında Mısır Üniversitesi akademisyen ve öğrencilerinden oluşan 94 kişilik bir kafile tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu kafileyi taşıyan gemi Çanakkale'de İl Emniyet Müdürü ve Belediye Başkanından oluşan iki kişilik bir heyet tarafından karşılanmıştır. Gemide Türk heyeti için *"çok samimi ve parlak bir tören yapılmış, iki Mısır profesörü Türk-Mısır dostluğunu tebarüz ettiren birer söylev vermişler, nutuklarını 'yaşasın Mustafa Kemal Atatürk, yaşasın hür ve müstakil Türkiye' temennileri ile bitirmişlerdir. Bu nutuklara belediye reisi tarafından karşılık verilmiştir. Bu merasim esnasında bir profesör tarafından Çanakkale'de hayatlarını kaybeden aziz şehitlerimiz namına bir çelenk denize atılmış, diğer bir çelenk de Mehmet Çavuş anığına (abidesine) konulmak üzere heyetimize verilmiştir."*[48]

1938 yılında Mısır Pedagoji Enstitüsü öğretmen ve öğrencilerinden 30 kişilik bir kafile "*yeni Türkiye'nin ilerleyişini yakından görmek için"* Türkiye'ye gelmiş, İstanbul ve Ankara'da incelemelerde bulunmuştur[49].

Yine 1938 yılında Mısır ordusundan bir heyet kültürel bir gezi kapsamında Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Ziyaret sonrasında Mısır Hü-

[47] **B.C.A.,** 030.10.197.349.3, Nafıa Vekâletinden Başvekâlete, 28.03.1935.
[48] **B.C.A.,** 030.10.200.367.10, Dahiliye Vekâletinden Başvekâlete, 29.07.1936.
[49] **B.C.A.,** 030.10.200.369.5, Dahiliye Vekâletinden Başvekâlete, 04.07.1938.

Levent Şahverdi Arşivi

kümeti, Mısır askeri heyetine gösterilen samimi ilgiden çok memnun olduğunu belirterek Türk Hükümeti'ne teşekkürlerini iletmiştir[50].

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Atatürk dönemi Türkiye-Mısır ilişkileri 1934 yılına kadar oldukça iniş çıkışlı bir seyir izlemiştir. Bu iniş çıkışların ana nedeni, daha önce de belirtildiği gibi, iki ülkenin devlet rejimi anlayışları arasında meydana gelen farklılaşmadır. Söz konusu farklılaşma 1934 yılına kadar iki ülke ilişkilerinin gelişmesini engellemiştir. Fakat bu farklılaşma ilişkilerde, 1933'te yaşanan fes krizinde olduğu gibi, ciddi gerginlikler yarattığı zamanlarda, Türkiye ve Mısır yetkilileri tansiyonu daha fazla yükseltmemenin arayışı içerisinde olmuşlardır. Çünkü Türkiye ve Mısır, Atatürk döneminde, bugün de olduğu gibi, İran'la beraber Ortadoğu'nun en güçlü, en kalabalık ve jeopolitik önemi en fazla olan iki devletiydi. İki ülke yöneticilerinin de rejim çatışması gibi bir nedenden dolayı böylesine önemli bir bölge devletiyle ilişkilerin kesilmesini istemedikleri değerlendirilmektedir.

1934'ten itibaren İtalya'nın yaratmaya başladığı güvenlik kaygıları ise, bu tarihe kadar ilişkilerde yaşanan iniş çıkışları sona erdirmiş ve ilişkilerde kaydedilen istikrar sayesinde de, uzun zamandan beri yapılması tasarlanıp da yapılamayan dostluk ve ikamet antlaşmaları ile tabiiyet sözleşmesi 1937'de imzalanabilmiştir. Bu gelişmede İngiltere'nin de etkisi olduğu göz ardı edilemez bir gerçektir. Şöyle ki; ABD'nin Mısır Ortaelçisi Bert Fish'in de ifade ettiği gibi, bu dönemde Mısır'ın izlediği politikalar büyük ölçüde İngiltere tarafından belirlenmiştir[51]. Mesela Mısır 1935'te İngiltere'nin etkisiyle Süveyş Kanalı'nı İtalyan gemilerine kapatma kararı almıştır[52]. İngiltere'nin Mısır üzerinde böyle bir etkisi olduğuna göre ve İngiltere'nin de İtalyan yayılmacılığına karşı kendi gücünden ziyade Türkiye ve Mısır'ın

---

[50] **B.C.A.,** 030.10.268.804.19, Hariciye Vekâletinden Başvekâlete,16.10.1938.

[51] **FRUS 1936,** c. 3, s. 9, Mısır'daki ABD Orta Elçisi'nden ABD Dışişleri Bakanı'na, 19.05.1936.

[52] **FRUS 1935,** c. 1, s. 584, Mısır'daki ABD Maslahatgüzarından ABD Dışişleri Bakanı'na, 15.10.1935.

Levent Şahverdi Arşivi

gücünden istifade etmeyi istemiş olması kuvvetle muhtemel olduğuna göre, 1934'ten sonra Türkiye-Mısır ilişkilerinin bir ölçüde İngiltere'nin etkisiyle gelişmiş olduğunu söylemek mümkündür. Fakat, 1934'ten sonra oluşan Türkiye-Mısır yakınlaşmasını sadece İngiltere faktörüne bağlamak da gerçekçi olmayacaktır. İngiltere'nin etkisi hiç olmamış olsaydı bile, 1934'ten sonra gerginleşmeye başlayan dünya konjonktürünün, Türkiye ve Mısır'ı birbirine yaklaştıracağı düşünülmektedir. Çünkü, daha önce de belirtildiği üzere, Türkiye ve Mısır, İran'la beraber Ortadoğu'nun en güçlü iki devletidir ve Ortadoğu dışından gelen bir tehdide Ortadoğu'nun en güçlü devletlerinin beraberce karşı koymalarının en rasyonel politika olduğu değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Yenimahalle, Ankara.

Belge Numaraları: 030.10.198.355.2, 030.10.266.795.2, 030.10.131.936.21, 030.10.266.795.10, 030.10.266.795.12, 030.10.266.795.14, 030.10.180.243.8, 030.10.180.243.17, 030.10.178.230.2, 030.10.266.796.6, 030.10.266.796.11, 030.18.01.01.17.89.9, 030.10.84.557.5, 030.10.197.349.3, 030.10.200.367.10, 030.10.200.369.5, 030.10.268.804.19.

2. Resmi Yayınlar

Düstur, Tertip 3, Cilt 18.

Foreign Relations of the United States, 1922, 1927, 1935, 1936, 1937, United States Government Printing Office,Washington 1938.

Harici Ticaret Yıllık İstatistiği 1925, c. 1, İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını, İstanbul 1925.

Harici Ticaret: Yıllık İstatistik 1926, c. 1, İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını, Ankara 1929.

Harici Ticaret İçin Yıllık İstatistik Yıl 1927, c. 1, İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını, Ankara 1929.

Levent Şahverdi Arşivi

Harici Ticaret İçin Yıllık İstatistik Yıl 1928, c. 1, İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını, Ankara 1929.

Harici Ticaret İçin Aylık İstatistik Kanunusani (Ocak)-Kanunievvel (Aralık) 1929, İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını, Ankara 1929.

Statistique du Commerce Exterieur de La Turquie Pendant L'Annee 1340 (1924), c. 1, İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını, İstanbul 1926.

TBMM Kavanin Mecmuası, Devre 5,10, c. 17,37, TBMM Matbaası, Ankara 1937, 1955.

Türkiye Harici Ticaret: 1923, c. 1, İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını, İstanbul 1926.

Türkiye Harici Ticaret: Resmi İstatistiklere Nazaran Tahlil ve Mukayese Raporu 1930-38, İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını, İstanbul 1940.

3. Kitaplar

ALTUNDAĞ Şinasi, **Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı: Mısır Meselesi 1831-1841,** 1. Kısım, TTK Basımevi, Ankara 1988.

ARMAOĞLU Fahir, **Siyasi Tarih: 1789-1960,** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1964.

BOTMAN Selma, **Egypt from Independence to Revolution, 1919-1952,** Syracuse University Press, New York 1991.

BULUT Semih, **Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri: 1923-1938,** Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010.

DEBB Marius, **Party Politics in Egypt: The Wafd&its Rivals 1919-1939,** Ithaca Press, Londra 1979.

KARAL Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi,** Cilt 5, TTK Basımevi, Ankara 1983.

MERAY Seha L., **Lozan Barış Konferansı: Tutanaklar-Belgeler,** No. 8, 2. Takım, c. 2, Yapı Kredi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2001.

SOYSAL İsmail, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları: (1920-1945),** c. 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983.

ŞİMŞİR Bilal N., **Doğunun Kahramanı Atatürk,** Bilgi Yayınevi, Ankara 1999.

Levent Şahverdi Arşivi

TIGNOR Robert L., **Modernization and British Colonial Rule in Egypt, 1882-1914,** Princeton University Press, New Jersey 1966.

Türk Yunan İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Yarını, Harp Akademileri Yayınevi, İstanbul 1994.

UÇAROL Rıfat, **Siyasi Tarih,** Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 1982.

4. Makaleler

AKÇA Bayram, *"Atatürk Dönemi Türk-Mısır İlişkileri ve Bu Dönemde Mısır Basınının Türk İnkılâbına Bakışına Bir Örnek"* **5. Uluslararası Atatürk Kongresi, 8-12 Aralık 2003, Bildiriler,** c. 2, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2005.

ÇOLAK Melek, *"Türk-Mısır İlişkileri Çerçevesinde Mısır'ın Atatürk ve Türk Devrimine Bakışı (1919-1938)"* **Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi,** Sayı: 6, Temmuz 2010.

HATTAMER Richard, *"Mısır Basınında Atatürk ve İnkılâpları"*(Çeviren Ayten Sezer) **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Cilt: **XV**II**,** Sayı: 50, Temmuz 2001.

....., *"Atatürk and The Reforms in Turkey as Reflected in the Egyptian Press"* **Journal of Islamic Studies,** Vol: 2, Number: 1, January 2000.

ÖZGİRAY Ahmet, *"Türkiye-Mısır Siyasi İlişkileri (1920-1938)"* **Tarih İncelemeleri Dergisi,** Sayı: 11, İzmir 1996.

ŞİMŞİR Bilâl N., *"Fes Olayı: Türkiye-Mısır İlişkilerinden Bir Sayfa (1932-1933)"* **Belleten,** c. 48, Sayı:189-190, Ocak- Nisan 1984.

YILMAZ Mehmet Serhat, *"Mısır Basınında Milli Mücadele Dönemi Türkiye'si Üzerine Bir Araştırma (1919-1922)"* **The Pursuit of History - International Periodical for History and Social Research (Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi),** Yıl: 1, Sayı: 2, Ekim 2009.

....., *"Türkiye'deki Şapka ve Kıyafet İnkılâbının Mısır Kamuoyunda Yansımaları (1925-1932)"* **Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi,** Yıl: 1, Sayı: 2, Güz 2005.

5. İnternet Sitesi

http://misir.ihh.org.tr/tarih/osmanli.html (Erişim Tarihi: 30.08.2011).

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLETİ'NİN UÇAK FABRİKASI KURMA MÜCADELESİNDE İLK GİRİŞİM: TAYYARE VE MOTOR TÜRK ANONİM ŞİRKETİ (TOMTAŞ) VE KAYSERİ UÇAK FABRİKASI

Osman YALÇIN*

ÖZET

Türk Tayyare Cemiyeti'nin kuruluşundan sekiz ay sonra Kayseri'de bir uçak fabrikasının kurulması yönünde kesin direktif vermiştir. Gazi Paşa, eski ve gelişmiş ülkelerde demode olduğundan çöp olarak görülen teknolojilerin üstüne bir de para verilerek ülkeye sokulmasına karşıydı.

Türkiye bütçesi ile mukayese edildiğinde meblağın ne kadar yüksek olduğu açıktır. Junkers ile 15 Ağustos 1926 yılında yapılan anlaşma ile Eskişehir'de de bir küçük tesis ile onarım işlemlerinin yapılabileceği bir atölyenin kurulması kararlaştırılmıştır. Fabrika 6 Ekim 1926 tarihinde yapılan devlet töreni açılmıştır.

1927 yılında Türk Hava Kuvvetleri envanterinde bulunan A–20, F–13 ve G–23 uçaklarının bakım ve onarım–revizyon kabiliyeti başlamıştır. Fabrika kısa süre içinde yaşanan olumsuz gelişmeler sonucu iflas etmiş ve kapanmıştır. 1931 yılında Kayseri Tayyare Fabrikası adı ile yeniden açılmıştır. 1939 yılına kadar yaklaşık 200 civarında uçak üretilmiştir. Burada üretilen uçaklardan biri Atatürk'ün emri ile İran'a hediye edilmiştir.

Fabrika 1939'dan bugüne bakım onarım faaliyetlerini sürdürmektedir. Hv.K.K.lığı Hava Lojistik bağlısı bir askeri fabrikadır.

Anahtar Kelimeler: TOMTAŞ, Uçak Fabrikası, JUNKERS, Türk Devleti, Kayseri

* Dr, o.yalcin@hvkk.tsk.tr.

Levent Şahverdi Arşivi

THE FIRST CONSTRUCTION ATTEMPT OF TURKISH REPUBLIC'S AIRCRAFT FACTORY TURKISH MOTOR AND AIRCRAFT CORPORATION (TOMTAŞ) AND KAYSERİ AIRCRAFT FACTORY

ABSTRACT

Eight months after the establishment of the Turkish Aviation Society, a clear directive was given by Mustafa Kemal Atatürk for the establishment of an aircraft factory in Kayseri , Mustafa Kemal Atatürk was against to purchase technologies which were seen old and obsolete in developed countries and he regarded it as a waste of money.

When it was compared with Turkey's budget, it was clear that the amount was higher.On August 15, 1926, there was an agreement with junkers and it was agreed to establish a small facility and a plant in order to do repair procedures. On October 6, 1926 the factory was opened by a ceremony which was held by the state.

In 1927, the maintenance, repair and overhaul procedures of the Aircrafts

A-20, F-13 and G-23 which were in the inventory of the Turkish Air Force, were started. The factory went bankrupt in a short time and was closed as a result of this negative developments. Kayseri Aircraft Factory was re-opened in 1931 with the same name again. Approximately, 200 aircraft were produced until 1939. One of the planes produced here was given as a present to Iran by the order of Atatürk.

The factory has been operating its maintenance and repair procedures since 1939 . It is a factory that is affiliated to Air Force Command Air Logistics.

Key Words: TOMTAŞ, Aircraft Factory , JUNKERS, Turkish Republic, Kayseri

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş:

Osmanlı Devleti, 19'uncu yüzyıldan itibaren devlet yapısında birçok değişimi başarmış, Batı ile ilişkilerini geliştirmiş, eğitimi sistemini kısmen yenilemiş ve teknik gelişmelere karşı arayış içinde olmuştur. Ne var ki, 1815 Paris Mutabakatı ile şekillenen 19'uncu yüzyıl dünyası, 1870'lerden sonra yeni bir arayış içine girmiş bulunuyordu. 19'uncu yüzyılın ikinci yarısında siyasal bir güç olarak varlığını kabul ettiren Almanya ve İtalya mevcut yapının dışında meydana gelen önemli gelişmelerdi. Osmanlı Devleti'nin zayıflaması ve üzerinde emelleri bulunan devletlerin çalışmaları, Osmanlı coğrafyasında yeni sıkıntılara neden olmuştur. 1293 Osmanlı-Rus Harbi ile Osmanlı Devleti önemli miktarda toprağını kaybetmiş ve Osmanlı toprakları üzerinde yeni devletlerin kurulmasını kabullenmek zorunda kalmıştır. Yunanistan, Sırbistan, Romanya bu gelişmeler sonunda kurulmuş devletlerdir. Dünyanın hızla silahlanması, seri üretimin artması ve yeni pazar arayışları büyük bir kaosun işaretleri olmuştur.

Mahmut Şevket Paşa

20'nci yüzyılın beklenmeyen bir gelişmesi ise uçakların icadı ve takiben askeri amaçlı olarak kullanılabilmesi gerçeğidir. Teknik alanda bir çok gelişme olmaktaydı ama kimse 10 yıl gibi bir süre içinde havada hareket eden insan yapımı kuşların yere bomba yağdıracağını öngörmüyordu. Uçak imalatçılarının da böyle bir öngörüsü bulunmuyordu. Türk Devleti idarecileri bu alanda oldukça öngörülü davranarak havacılığı askeri teşkilata dahil etmişlerdir. Mahmut Şevket Paşa, Süreyya İLMEN, Yb.Enver Bey ve Bnb. Ali Fethi OKYAR bu alanda önemli kişilerdir.

Levent Şahverdi Arşivi

Uçaklarla harp meydanlarında ilk karşılaşan millet Trablusgarp Savaşı'nda Türkler olmuştur. Türk tarihini son bir yüzyılında yaşananlar oldukça uzun, karmaşık ve bir o kadar da güzel gelişmelerin yaşandığı bir dönemi kapsamaktadır. Prof.Dr. İlber Ortaylı, **"İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı"** kitabında da bu hususu ifade etmektedir. Bu dönemde Türk toplumu büyük bir dönüşüm yaşamıştır. 1911 yılında başlayan savaş 1922 yılı sonlarına kadar bir kaç aylık barış dönemleri dikkate alınmaz ise fasılasız sürmüştür. Savaşlar şüphesiz taraflar için önemli kayıplarla sonuçlanmaktadır. Türk milleti de bu savaşlarda insan, toprak ve mali birikimler başta olmak üzere büyük kayıplar vermiştir.

Osmanlı İmparatorluğu tarihe intikal ederken, Osmanlının külleri üzerinden Türkiye Cumhuriyeti doğmuştur. Yıkılan bir imparatorluğun yerine dinamik bir yapının kurulması, yıkılan devletin bıraktığı insan mirasının ve diğer bakiyelerinin çağın değerleriyle uyumlu olduğunu göstermektedir. Zira tarihe intikal eden pek çok devletten geriye Türkiye gibi bir miras kalmamıştır.

Uçakların Savaş Aracı Olarak Türkler Tarafından Kullanılması

20'nci yüzyılın önemli savaş araçlarından olan uçaklar kısa sürede gelişmiştir. Bazen bir kaç ayda bir uçağın demode olduğu görülmüştür. Osmanlı orduları, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında uçaktan azami yaralanmışlardır. Bununla birlikte Türkiye'de uçak sanayiinin olmaması ve uçak temininde dışarıya bağlı olunması nedeniyle gerekli miktarda uçağı cephelerde bulundurmak mümkün olmamıştır. Nitekim, Filistin ve Irak Cephesinde Türk ordularının yenilgisinin en önemli sebebi hava hakimiyetinin İngilizlerin eline geçmesi ve Türk ordularının hava taarruzları ile ağır kayıplar vermesidir.

Levent Şahverdi Arşivi

Filistin Cephesi'nde Türklere Yönelik İngiliz Hava Taarruzları Görüntüsü

Mustafa Kemal Paşa; uçakların gücüne ve harplerdeki belirleyici etkisini daha Trablusgarp Savaşı'nda şahit olmuştu. Balkan Savaşlarında, Birinci Dünya Savaşının Çanakkale ve Irak-Filistin Cephelerinde de bu gelişemeye yakından şahit olmuştur. Birinci Dünya Savaşı yıllarında dünyada yaklaşık 165.000 uçak üretilmesine rağmen Osmanlı ordu envanterine giren uçak sayısı 300 civarındadır. Alman Paşa bölükleri ile bu sayı 450'yi bulmaktadır[1].

[1] Osman YALÇIN, **Türk Hava Harp Sanayii Tarihi 1913-2009**, Hv.Bsm.ve Neş.Md.lüğü, Ankara, 2009, s.40

Levent Şahverdi Arşivi

Batı Cephesi'nde İsmet İnönü ve Havacılar

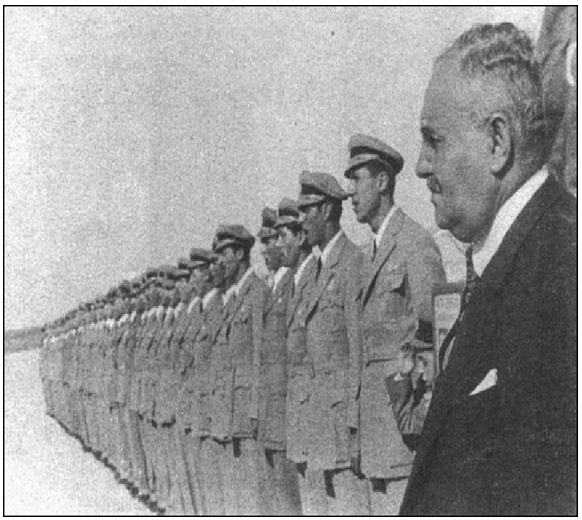
İstiklal Harbi'nde düzenli ordunun kurulması süresinde ilk kurulan teşkilatlardan biri Hava Kuvvetleri olmuştur. 13 Haziran 1920 tarih ve MSB.lığının 328 sayılı emri emri ile ilk hava birlikleri teşkil edilmiştir. İstiklal Savaşı yıllarında Türk ordusunun başarısında hava kuvvetlerinin önemli katkısı olmuştur. Karargahın; duyan kulağı, gören gözü olmuş ve Yunan hava unsurlarını Türk cephesine yaklaştırmamış, etkin bir hava hakimiyeti kurmuştur. Ancak bu başarının temelinde yetenekli ve ülkesinin bağımsızlığına inanan ordu mensupları kadar gerekli silah sistemlerinin de teminin önemli katkısı bulunmaktadır. Bununla birlikte İstiklal Harbi'nin son zamanlarına kadar yeterli uçak temini mümkün olmamıştır. Savaş yıllarında Türkler bazen uçaksız kalmış, bazen 2-5 uçağa sahip olmuşlar en fazla 15-17 uçağa sahip olmuşlardır. Oysa aynı tarihlerde Yunanlar 100 civarında uçağa sahip olmuştur. Şüphesiz İngiltere'nin finanse ettiği bir Yunan ordusu ile 11 yıl fasılasız savaşan ve ekonomik kaynakları kuruyan, dış ülkelerce tecrit edilen Türk Milli Kurtuluş Savaşı'nın farkının bulunması olağandır[2].

[2] YALÇIN, **Türk Hava…..2009**, s.44,45

Levent Şahverdi Arşivi

Cumhuriyet Dönemi'nde Uçak Fabrikasının Kurulması İhtiyacı

Osmanlı İmparatorluğu askeri havacılığı kuran ilk ülkelerden biri olmuştur. 1913 yılından itibaren hava harp sanayi alanında bazı girişimler yapılmıştır. Ülkenin koşullarının müsait olmaması ve Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu şartlar gereği başarı sağlanamamıştır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında yine birkaç uçak fabrikası etüt yapmış ama yatırım yapılması için uygun koşulların henüz oluşmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Oysa Osmanlı Devleti'nin savaşı kaybetmesinde önemli bir etken hava hakimiyetinin kaybetmesi olmuştur. Yukarıda da ifade edildiği gibi, dünyada üretilen 165.000 uçağa karşın, Osmanlı envanterine giren uçak sayısının Alman Paşa Bölükleri dahil 450 civarında kalması sorgulanmalıdır[3].

Nuri Demirağ ve Pilot Adayları

İstiklal Savaşı'nın liderleri ve dönemin aydınları bir ülke için hava gücünün önemini görmekteydiler. Son yıllarda yaşanan savaşlar

[3] Osman YALÇIN, **Türk Hava Kuvvetleri Teşkilatlanma Tarihi (Cumhuriyet Dönemi)**, G.Ü.Sos.Blm.Enst.,T.C.Tarihi BD., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2004,s.96,108

Levent Şahverdi Arşivi

bu gerçeğin kendisiydi. Bu nedenle bağımsızlık savaşı vererek kurulan Türkiye'nin geçmişte yapılan hataları ve eksiklerden arınmasına önem verilmiştir. Bunun için; ekonominin geliştirilmesi, milli harp sanayiinin kurulması, milli değerlerin korunması ama uluslararası geçerliliği olan evrensel değerlerin bilinmesi önemli görülmüştür.

Harp Sanayii alanında yapılan çalışmalar İstiklal Savaşı yıllarına dayanmaktadır. Bu maksatla Kırıkkale'de bir çok tesis yapılmıştır. Cumhuriyetin ilanı sonrasında ise bu faaliyet artarak devem etmiştir. Uçak Sanayi bir ülkede ağır sanayinin en son aşaması olarak kabul edilir. Çünkü teknolojik üstünlüğü, tasarımı, mühendislik bilgisi yönüyle çok ciddi sonuçları vardır. Birçok yan sanayi dalını harekete geçirmesi ülkenin kalkınması için önemli bir dinamik oluşturur. Özellikle ekonomik sahada ciddi yatırımlara ihtiyaç vardır[4]. Osmanlı Devleti'nin havacılığı kurduğu yıllarda da hava harp sanayiinin de kurulmasına yönelik bir kaç teşebbüs olmasına rağmen, henüz Osmanlı sanayiinin bir uçak üretimine yeterli olmadığı görüldüğünden gerçekleştirilmemiştir.

Genel bir kanı olarak; uçak üretimi normalde şahsi girişimcilerin kendi imkanları ile yapabileceği bir saha olarak görülmez. Çünkü üretilen ürünün en önemli müşterisi devlet olmak zorundadır. Bu nedenle devletin desteğini almayan bir girişimin pek başarılı olması düşünülemez. Bir başka nedeni de teknik altyapısının, süratle değişen ve en son gelişmeleri kapsayan bir teknoloji olması nedeniyle ciddi yatırımları gerektirmesidir. Türkiye'de de aynı kural işlemiştir. Nuri Demirağ şahsi girişimi ile uçak ürettiğinde ilk destek devlet idarecilerinden gelmiş, müşterisi ise yine devletin desteklediği Türk Hava Kurumu olmuştur.

Türkiye'de uçak üretimi daha evvel belirtildiği gibi proje olarak Osmanlı Devleti zamanına dayanmaktadır. Osmanlı Devleti döneminde bu sahada iki girişim olmuş ama her ikisi de başarısız olmuştur. Cumhuriyet'in kuruluşunda rol alan kadro, Türk Milleti'nin uzun asırlardır bir çok iç ve dış sebeple çağın gerisinde kaldığını gör-

---

[4] İhsan TAYHANİ, **Atatürk'ün Bağımsızlık Politikası ve Uçak Sanayii (1923-1950)**., THK Bsm., Ankara, 2001, s. 207

Levent Şahverdi Arşivi

müştür. Esasen bu konu o dönemde ve Osmanlı fikir hareketlerinde pek çok aydın tarafından da paylaşılmaktadır. Ancak aydın kesim yetiştiği eğitim sistemine göre reçete sunmuştur. Mustafa Kemal Paşa ve kadrosu batının hızla kendini yenilediğini ve bunun da en önemli göstergelerinden birinin bacası tüten fabrikalar olduğuna inanıyordu[5]. Türkiye, her alanda kısa sürede bir aydınlanma yaşamak zorundaydı. Fikir ve maddi birikimler kısa sürede Anadolu'nun makus talihini değiştirmek zorundaydı. Çözüm zaman bırakılamazdı. Mustafa Kemal Paşa bir sözünde; ***"...Fakat aynı zamanda sanayimizi de güzelleştirmek, geliştirmek zorundayız. Eğer sanayi konusunda hoş görür olmaya devam edersek, endüstri ürünleri yönünden, yine dış ülkelere haraç vermek zorunda kalırız"*** diyordu[6].

Tayyare ve Motor Türk Anonim Şirketi (TOMTAŞ)'nin Kuruluşu

Türk Tayyare Cemiyeti'nin kuruluşundan sekiz ay sonra Kayseri'de bir uçak fabrikasının kurulması yönünde kesin direktif vermiştir[7]. Gazi Mustafa Kemal Paşa, eski ve gelişmiş ülkelerde demode olduğundan çöp olarak görülen teknolojilerin üstüne bir de para verilerek ülkeye sokulmasına karşıydı.

Ulusal Savunmaya dair görüşünü şöyle açıklamıştır: ***"Eskimiş teknolojileri değil, en yeni teknolojiyi ülkeye getirmediğimiz, getiremediğimiz sürece, yabancı ülkelere bağımlı olmaktan kurtulamayız. Bunun için de mümkün olduğu kadar kemerleri sıkarak kendi yağımızla kavrularak, bir yandan da yeni parasal kaynaklar yaratarak çağdaş teknolojilerin en yenilerini topraklarımıza taşıyacağız. Eski teknolojileri bize kolaylıklar tanıyarak getiren yabancı devletlerin kurnazlıklarını anlamak için insanın ya kör ya da aptal olması gerekir. Kısa surede gelişen şu savaş araç ve gereç sa-***

---

[5] TAYHANİ, **a.g.e.,** s.212

[6] Erdinç TOKGÖZ, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi(1914–2001)**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2001,s.61

[7] Hulusi KAYMAKLI, **Havacılık Tarihinde Türkler II**, Kültür Ofset Ltd. Şti, Ankara, 1997, s.351; TAYHANİ, **a.g.e.,** s.212

Levent Şahverdi Arşivi

nayine bakınız... Birinci Dünya Savaşı biter bitmez, bu kara günlerde kullanılan tüm silahlar birden bire demode oluverdi. Almanlar, Fransızlar, İngilizler, Amerikalılar ellerindeki bu silah fabrikalarını uzun vadeler tanıyarak geri kalmış ülkelere satmaya çalışıyorlar. Neden? Çünkü onlar daha modernlerini, daha etkili olanları yapabilecek fabrikalar kurmakla meşguller... Bunu her alana yayabilirsiniz. Tekstil alanına, ilaç sanayi alanına, otomotiv sanayine; kısaca aklımıza gelen her alana... Biz yeni ve genç bir Türkiye kuruyoruz. Dost düşman ülkelerin geride kalmış, teknolojilerine gereksinmemiz yok. Ya en yenisini kurar, onlarla boy ölçüşürüz, ya da biraz daha sabreder, bunu yapabilecek güce erişmemizi bekleriz[8]". Bu sözler onlarca yıl önce sanayinin bu günkü seviyesinden çok ilkel olduğu bir dönemde tespit edilmiş bir hakikattir. Bu gerçekleri bu gün çok daha açık olarak görmekteyiz.

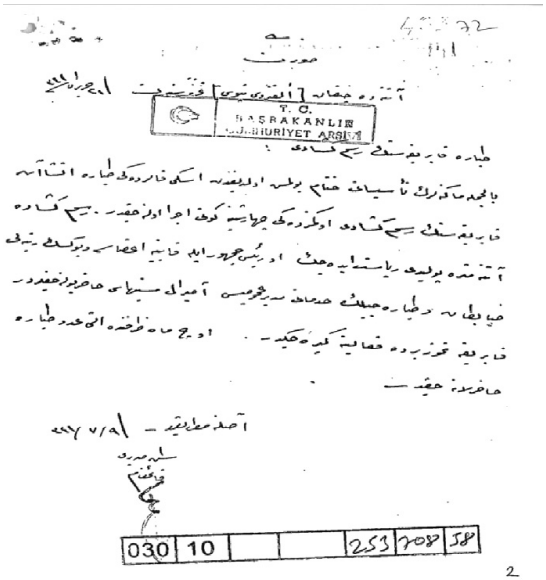
Çağ Yakalama Temel hedef olmuştur

Birinci Dünya Savaşı sonrası yenilen devletlerden bir tanesi dışında yenen tarafların inisiyatifine boyun eğmişler ve onur kırıcı anlaşmalarla barış yapmışlardı. Türkiye ise milli mücadele sonrası galip bir devlet olarak müstemlekecilerin hesabını bozmuştu. Gerçi em-

[8] Ziya ŞAKİR, **Nuri Demirağ Kimdir?,** Kanaat Matbaası, İstanbul, 1947,s.62; TAYHANİ, **a.g.e.,** s.213

Levent Şahverdi Arşivi

peryalist güçler Türkiye'ye yenilen diğer taraflara göre çok daha ağır bir bedel ödetmeye çalışmışlardır. Sevr paçavrası olarak geçen bu niyet, Türk Milleti tarafından tanınmamıştır[9]. Almanya imzaladığı ağır şartlara rağmen zinciri kırmaya çalışıyordu. Savaş sonuna kadar dünyanın sayılı sanayine ve tekniğine sahip olan Almanya Versay Anlaşması gereği ülke sınırları içinde üretemediği uçakları bağımsız devletlerin topraklarında üretmek istiyordu. Bu alanda da Birinci Dünya Savaşı'ndaki müttefiki bağımsız Türkiye uygun bir yerdi. Bu teşebbüs Türkiye açısından da çok önemliydi. Çünkü Almanya'nın teknolojisi Türkiye'nin ise bağımsız iradesi vardı. Ortaya çıkacak ürüne ise her iki devletin de çok ihtiyacı vardı. Almanya ve Türkiye'nin çıkarlar bu noktada tamamen örtüşmekteydi.

Junkers'in Kayseri'de Tayyare Fabrikası İnşaasına Dair Bir Belge

[9] Aralık 1918 itibariyle Anadolu'da; 41.500 İngiliz, 49.000 Fransız, 17.400 Fransız bulunmaktaydı. Yunanlılar 20.000 kişi olarak Anadolu'ya çıkmışlar ve bu sayı zamanla225.000 kişi olmuştur. Anadolu'da yabancı asker sayısı zamanla iç isyancılar hariç 350-400.000 kişi olmuştur. Veli YILMAZ, **Cumhuriyet Tarihi I**, Harp Akademileri Yay.,İstanbul, 2003, s.182

Levent Şahverdi Arşivi

Alman Uçak üretiminde Junkers Firması çok iddialı ve güven duyulan bir isimdi. 1925 yılında Atina'da da bir uçak fabrikası açılmıştı. Kısa süre önce Türkiye karşısında mağlup olan ülkede bir uçak fabrikası yapımı dengeleri bozabilirdi. Çünkü Atatürk'ün zamanında sıkı Türkiye dostu olan Yunanistan'a karşı bir barış rüzgârı deryada sınır tanımıyordu. 1925 yılı yaz aylarında Türkiye de Junkers firması ile görüşmelerini tamamlamıştır[10]. Firma ile yapılan anlaşmada sermaye tutarı yaklaşık 3,5 milyon TL (7.000.000 Mark) olacak ve taraflar arasında eşit katılım sağlanacaktı[11]. Fabrika tam faaliyete geçinceye kadar Türkiye tüm uçaklarını Almanya'dan alacaktı.

Türkiye Cumhuriyet Hükümeti ile Alman Junkers arasında daha ilk zamanlarda sorunlar ortaya çıkmıştır. Firma Almanya'da üretimi yasaklandığından ekonomik krize sürüklenmişti. Bu nedenle 3,5 milyon mark ödenmemiştir. Meblağın patent hakkı olarak Türkiye'ye ödettirilme önerisi de Başbakan İsmet İnönü tarafından kabul edilmemiş ve % 5 bir meblağın patent hakkı olarak kabul edileceği önerisi yapılmıştır.[12] Alman Dışişleri bakanlığı firmanın özel durumunu Türkiye'ye iletmemiştir. Türk-Alman ortaklığı olan şirketin adının, Tayyare ve Motor Türk Anonim Şirketi (TOMTAŞ)[13] olması

---

[10] TAYHANİ, **a.g.e**.,.s.217

[11] TAYHANİ, **a.g.e**.,.s.218

[12] TAYHANİ, **a.g.e**.,.s.218

[13] M.Bahattin ADIGÜZEL-Songül AKKUŞ-AKGÜL-CANDAN KULA, **Havacılık ve Türk Hava Kurumu**, Türk Hava Kurumu Yay.6, Ankara, 2006, s.24

Kayseri Uçak Fabrikasının adı 1926-1928 yılları arasındaki ismi olan TOMTAŞ'ın açılımı; Yaşar ÖZDEMİR'in **Atatürk ve Türk Havacılığı** isimli eserinin 23'üncü sayfasında, **"Türk Motor ve Tayyare Anonim Şirketi-TÜMTAŞ"** olarak geçmektedir. Keza Oktay VEREL'de de (C.II, S.427) **TÜMTAŞ** olarak geçmektedir. Diğer bir çok eserde ise **"Tayyare Motor ve Türk Anonim Şirketi"** olarak geçmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

kararlaştırılmıştı. Tezde bundan sonra Kayseri uçak fabrikası adı yerine TOMTAŞ adı kullanılacaktır. Şirketin 125.000 TL. Sermayesi Türk Hava Kurumu tarafından karşılanmış ve merkezi Ankara olmuştu[14]. Eskişehir'de ise Almanya'dan satın alınan Junkers isimli uçakların bakım ve onarımı yapılacaktı. Hava Savunması ve hava harp sanayisi Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından her zaman çok önemsenmişti. Öyle ki, bu konuda zaman zaman sıkıntılar olmuş, kişilerin tutumları eleştirilmiş ama bu konuda yetkili olanlar genel olarak oldukça duyarlı davranmıştır. TOMTAŞ'ın kurulması ile ilgili olarak da 22 Nisan 1925 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'(TBMM)nde gizli oturum yapılmış ve konu tartışılmıştır[15].

Atatürk 1 Kasım 1924 tarihinde TBMM'yi açış konuşmasında***;"Yurt savunmasından söz ederken askeri alanda önemli ve etkin bir nitelik taşıyan Hava Kuvvetlerine yüce Meclisin özellikle ilgisini ve dikkatini çekmek isterim"*** demiştir[16]. Bu sözlerin tesiri kendini göstermiş ve yıl içerisinde bir uçak fabrikası kurulması TBMM'de enine boyuna tartışılmış ve uçak fabrikası kurulması yönünde karar verilmiştir. Devletin bütçesinin ortalama 100 milyon lira olduğu bir dönemde 1,750 milyon lira yalnızca uçak fabrikası sermayesi için ayrılması o günün şartları içinde oldukça yüksek bir rakamdı[17]. Fabrikanın yapılması ise çok daha büyük miktarda taahhüde girilmesini gerektirecekti. Görüşmelerde; Recep Bey, konuşmasının sunuş bölümünü aşağıdaki sözlerle toparlamıştır***:"... Her hangi bir gün karşımıza çıkacak olan harp canavarına karsı dişsiz, tır-***

---

[14] KAYMAKLI, **Havacılık Tarihinde Türkler II,** s.352

[15] TAYHANİ, **a.g.e.,** s.219

[16] ÖZDEMİR, **Atatürk ve Türk Havacılığı**, Hv.Bsm.ve Neş.Md.lüğü, Ankara, 1981, s.22; VEREL, **İstikbal Göklerin Gökler Bizimdir C.I**, s.16; TAYHANİ, **a.g.e.**, s.219;İsmail KAYABALI-Cemender ARSLANOĞLU, "Devlet ve Hükümet Başkanları ile Türlü Teşekküllerin, Vatan ve Milletin Müdafaası ve Türkiye'de Havacılığın Benimsenmesi Hakkındaki Görüşleri, **Türk Kültürü**, S.116, Hava Kuvvetleri Sayısı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, Haziran 1972, s.534

[17] TOMTAŞ'ın toplam sermayesi 7 milyon mark karşılığı 3,5 milyon Türk Lirasıydı.Bu miktar Alman Şirketi ve Türk Hükümeti tarafından ortak karşılanacaktı. Perihan KİLİMCİ, **Atatürk Döneminde (1923–1938) Türk Askeri Havacılığı**, Hv. Harp Okulu Basımevi, 2004, s.123

Levent Şahverdi Arşivi

naksız, harp araç ve gerecinden yoksun olarak yürümek sorumluluğu, her babayiğit devlet adamının dayanacağı bir sorumluluk değildir." demiş ve İstiklal Harbinde yaşanan sıkıntılara bir daha düşülmemesi gereğin değinmiştir[18]. Milli Savunma Bakanı, ulusal savunmaya ilişkin kapsamlı bir değerlendirme yaptıktan sonra, sözü Kayseri uçak fabrikasına getirir ve şunları söyler: ***"Arkadaşlar, bildiğiniz gibi geçen yıl verilmiş olan 3 milyon liralık taahhüt yasası ile hükümet bir uçak fabrikasının inşası için girişimde bulunmuştur. Sözleşme imzalanmış olup, yakında yapılmaya başlanacaktır. Bunlarla ve dışarıdan satın alma yoluyla hava kuvvetimizin her yıl yıpranacak olan yaklaşık mevcudun çeyreğini karşılayacak masrafı bu yüz elli milyonun içerisine koyduk. Arkadaşlarıma gizli olarak açıklarım ki; yıllar içinde ordumuzun 1000 adet madeni uçağı olacaktır. Bu uçakların yaklaşık dört yıl dayandığı ve dört yıl olduğu şimdiye kadar ki deneyimlerle kanıtlanmıştır. Biz her yıl iki yüz elli uçak almalıyız ki. dört yılda bir uçağımız olsun ve hep o düzeyde tutalım. Junkers ile yapılan sözleşme; her yıl bize iki yüz elli uçağın teslim taahhüdünü içermektedir."*** Açıklaması ile hava kuvvetlerinin çağın en son silahları ile modern hale getirilmesi için meclis iradesi açıkça ortaya konmuştur.

Nitekim kanun enine-boyuna tartışıldıktan sonra Milli Savunma Bakanlığına 150 milyon liralık bir ödenek sağlanması yasa ile kabul edilmiştir[19]. Türkiye bütçesi ile mukayese edildiğinde meblağın ne kadar yüksek olduğu açıktır. Junkers ile 15 Ağustos 1926 yılında yapılan anlaşma ile Eskişehir'de de bir küçük tesis ile onarım işlemlerinin yapılabileceği bir atölyenin kurulması kararlaştırılmıştır. Varılan mutabakata göre; uçak fabrikasının kurulması için malzemeler Almanya'dan getirilecekti. Gelen malzemeler büyük sıkıntılarla Kayseri'ye ulaşmıştır. Fabrikanın kurulmasına yönelik teçhizat ve malzemeler Almanya'dan İskenderun'a gemi ile getirilmiştir. İskende-

[18] TAYHANİ, **a.g.e.,** s.220
[19] TAYHANİ, **a.g.e.,** s.219-221

Levent Şahverdi Arşivi

run'dan Ulukışla'ya trenle buradan da Kayseri'ye kağnı ve develerle taşınmıştır. Plana göre 1926 sonbaharına kadar onarım tezgâhlarının, 1927'de ise uçak üretiminin başlaması gerekiyordu[20].

Tayyare ve Motor Türk Anonim Şirketi (TOMTAŞ)'nin Faaliyete Geçmesi

TOMTAŞ'ın resmi açılışı 6 Ekim 1926'da icra edilen devlet töreni ile yapılmış ve törene devletin zirvesinden yoğun bir katılım olmuştur. Heyet Ankara'dan Kayseri'ye uçakla gitmiştir. Mustafa Kemal Paşa çok önem verdiği bu tesisin açılışına katılamamış ancak daha sonra Kayseri'ye yaptığı ziyaretlerde tesisleri ziyaret etmiştir. Fabrikanın açılışında; TOMTAŞ İdare Reisi Konya Vekili Refik Bey, Milli Savunma Bakanı Recep Bey birer konuşma yaparak bu büyük girişimin önemine değinmişlerdir[21]. 50 Türk, 120 Alman personel ile fabrika çalışmaya başlamıştır. Burada istihdam edilen Türk personelden bir kısmı gruplar halinde Almanya'ya gönderilerek eğitim almışlardır[22]. Bu dönemin en önemli sorunu yetişmiş personel sıkıntısıydı. Eğitim ile bu sorunun çözülmesi için çalışılmıştır.

Açılış Törenine Katılımcıları Taşıyan Junkers G-23

[20] KİLİMCİ, **a.g.e.**, s.123;TAYHANİ, **a.g.e.,** s.222

[21] Oktay VEREL, **İstikbal Göklerin Gökler Bizimdir C.II**, Türk Hava Kurumu Yayınları 4, İstanbul,1985, s.426-432; KAYMAKLI, **Havacılık Tarihinde Türkler II,** s.352

[22] Bora ÇAĞLAR, **Havacılık ve Savunma Sanayii Üzerine Çalışmalar**, HAVELSAN, Ankara, 2000, s.338,339; KAYMAKLI, **Havacılık Tarihinde Türkler II,** s.352; TAYHANİ, **a.g.e**., s.223

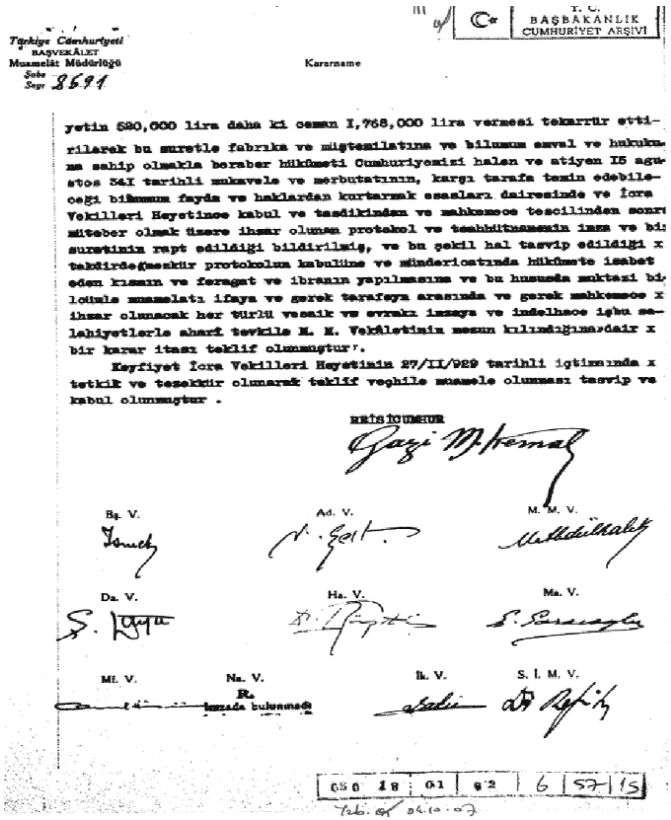
Levent Şahverdi Arşivi

1927 yılında Türk Hava Kuvvetleri envanterinde bulunan A–20, F–13 ve G–23 uçaklarının bakım ve onarım–revizyon kabiliyeti başlamıştır. Tabii bu faaliyet hava araçları ve teknolojilerini yakından tanımayanlar için çok da önemli görünmeyebilir. Ancak bir uçak için en önemli gereksinim uçuşa verilmesi için teknik bakımının çok iyi yapılmasıdır. Kara taşıtlarında bazı bakımlar ihmal edilse bile bir süre sorun olmayabilir ama hava taşıtlarında raf ömürlü malzeme kullanımı, Zaman aşımı malzeme değişimi ve saatlik bakımlar uçuş ve yer emniyetinin vazgeçilmezidir. Çok basit olarak görülen bir vida bile uygun torklanmadığı zaman bu gün fiyatı 100 milyon Amerikan doları olan bir uçağın düşmesi için yeterli bir sebeptir. Bu nedenledir ki uçak bir pilot tarafından uçurulur ama bu uçuş için onlarca farklı meslek sahibi zamanla yarışarak görev yapar. Bunun için TOMTAŞ'da da başlama noktası bakım, onarın-revizyon faaliyeti ile devreye girmiştir.

Tayyare ve Motor Türk Anonim Şirketi (TOMTAŞ)'nin Kapanması

TOMTAŞ çok büyük beklentilerle faaliyete başlamış ama sonuç alınamamıştır. Bunun pek çok nedeni vardır. Her şeyden evvel Junkers Firması'nın ekonomik sıkıntısı temel sebeplerden biriydi. Firma taahhütlerini yerine getirememeye başlamıştı. Ama aynı firma Rusya ve Polonya'da 1925 yılında birer uçak fabrikası kurmuştur. Bu dönemde Türk Hava Kuvvetleri envanterinde bulunan uçaklar genelde Fransa ve Çekoslovakya kökenlidir. Doğal olarak burada bulunan üreticiler Pazar kaybetmemeye çalışacaktır. Tabii bunların ne tür bir girişimde bulunduğu bilinmemektedir. Bu dönemin en önemli farklılığından birisi de Türk Tayyare Cemiyeti'nde olduğu gibi yönetimin başında TBMM üyesi bir vekilin bulunmasıdır. İşin doğası gereği bu uygulama siyasal müdahaleye de bu kurumları açık hale getirmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

Türkiye Cümhuriyeti BAŞVEKALET Muamelât Müdürlüğü

Sube Sayı 3691

Kararname

yetin 520,000 lira daha ki cemun 1,768,000 lira vermesi tekarrür ettirilerek bu suretle fabrika ve müştemilatına ve bilumum emval ve hukuka sahip olmakla beraber hükümeti Cumhuriyemizi halen ve atiyen 15 agustos 341 tarihli mukavele ve merbutatının, karşı tarafa temin edebileceği bilumum fayda ve haklardan kurtarmak esasları dairesinde ve İcra Vekilleri Heyetince kabul ve tasdikinden ve mahkemece tescilinden sonra mütebeber olmak üzere ihzar olunan protokol ve temhidatnamenin imza ve bu suretinin rapt edildiği bildirilmiş, ve bu şekil hal tasvip edildiği takdirde(memleketin protokolüm kabulüne ve mündericatında hükümete isabet eden kısmın ve feragat ve ibranın yapılmasına ve bu hususda muktazi bilcümle muamelatı ifaya ve gerek tarafeyn arasında ve gerek mahkemece ihzar olunacak her türlü vesaik ve evrakı imzaya ve indelhace işbu salâhiyetlerle aharf tevkile M. M. Vekâletimiz memun kılındığına dair bir karar itası teklif olunmuştur.

Heyfiyet İcra Vekilleri Heyetinin 27/II/929 tarihli içtimaında tetkik ve temekkür olunarak teklif veçhile muamele olunması tasvip ve kabul olunmuştur.

REİS-İCUMHUR

Gazi Mustafa Kemal

Bş. V. Ad. V. M. M. V.

Da. V. Ha. V. Ma. V.

Mf. V. Na. V. İk. V. S. İ. M. V.

R. imzada bulunmadı

050 18 01 02 6 57 15

TOMTAŞ'ın THK'ya Devri

Türk malı uçakların üretimi o yıllar için emsallerine göre daha geri bile olsa çok önemliydi. Ancak her şeyin kusursuz istenmesi ve açılan kuruluşun güçlenip kendine gelmesine fırsat verilmemesi Türk sanayi açısından tam bir talihsizliktir. Masraflı bir iş olmasına karşın AR-GE her alanda olduğu gibi havacılık alanında daha da önemlidir. Gelişmeler bu alanda kaydedilebilir. Burada da bu alanda sıkıntı yaşanmıştır. Türk ve Alman personel arasında başta maaşlardaki büyük uçurum olmak üzere yaşanan fark önemli bir huzursuzluk ve kapanma nedenidir[23].

[23] TAYHANİ, **a.g.e.,** s.222-226

Levent Şahverdi Arşivi

Vecihi Hürkuş'a göre eğer bu fabrika işletilebilseydi II. Dünya Savaşı'nda bir uçak satıcısı olacak olan Türkiye'nin hazinesine altın yağacaktı. 3 Mayıs 1928'de yukarıda bahsedilen nedenlerle şirket faaliyeti sona ermiştir. Junkers ile Türk Tayyare Cemiyeti arasında bir protokol ile tüm hisseleri ile bilumum haklarından feragat ederek 520.000TL.'ye Türk Tayyare Cemiyeti'ne devredilmiştir[24]. Junkers Firması ile olan anlaşmazlık çözümlenmiş ve hisselerin alınmasına müteakip 1930 yılında fabrikada revizyon faaliyeti yeniden başlamıştır[25]. 1931 yılında MSB Hava Müsteşarlığına bağlı olarak yeniden açılış yapılmıştır.

Kayseri Uçak Fabrikasında İmal Edilen Gotha-145

Türk denetimine girdikten sonra ilk müdür Hv. Bnb. Murat Başaran olmuştur. Amerika bu dönemde havacılık alanına giderek artan

---

[24] **BCA**,Tarih:27.11.1929,Sayı:8591,Fon Kodu:30.18.1.2, Yer Kodu: 6.57.15; ÇAĞLAR, **a.g.e**., s.339; Serdar SARISIR, **Atatürk Dönemi Millî Hava Harp Sanayii İçinde Kayseri Tayyare Fabrikasının Yeri**, Erciyes Üniversitesi Sos.Blm.Enst., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1998, s.72

BCA, Tarih: 27.11.1929, Sayı: 8591, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer Kodu: 6.57.15 Adresli Arşiv Belgesi Atatürk'ün onayladığı Bakanlar Kurulu Kararında TOMTAŞ'ın Junkers'e ait hisselerinin 1.768.000 liraya Tayyare Cemiyetine devredildiği kaydı mevcuttur.Bunun hesabı şöyledir:Şirketin bütün varlıkları 1.469.000 TL, Tayyare Cemiyetinin Şirketten alacağı 221.000 TL'DİR. Kalan 1.248.000 TL.,'dir.Buna Şirket'in bilumum haklarının karşılığı 525.000 TL. ödenmesi kararlaştırılmış ve toplam 1.768.000 TL.'ye millileştirilmiştir.

[25] KİLİMCİ, **a.g.e.**, s.123,124

Levent Şahverdi Arşivi

bir güçle hava sanayine dâhil olmuş ve uçak üretiminde söz sahibi en ileri ülkelerden birisi olmuştur. Türkiye, Junkers ile olan ortaklığın bozulması sonrası ihtiyacı olan uçakları Amerika'dan lisans hakkını alarak üretmek için harekete geçmiştir[26]. 1932 yılında MSB.lığı ile Amerikan The Curtiss Aeroplane and Motor Company İnc. Firması arasında bir sözleşme yapılmıştır. Bu sözleşme sonucuna göre, otuz üç adet ***"Curtiss Hawk"*** sekiz adet ***"Fledglig"*** uçaklarının üretimi tamamlanmıştır. Bu antlaşma ile Amerikan hava sanayi ilk kez Türkiye piyasasında yer almıştır. Üretilen ilk Fledgling marka ve 1401 Kuyruk No'lu uçak Atatürk'ün emriyle, Pilot Yüzbaşı Enver AKOĞLU tarafından Türk Devleti'nin hediyesi olarak İran'a götürülmüştür[27]. Kayseri Uçak Fabrikasında çalışmak ve Türk işçilerini yetiştirmek üzere Amerikalılar istihdam edilmiştir[28].

Kayseri Tayyare Fabrikası'nın Açılması

Daha önce belirtildiği gibi Kayseri Uçak Fabrikası 1931 yılında tamamen Milli Savunma Bakanlığına devredilerek yeniden bir açılış yapılmıştır. 1935 yılında üç farklı tipte 50 adet planör Türkkuşu için üretilmiştir.1936 yılında Alman Gothaer Waggon Fabrik A.G. ile lisans anlaşması yapılarak 1937 yılından itibaren toplam Gotha 145 uçaklarından 45 adet üretilmiştir. Yine aynı yıl Polonya Panstwowe Zaklady Lotnicze firması ile lisans anlaşması yapılmış ve 1937 yılından itibaren 20 adet PZL-24A-24C tipi uçak üretilmiştir. Bu firma ile anlaşma yapılması hususunda zamanın Polonya Hava Kuvvetleri olan ve Çanakkale Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'nda görev yapan Osmanlı vatandaşı Ludomil Raysk'nin katkıları olmuştur[29]. Kayseri Uçak Fabrikası faaliyette olduğu zaman ayda dört uçak üretilecek bir kapasite kazanılmıştır.

---

[26] **BCA**, Tarih: 3.11.1931, Sayı: 11895, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer Kodu: 24.72.17;**BCA**, Tarih: 18.2.1934, Sayı: 2/182, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer Kodu: 42.10.2;**BCA**, Tarih: 14.1.1933, Sayı: 13763, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer Kodu: 33.5.7

[27] KAYMAKLI, **Havacılık Tarihinde Türkler II,** s.353; TAYHANİ, **a.g.e.,** s.224;SARISIR, **a.g.t.,** s.84

[28] **BCA**, Tarih: 12.11.1933, Sayı: 15279, Fon Kodu:30.18.1.2., Yer No: 40.80.17

[29] SARISIR, **a.g.t.**, s.75-85

Levent Şahverdi Arşivi

PZL İmalatında Son Kontroller

Türkiye'de 01.10.1936–31.03.1938 tarihleri arasında monte edilen 15 Gotha Okul Uçağı ve 20 adet P.Z.L. av uçağından toplam 433.000 liralık işçilik ve idari masrafın yurt içinde kalması sağlanmıştır[30]. Üretimin zamanında yapılamadığı durumlarda üretimi için lisans alınan uçaklardan bir kısmı ise satın alınarak orduya verilmiştir[31]. Türk Hava Ordusu'nun ihtiyacı olan vurucu gücü yüksek bombardıman uçakları ise dönemin şartları gereği gizlilik dikkate alınarak genelde Amerika'dan tedarik edilmiştir[32]. 1940 yılında İngiliz Philips And Powis Aircraft Ltd. firmasıyla anlaşılmış ve 24 adet Magister tipi uçak üretimi yapılmıştır. Kayseri Uçak Fabrikası'nda 1932–1942 yılları arasında yaklaşık 200 adet uçağın üretimi tamamlanmıştır[33]. Bristol uçakla-

---

[30] **BCA**, Tarih:21.4.1938, Dosya: 6141, Fon Kodu:30.10, Yer Kodu: 59.399.8

[31] **BCA**, Tarih:30.3.1936, Sayı:2/4280, Fon Kodu:30.18.1.2, Yer Kodu: 63.24.4; **BCA**, Tarih:7.10.1937, Sayı:2/7506, Dosya No: 241–123, Fon Kodu:30.18.1.2, Yer Kodu: 79.85.15

[32] **BCA**, Tarih:3.3.1937, Sayı:2/6104, Dosya: 61–48, Fon Kodu:30.18.1.2, Yer Kodu: 72.16.10

[33] Zeynep GÜLTEN, **İlk Uçak Sanayimiz Tayyare Otomobil Türk Anonim Şirketi TOMTAŞ' tan 2. Hava İkmal Bakım Merkez Komutanlığı'na 2001**, İstanbul, 2002, s.75; TAYHANİ, **a.g.e**., s.223-225

Bu rakam daha ciddi bir çalışma olarak değerlendirilen İstanbul Müzesi görevlisi Zeynep Gülten'in eserinde toplam 207 adettir. Ancak bir kısım uçak hazır alınmış bir kısmı Kayseri'de üretilmiştir. Ayrıca Planör üretimi 134 âdetin içine dâhil edilmemiştir. Fark buradan da kaynaklanabilir.

Levent Şahverdi Arşivi

rının lisansı alınarak bombardıman uçaklarının montajı da bu dönemde kazanılan kabiliyetlerdendir[34]. Kayseri uçak fabrikasında bu dönemde uçak Fabrika Seviyesi Bakım (FASBAT)'ı ve motor revizyon (RN) faaliyeti de devam etmiştir. 1932 tarihinde çıkarılan 3526 sayılı kanunla Eskişehir ve Kayseri Fabrikalarına esaslarını Milli Savunma Bakanlığı belirlenmek kaydıyla Türk Hava Kurumu, Devlete ait daireleri ve kurumlar ile dışarıdan sipariş alma yetkisi verilmiştir[35]. Havacılığın kalkınması için o döneme göre oldukça ileri bir adımdır. Kayseri'de ilk Türk Harp Tayyaresi üretimi millet nezdinde büyük bir gurur kaynağı olmuştur. Türk Hava Kuvvetleri'nin koruyan ve Korkutan bir kuvvet olması yolunda atılmış bu önemli adım dikkatlerin bir kere daha havacılığa odaklanmasını sağlamıştır. Bu sonucun alınması için vatandaşlar hemen her meslek ve ortamdan ciddi olarak destek vermişlerdir. Para yardımı, fitre, zekat ve kurbanlarını gönüllü olarak Türk Hava Ordusuna bağışlamış ve bunu dini vecd ile yapılan bir vatan hizmeti olarak görmüşlerdir[36].

Miles Magister Uçağı

---

[34] BCA., Tarih: 21.6.1938, Say: 2/9038, Dosya:63-98, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 83.54.18

[35] **BCA**, TBMM Kavanin Mecmuası, Devre V, İçtima:3, Yıl 1938, s.1149,1150

[36] Havacılık ve Spor, **Mustafa Kemal Türkiye'si**, C.VI. Ankara, 1934, s.1890–1900; Havacılık ve Spor, **Türk Hava Kuvvetleri Koruyan ve Korkutan Kuvvet Olmalıdır**, C.VI, Ankara, 1934, s.1890–1900

Levent Şahverdi Arşivi

Kayseri Tayyare Fabrikası'nda Üretilen Uçaklar

Kayseri Uçak Fabrikası'nda açılışının yapıldığı 6 Ekim 1926 tarihinden itibaren üretilen ve montajı yapılan uçaklar şunlardır;

a) 1926 yılında 30 Adet A-20 L montajı (Seri Nu:7014-730),

b) 1926-1927 yılında 3 adet F-13,

c) 1933–1934 yıllarında Hawk-II'den 24 adet

d) Fledgling 2C1'den 8 adet (Seri Nu: 1401-1407)

e) 1936 ve 1937 yıllarında 43 adet Gotha 145 A (Seri Nu'lar: 1801–1846)

f) 4 adet P.Z.L.-24 A (Seri Nu:2015-2118) ve 21 adet P-24 G (Seri Nu: 2127-2147)

g) 1935 yılında 11 adet US-4, 11 adet PS-2 ve 5 adet G-9 olmak üzere 27 adet planör,

h) Bu fabrikada üretilen son uçaklar İngiliz Miles Magister uçaklarıdır. Daha sonra anlaşma ile kiralama kapsamında Amerikan uçaklarının bol miktarda ülkeye girişi ile üretimden vazgeçilmiştir. Bu kararla ülkenin birikimleri farkında olmadan heba edilmiştir. Fabrikada bundan sonra bakım ve revizyon faaliyeti sürdürülmüştür[37].

Almanların Türkiye'de uçak sanayine olan ilgileri Junkers'den sonra da sürmüştür. 27.09.1937 tarihinde Alman sefiri Nadolny'nin mektubunda konu gündeme getirilmektedir. Arşiv belgelerinden anlaşıldığına göre Türk Uçak Fabrikasının yeniden ihyası teklif edilmektedir. Mektupta Junkers Firmasının birkaç yıl evvel yaptığı anlaşmada başarısız olduğu belirtildikten sonra bu kez arkasında Alman Hükümeti olan Lufthanza Firmasının projeleri anlatılmaktadır. Projeye göre Berlin-İstanbul hava hattı açılacak, Sarıgazi'de Hava Kuvvetlerine bir meydan yapılacağı ve en önemlisi de bütün Alman Hava Sanayi desteği ile Lufthanza ile birlikte uçak sanayi kurulması teklifi yapılmaktadır. Mareşal Fevzi Çakmak konuyla ilgili Başba-

[37] Can DEMİRCİ, **Türk Savunma Sanayi**, Uludağ Üniversitesi İktisadi Ana Bilim Dalı İktisat Teorisi Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 1999, s.24-26

Levent Şahverdi Arşivi

kanlığa yazdığı yazıda yaptığı değerlendirmesinde, bu konuda bir karar alınmadığı ama Genelkurmayın öteden beri Türk Hava Harp Sanayinin gelişmesine önem verdiğini belirtmekte ve uygun olan projelerin de Genelkurmay tarafından destekleneceği hususuna vurgu yapmıştır[38]. Doğrusu Mareşal Fevzi Çakmak bulunduğu önemli görevin gereği ve biraz da duygusal anlamda Türk Havacılığına gönül veren, Türk Ordusu'nun milli imkânlarla havalarda var olmasını isteyen öngörüsü çok yüksek olan bir komutandır[39].

Kayseri Uçak Fabrikası'nda yapılan üretim bu günün şartlarından bile bakılsa oldukça önemlidir. Ancak uçak üretimi çok farklı bir mesuliyeti gerektirir. Çünkü böylesine pahalı, ileri teknoloji ve ağır sanayinin son aşamasını gerektiren ve devlet bütçesi kadar da yatırımı gerektiren bir sahada ilk müşteri devletin kendisidir. Bunun için yetkili kişilerin sorumluluklarını bilinçle yerine getirmeleri ve özellikle korumacı bir çizgiden hareketle kazanılan milli kabiliyetleri dış mihraklı oyunlara kurban etmemeleri önemlidir. Öte yandan uçak üretimi her devletin başarabileceği bir imkân ve kabiliyet olmadığı halde her devletin mutlaka ihtiyacı olan bir teçhizat ve güç unsurudur.

Bu gerçeklerden hareketle, üretilen uçakların pazarlanmasında da devletin etkin desteğine ihtiyaç vardır. Uçak üretimi milli davadır. Bu sahanın üzerinde asla muhalefet ve yanlış siyaset yapılmaması da önemlidir. Devlet destek de olmak durumundadır. Bugün pek çok ülkede milyarlarca dolar turizm, tarım ve benzeri alanlarda girişimciye verilmektedir. Hatta bunların milyarlarcası da batırılmakta ve geri ödemesi yapılmamaktadır. Bunlar olurken ülkenin bağımsızlığının sembolü olan Hava Harp Sanayinde devletin büyük yatırımlara girmemesi şüphesiz büyük kayıp olacaktır. Havacılığın kısa yüz yıllık tarihinde bunlar her ülkede yaşanmıştır. Bazı devletler hatalarından süratle dönüp dünya havacılığında bir otorite olurken hatalardan ders almayan ülkeler de müşteri olmuşlar ve demode silahları müsaade edildiği kadar kullanmaktadırlar.

---

[38] **BCA.,** Tarih: 27.9.1931, Dosya:6111, Fon Kodu: 30.10, Yer No: 59.398.5

[39] KAYMAKLI, **Havacılık Tarihinde Türkler II,** s.162-163; **Büyük Türk Havacılarından Şefik Çakmak(1892-1966)**, Hv.K.K.lığı, İstanbul, 1992, Önsöz

Levent Şahverdi Arşivi

Sonuç

TOMTAŞ'ın yaşatılamaması büyük bir kayıp ve başarısızlıktır. Gerçi burada Junkers'in sorumluluğu daha fazladır. Ancak Türkiye bu denemesinde başarılı olsaydı iyi bir başlangıç olacaktı. Peki, bu faaliyetler gelişmiş sanayilerde nasıl yürütülmektedir? Alman Krupp Firması, devletten 18.000.000 Reichmark tutarında top siparişi ve beraberinde 15.000.000 Reichmark da avans almıştır. Toplar üretilmiş ama teslim aşamasında Muayene Heyeti tarafından şartnameye uymadığı gerekçesiyle ret edilmiştir. Krupp Şirketi, fabrikası dışında her şeyini satıp borcunu ödemeye çalışmaktadır. İmparator Kayzer II. Wilhelm, Krupp yetkililerini çağırır ve bir çek vererek, ***"Dökümleri fırına atınız, yenisini yapınız, bunda da muvaffak olamazsanız yine geliniz."*** diyerek Alman sanayine ne kadar önem verdiğini ortaya koymuştur[40]. Özel sektör Almanya'da devlet tarafından bu şekilde desteklenirken maalesef Türkiye'de bu süreci yaşamak mümkün olmamıştır. Birkaç öngörülü kişi dışında yetkililer Türkiye'nin geleceğini planlama yetisinden yoksun kalmışlardır.

Atatürk Manevrada Uçakları İzlerken

[40] Fatih M. DERVİŞOĞLU, **Nuri Demirağ Türkiye'nin Havacılık Efsanesi**, Ötüken Neş., İstanbul, 2007, s.116

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan kısa süre sonra havacılık alanında bir çok girişim yapılmıştır. Özel girişimciler için de uygun ortam sağlanmıştır. Ne var ki, bir ülkede uçak üretimi için öncelikle kesintisiz bir devlet desteği önemliydi. Devlet desteği yanında ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durum, sanayi altyapısı, diğer ülkelerle olan iletişim ve teknoloji transferi, üretimin sermayeye dönüştürülmesi, uluslararası sertifikasyon, dünyadaki konjonktür, uluslararası ilişkiler, devlet kurumları arasındaki ahenk ve koordinasyon ile tedarik usulleri, personel yönetimi, donanımlı iş gücünün varlığı ve üniversite desteği gibi bir çok hususun var olması gerekir. Tayyare ve Motor Türk Anonim Şirketi kurulduğu yıllarda burada belirtilen hususlar ne derecede mevcuttu. Bunların varlığı ile fabrikanın ayakta kalması doğru orantılı olmuştur.

1978'de İmal Edilen, Türk Tasarımı "Mavi Işık"

TOMTAŞ büyük ümitlerle kurulmuş olmasına rağmen Junkers Firmasının taahhütlerini yerine getirememesi, Almanya'nın yeterli destek verememesi, personel arasında yaşanan adaletsiz yönetim,Türk idarecilerin görevlerini aksatmaları ve yönetimde etkinliklerinin sınırlı kalması uçak fabrikasının iflası ile sonuçlanmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, uçak fabrikasına önem vermekteydi. TOMTAŞ'ın kapanması ve iflasının hukuki olarak sonuçlandırılması ile burada kurulan yapı değerlendirilmiştir. 1931 yılında Kayse-

Levent Şahverdi Arşivi

ri Tayyare Fabrikası olarak yeniden açılan fabrikada, Türk Askeri Havacılığı için 200 civarında uçak üretilmiştir. Bu uçaklar döneminde önemli görevler icra etmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile üretimden ziyade onarım ve bakım işleri ön plana çıkmıştır.

1978 yılında Fabrikanın imkan ve kabiliyetlerini görebilmek maksadıyla başlatılan Mavi Işık Projesi başarılı olmuş ve üretime ara verildikten yaklaşık 40 yıl sonra burada yeniden uçak üretilebileceği görülmüştür. Fabrika bir çok değişim geçirdikten sonra günümüzde Kayseri Hava İkmal Bakım Merkezi Komutanlığı olarak faaliyetini sürdürmektedir. Pervaneli uçakların Fabrika seviyesi bakım, onarım ve imalat işlemleri burada yürütülmektedir.

KAYNAKLAR

ARŞİV MALZEMELERİ

BCA,Tarih:27.11.1929,Sayı:8591,Fon Kodu:30.18.1.2, Yer Kodu: 6.57.15;

BCA, Tarih: 27.11.1929, Sayı: 8591, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer Kodu: 6.57.15

BCA, Tarih: 3.11.1931, Sayı: 11895, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer Kodu: 24.72.17;

BCA, Tarih: 18.2.1934, Sayı: 2/182, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer Kodu: 42.10.2;

BCA, Tarih: 14.1.1933, Sayı: 13763, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer Kodu: 33.5.7-

BCA, Tarih: 12.11.1933, Sayı: 15279, Fon Kodu:30.18.1.2., Yer No: 40.80.17

BCA, Tarih:21.4.1938, Dosya: 6141, Fon Kodu:30.10, Yer Kodu: 59.399.8

BCA, Tarih:30.3.1936, Sayı:2/4280, Fon Kodu:30.18.1.2, Yer Kodu: 63.24.4;

BCA, Tarih:7.10.1937, Sayı:2/7506, Dosya No: 241–123, Fon Kodu:30.18.1.2, Yer Kodu: 79.85.15

Levent Şahverdi Arşivi

BCA, Tarih:3.3.1937, Sayı:2/6104, Dosya: 61–48, Fon Kodu:30.18.1.2, Yer Kodu: 72.16.10

BCA, TBMM Kavanin Mecmuası, Devre V, İçtima:3, Yıl 1938

BCA., Tarih: 27.9.1931, Dosya:6111, Fon Kodu: 30.10, Yer No: 59.398.5

BCA., Tarih: 21.6.1938, Say: 2/9038, Dosya:63-98, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 83.54

SÜRELİ YAYINLAR

Havacılık ve Spor, **Mustafa Kemal Türkiye'si**, C.VI. Ankara, 1934

Havacılık ve Spor, **Türk Hava Kuvvetleri Koruyan ve Korkutan Kuvvet Olmalıdır**, C.VI, Ankara, 1934, s.1890–1900

TELİF VE TETKİK ESERLER

ADIGÜZEL, M.Bahattin- AKKUŞ, Songül -AKGÜL, Candan Kula, **Havacılık ve Türk Hava Kurumu**, Türk Hava Kurumu Yay.6, Ankara, 2006

Büyük Türk Havacılarından Şefik Çakmak(1892-1966), Hv.K.K.lığı, İstanbul, 1992

ÇAĞLAR, Bora, **Havacılık ve Savunma Sanayi Üzerine Çalışmalar**, HAVELSAN, Ankara, 2000

DERVİŞOĞLU, Fatih M., **Nuri Demirağ Türkiye'nin Havacılık Efsanesi**, Ötüken Neş., İstanbul, 2007

GÜLTEN, Zeynep, **İlk Uçak Sanayimiz Tayyare Otomobil Türk Anonim Şirketi TOMTAŞ' tan 2. Hava İkmal Bakım Merkez Komutanlığı'na 2001**, İstanbul, 2002

KAYABALI,İsmail-ARSLANOĞLU, Cemender, **Türk Kültürü**, S.116, Hava Kuvvetleri Sayısı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, Haziran 1972

KAYMAKLI, Hulusi, **Havacılık Tarihinde Türkler II**, Kültür Ofset Ltd. Şti. (1500 Adet Basılmıştır.), Ankara, 1997

KİLİMCİ, Perihan, **Atatürk Döneminde (1923–1938) Türk Askeri Havacılığı**, Hv. Harp Okulu Basımevi, 2004

ÖZDEMİR, Yaşar, **Atatürk ve Türk Havacılığı**, Hv.Bsm., Ankara,1981

Levent Şahverdi Arşivi

ŞAKİR, Ziya, **Nuri Demirağ Kimdir?,** Kanaat Matbaası, İstanbul, 1947

TAYHANİ, İhsan, **Atatürk'ün Bağımsızlık Politikası ve Uçak Sanayi 1923–1950**,Türk Hava Kurumu Basımevi, Ankara,2001

TOKGÖZ, Erdinç, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi(1914–2001)**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2001

VEREL, Oktay, **İstikbal Göklerin Gökler Bizimdir C.I-II**, Türk Hava Kurumu Yayınları 3, İstanbul, 1985

YALÇIN, Osman, **Türk Hava Kuvvetleri Teşkilatlanma Tarihi (Cumhuriyet Dönemi)**,

G.Ü.Sos.Blm.Enst.,T.C.Tarihi BD., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2004,,

YALÇIN, Osman, **Türk Hava Harp Sanayii Tarihi 1913-2009**, Hv.Bsm.ve Neş.Md.lüğü, Ankara, 2009

YILMAZ, Veli, **Cumhuriyet Tarihi I**, Harp Akademileri Yay.,İstanbul, 2003

TEZLER

DEMİRCİ, Can, **Türk Savunma Sanayi**, Uludağ Üniversitesi İktisadi Ana Bilim Dalı İktisat Teorisi Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 1999

SARISIR, Serdar, **Atatürk Dönemi Milli Hava Harp Sanayi İçinde Kayseri Tayyare Fabrikasının Yeri**, Erciyes Üniversitesi Sos.Blm.Enst., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1998

Levent Şahverdi Arşivi

MİLLİ MÜCADELE'DE YUSUF AKÇURA'NIN FAALİYETLERİ

Gürhan KAT

ÖZET

Son yüzyıllık tarih dilimi içinde ismi sıkça duyulan entelektüel bir kimliğe sahip olan ve cumhuriyetin kurucuları arasında TBMM'deki yerini alan Yusuf Akçura'nın, Türk Tarih Kurumu'nun kurulması ve başkanlığına giden yolda Milli Mücadele'nin askeri ve diplomatik safhasında almış olduğu rolün değerlendirilmesi fayda sağlayacaktır. Döneme ilişkin bu hizmetlerinin de Cumhurbaşkanlığı ve Genelkurmay ATASE Başkanlığı arşiv belgeleri içinden çıkmış olması Akçura'nın biyografisine dair bir takım önemli katkılar yapmaktadır. Halide Edip ve Yakup Kadri gibi önemli isimlerin cephede görev alma istekleri Akçura'nın etkisi doğrultusunda fiilen gerçekleştiği savunulabilir. Bununla beraber Mustafa Kemal Paşa'nın, muharebeler sırasında eğitime verdiği önemin ve Büyük Taarruz'dan hemen sonra milli iktisadi kalkınma konusundaki bilinen duyarlığı, İzmir İktisat Kongresi'nden 3 ay önce bu konuda Akçura'nın kürsüdeki etkileyiciliğini de dikkate alarak hareket ettiğini gösteriyor. Cumhuriyet döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın belirli konularda çalışma arkadaşı ve fikir açısından yanında yer alan birisi olarak Akçura'nın, karizmatik lider olarak ifade ettiği Paşaya bakışı ise bir aydının gözü ile Mustafa Kemal Paşa'yı göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Yusuf Akçura, Millî Mücadele, Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa, Halide Edip (Adıvar), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Garp Cephesi, Ankara

Levent Şahverdi Arşivi

YUSUF AKÇURA'S ACTİVİTİES İN NATİONAL STRUGGLE

ABSTRACT

Yusuf Akçura whose name is frequently heard in the period of last century was among the founders of Turkish Republic and took part in TBMM (Grand National Assembly of Turkey). It is necessary to evaluate his role in the military and diplomatic process of National Struggle, in the process of establishing Turkish History Instution and being principal of this instution. Some important documents aboute his duty from the archive or Presidency, General Staff ATASE (Military History and Strategic Etude) Presidency contribute to his biography. It can be stated that some important people like Halide Edip and Yakup Kadri participated in the struggle owing to contribution of Yusuf Akçura. İt is known that Mustafa Kemal Pasha gave importance to the education during the war, tried to apply economical development program after the Great Offensive and he charged Yusuf Akçura about this subject three months before İzmir Economics Congress.

Key Words: Yusuf Akçura, National Struggle, Mustafa Kemal Pasha, İsmet Pasha, Halide Edip, Yakup Kadri, Western Front, Ankara

Giriş

Milli Mücadele ve bunun doğal sonucu olan Türkiye Cumhuriyeti, Türk tarihi açısından, Osmanlı İmparatorluğu'nun ümmet devletinden milli devlete geçişinin ifadesidir. Osmanlı İmparatorluğu'nun çok uluslu sosyal yapısı, Cumhuriyet ile birlikte, sadece Türk Milleti'ne dayanan tek uluslu siyasal yapıya dönüşmüştür. Türk İstiklal Savaşı, bu dönüşümün güçlüklerle dolu, insan gücünü aşan çabaları gerektiren, bir geçiş dönemi olmuştur. Milli İrade, Milli Egemenlik, Milli Ordu, Milli Meclis ve benzeri kavramlar döneme damgasını vurmuş olmakla beraber, bu kavramların etkileriyle, Türk Milleti'nin Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundaki kahramanca katkıları, tarihteki yerini almıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Türk fikir hayatında mümtaz bir yere sahip olan, Milli Mücadele dönemindeki rolüne hatıralarda değinilmesine rağmen tam anlamı ile ele alınamamış olan Yusuf Akçura'nın, gerek askeri mücadele döneminde gerekse Ankara'daki görevleri ile atılımcı bir kişiliğe sahip olduğunun yeni belgeler ışığında ele alınması gerekmektedir. Akçura'nın mutat zevattan[1] olması, başta Türk Tarih Kurumu[2] olmak üzere Cumhuriyetin birçok kurumunda izlerinin bulunması, Cumhuriyet Tarihi açısından ayrı bir yere sahip olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın, tarihsel bilgisinden kuşku duymadığını belirttiği[3], bağımsız fikirleri ve demokrasi taraftarı olması nedeniyle ve askeri mücadele döneminde çeşitli alanlardaki kıymetli faaliyetleri de dikkate alındığında Akçura'yı kültürel konularla ilgili bir danışman olarak değerlendiriyor olması da gözden kaçmamaktadır. Kuşkusuz ki, eğitimi ve Avrupa yaşantısı, görevleri, mesleği ve birikiminin yanı sıra dönemine damgasını vuran "Üç Tarz-ı Siyaset" adlı makalesi bir nazariyeci olarak ele alınmasına ve uzak görüşlü kimselerden biri olarak değerlendirilmesine katkı sağlamıştır. İşte bu görevlerden Garp Cephesi ve Ankara'daki faaliyetler de dikkate alındığında onun için biçilen kıymet gitgide artmaktadır.

II. Meşrutiyet öncesinde üç siyaset tarzının analizini yaparak dönemine damgasını vurmuş olan Akçura, Balkan Savaşları'na Kurmay Yüzbaşı olarak katılmış, I. Dünya Savaşında gerek tarih hocalığı görevi gerekse entelektüel birikimi ve yabancı dillere olan vukufu

---

[1] Atatürk'ün sürekli yanında olan ve özellikle sofrasında bulunan şahıslara denilmektedir. Bkz. Turgut Gürer; **Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer Cepheden Meclise Büyük Önder ile 24 Yıl**, Gürer Yay., İstanbul 2007, s. 374

[2] **ATASE Arşivi ATAZB Kataloğu Kutu:36, Gömlek:12-1,2,6,7**'de Türk "Tarihinin Ana Hatları" isimli programın görüşülmesi hususunda, Dolmabahçe Sarayında 6 Ağustos 1932 tarihli üst yazı ile 9 Ağustosta aynı yerde toplanılacağı konuların ilgili zümrelere tevziatı icra edileceği bilgisi yer almaktadır. Akçura'dan istenilen kısımları verilmiştir. Bunlar: Hasan Cemil (Çamlıbel) Bey'le ilk ve son söz kısımlarıyla, komisyon olarak orta çağ tarihi ve Türklerin medeniyete hizmetleri kısımlarıdır. Akçura'nın tarihçiliği bahsi için bkz. Gürhan Kat; **Cumhuriyet Döneminde Yusuf Akçura**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2010, s. 104-114 ve 126-137

[3] **Cumhurbaşkanlığı Arşivi; Arşiv: III–7 Dosya:18 Fihrist:186–1**

Levent Şahverdi Arşivi

dolayısıyla yurtdışı görevlerine gönderilmiştir[4]. Kızılay temsilcisi olarak gittiği görevlerde, Ruslara esir düşen Osmanlı subay ve erlerinin maruz kaldıkları muameleler ve esaret hayatını raporlar[5] halinde İstanbul'a nakletmiş olan Akçura, bu esirlerin teslim alınması görevini de üstlenmiştir.

Mondros Mütarekesi'nden sonra milli bilinci Hamdullah Suphi başkanlığında İstanbul'da canlı tutmaya çalışan Türk Ocakları'ndaki faaliyetlerine ve Darülfünun'daki derslerine devam eden Akçura, son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne Anadolu'daki milli direnişi destekleyen[6] ve dönemine göre ileri bir özellik taşıyan ekonomik programa sahip olan Milli Türk Fırkası'nın Eskişehir-İstanbul milletvekili adayı olarak katılmıştır[7]. Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Adnan (Adıvar) ve Ahmet Ferit (Tek) gibi Ocaklıların kazandığı seçimde yer almış ancak meclisin İngilizler tarafından işgalinden sonra diğer arkadaşları gibi ilk TBMM'de yer alamamıştır[8]. Bunun yerine ifa edeceği görevler ise milletvekilliğinden belki de daha önemli ve dikkat çekicidir.

İstanbul'da, Türk Ocağı ve Meclisin İngilizler tarafından 1920'de işgal edilmesine kadar çalışmalarını sürdürmüş olan Akçura, işgalle beraber tutuklanarak Arapyan Hanı'nda bir müddet hapsedilmiştir. İngiliz işgalindeki İstanbul'da yaşamın oldukça güçleştiğini gören Akçura, Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki direnişi destekleyen-

---

[4] Kat; **a.g.e.,** s.26vd.

[5] Raporlar, ayrı tarihlerde ve klasörlerde toplamda 121 sayfa olup Gnkur. ATASE Başkanlığı Arşivinde İSH Kataloğu Kutu:82, Gömlek:8-14-17-63-64-78 ve Kutu:121, Gömlek:60'da yer almaktadır. Ayrıca bu raporlar; **Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Rusya Üsera Murahhası Yusuf Akçura Bey'in Raporu**, Matbaa-i Orhaniye, İstanbul, 1335'de yayınlanmıştır.

[6] Seçimler öncesinde Kuva-yı Milliye ileri gelenleri ile İstanbul'dan irtibata geçmek isteyenlerin listesinin bulunduğu bilgilendirme yazısında Akçura ve ocaklıların isimleri de yer almaktadır. **ATASE Arşivi ATAZB Kataloğu Kutu:15, Gömlek:27**

[7] Dar'ülfunun müderrisi Yusuf Akçura'nın Milli Türk Fırkası'nın Eskişehir-İstanbul adayı olduğuna dair, **ATASE Arşivi ATAZB Kataloğu Kutu:20, Gömlek:206**

[8] Yusuf Akçura'nın Eskişehir'deki rakipleri Maliye Bakanı Abdurrahman ve Bayraktar Hacı Beylerin seçimi kazanmak üzere oldukları Amasya'dan 5. Fırka kumandanı Cemil Bey tarafından 3. Kolorduya bildirilmiştir. **ATASE Arşivi ATAZB Kataloğu Kutu:19, Gömlek:212-1** İstanbul'da ise Adnan Adıvar Bey seçimleri kazanmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

lerle birlikte Anadolu'ya geçme kararı almış ve akabinde eşi ile şair Mehmet Emin (Yurdakul) Bey'in de yer aldığı bir vapurla 29 Mart 1921'de önce İnebolu'ya ardından da Ankara'ya ulaşmıştır[9].

Milli Mücadele Döneminde

Akçura, Mondros Mütarekesi'nden sonra iki siyaset tarzının var olduğunu söyleyerek analizini şu şekilde yapıyordu; birincisini işgalciler ve düşmandan hayır bekleyenler olarak nitelendiriyor ve onları da, hiç de budala olmayan, memleketin, milletin hayat ve istikbalini, hürriyet ve istiklalini hiçe sayan, sırf şahsi menfaatlerini düşünen zevk ve sefalarının eksilmesinden korkan kimseler olarak tanımlıyordu. İkinci siyaset cereyanı olarak da; Türk milletinin kendisini toparlayarak öz Türklüğ'ün, Mustafa Kemal Paşa komutasında milli ordu, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ve Büyük Millet Meclisi'ni oluşturması ile kendisinin de içinde yer alacağı asıl önemli siyasetin meydana geldiğini belirtiyordu[10].

İstanbul'dan geldikten sonra, yer aldığı Milli Mücadele'de, önce Maarif Vekâleti Telif ve Tercüme Heyeti üyeliğinde ve bu heyetin başkanlığında bulundu. Daha sonra 1921 ve 1922 yılları arasında, Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey'in tasarlayıp başlattığı ve Mehmet Vehbi Bey'in devam ettirdiği Türk Ocaklarına[11] bağlı olarak Ankara'daki memurlar, asker, esnaf ve serbest çalışanlara verilen, kurs niteliğini taşıyan ve katılımın oldukça yüksek olduğu *Serbest Dersler* adlı iktisadiyat, maliye, hukuk, eğitim, Türk dili, tarih, sosyoloji ve manevi ilimleri ihtiva eden bilimsel nitelikte derslerde görev aldı[12].

---

[9] Yusuf Akçura'nın 29 Mart 1921'de eşi Selma Hanım ve şair Mehmet Emin Bey ile İstanbul'dan ayrılıp Ankara'ya geçmelerine ilişkin olarak bkz. Yusuf Akçura; **Siyaset ve İktisat**, Yeni Matbaa, İstanbul 1924, s.36

[10] a.g.e.; s.39-40

[11] Türk Ocaklarının kuruluş nizamnamesinde yer alan bu tür ilmi ve içtimai nitelikteki konferanslar, ocağın kuruluşundan beri devam etmektedir. Türk milletinin yaşam savaşı verdiği buhranlı bir dönem olan Milli Mücadele'de dahi ilmi çalışmaların vazgeçilmeyerek devam edilmesi gerek ocaklıların, gerekse cumhuriyeti oluşturacak olan kadronun niteliğini göstermektedir. Akçura, bu buhranlı dönemde halkın bilinçlendirmesini, talim ve terbiyesi üzerinde durmasını sevindirici bulmaktadır. **a.g.e.,** s.93

[12] **a.g.e.,** s.84vd.

Levent Şahverdi Arşivi

Serbest dersler adı verilen TBMM'nin de destek verdiği[13] özerk olan ve Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey'in de içinde bulunduğu bu derslere, savaş döneminde eğitimin ciddiyetini kavramış milliyetçi, halkçı ve aydın grubun yanı sıra Dar'ülfunun'dan Ankara'ya geçen hocaların katıldığı da görülmektedir. Milli Mücadele'nin haklılığı ile Şark Meselesi'nin bu son perdesindeki haksızlığını Akçura ve bazı bakanlar tarafından izah edildiği bu uygulama adeta bir üniversite havası uyandırmaktadır. Nitekim cephedeki görevi sonrasında Akçura'nın 1. sene sonunda yapmış olduğu değerlendirme dikkate değerdir: "*Bugün efendiler, altı aylık bir tecrübeyi yapmış bulunuyoruz. Tecrübe, ümidimizi takviye etti. Derslere talebe intizam ve hevesle devam eyledi. Başta altı müderrisle dersleri açmıştık; şimdi on beş müderrisimiz var. Yalnız zaman ve mahal bulunmamasından, her gün ancak bir ders verebildik. … Hükümet-i Milliye'nin teşkilat-ı idariyesinde yüksek mevkileri işgal eden birkaç zat da vazife-i resmiyelerinden müşkülatla arttırabildikleri zamanı, burada ders vermeye tahsis etmek hamiyetkarlığında bulundular*[14]."

Derslerin, hocaların farklı bakış açıları ile serbestçe işlendiğini ve demokratik bir öğretim sistemi izlendiğini belirten Akçura, öğretimde eksik olan unsuru ise ara eleman, teknisyen ve mühendis yetiştirecek okulların milli hükümet merkezi Ankara'da olmamasına bağlamakta ve bu okulların açılması konusunda temennide bulunmaktadır[15]. Demokrasinin oluşmasına samimi taraftar olanlar halkın siyasi eğitimine ve öğrenimine önem verir diyen Akçura cephede gördüğü bir örneği şöyle dile getirmektedir: "*Cephede iken Yunan maktullerinin, Yunan esirlerinin ceplerinden toplanan bir hayli evrak görmüştüm. Bunların bir kısmı mühim propaganda maksadıyla yazılıp dağıtılan matbualar ve resimlerdi. Atina Darülfünun müderrislerinden birisinin Anadolu'ya, Anadolu'da sakin Hıristiyanlara dair, Atina'da irad ettiği heyecanlı bir konferansı ihtiva eden bir risale, be-*

[13] Bu, Sakarya Meydan Muharebesi arefesinde I. Maarif Kongresinin düzenlenmesi ile anlaşılabilir.

[14] **a.g.e.,** s.89-90

[15] **a.g.e.,** s.92

Levent Şahverdi Arşivi

ni çok düşündürdü. *Müktesebat-ı ilmiyesi nakıs* (bilimsel özelliği olmayan), *kudret-i intikadiyesi* (eleştirel yönü) *zayıf bir nefer ve çavuşa böyle hararet ve belagatla yazılmış sözler, hakikat-i vakaya muhalif bile olsa, az mı icra-i tesir eder? Hasılı Megalo İdealarının tahakkuku hülyasıyla giriştikleri bu harpte düşmanlarımızın müderris ve muallimleri de, şair ve muharrirleri de, vaiz ve hatipleri de kendilerini kendi iradeleriyle, kendi arzularıyla seferber addediyorlar ve milli addettikleri maksadı istihsal uğrunda ellerinden geldiği kadar uğraşıyorlar.*[16]*"* Bu söylediklerinden hareketle askeri mücadelede ve sonrasında, Türkiye'de ilmin geliştirilmesi ve yayılması konusunda daha çok çalışmak gerektiğini bunun sabırla ve zamanla semeresini vereceğini S*erbest Dersler'in* de iyi bir örnek olduğunu belirtmektedir. Müstakil ve özgür olmayan ülkelerde, özgür vatandaşların ve özgür fikirlerin bulunamayacağını, serbest derslerin özerk ve dokunulmaz olmasını ise aydın fikirli, özgürlükçü ve halkçı başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya ve en küçük rütbeli askerine kadar Milli Ordu'ya borçlu olduğunu belirtmektedir[17]. Serbest derslerin amacını, "*Milliyetçilik, Halkçılık ve Aydınlık"* olarak üç kelime ile ifade eden Akçura; kayıtsız şartsız milli hâkimiyeti dahi reis Gazi Paşa'nın çelik pençesi ile yükselen al sancağında yazılmış ilkeler olarak görmektedir. Milli Mücadele kadrolarının iç isyanlara ve işgallere karşı yürüttükleri faaliyetlerin yanında cehalete karşı yürüttüğü savaşın ne kadar büyük olduğunun görülmesi açısından dikkate şayandır.

Garp Cephesi'nde

Balkan Harbi sırasında giymiş olduğu asker kıyafeti ve (Yedek) Kurmay Yüzbaşı rütbesi ile Akçura yaşı 45'e yaklaşmış, saçı ve sakalı ağarmış[18] olmasına rağmen cephede okuryazar insana ihtiyaç bulunduğu düşüncesi ile Eskişehir Kütahya Muharebeleri'nden Sakarya Meydan Muharebesi'nin sonuna kadar Garp Cephesi'nin istihbarat akışında Garp Cephesi'nde (Alagöz Karargâhı'nda ve Mustafa Kemal

[16] **a.g.e.,** s.98-99
[17] **a.g.e.,** s.102
[18] **EK1** Fotoğrafta Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer alan Akçura'nın görüntüsü.

Levent Şahverdi Arşivi

Paşa'nın yanında) ve Polatlı'da istasyonun karşısında yer alan Erkan-ı Harbiye-i Umumiye İstihbarat Şubesi'nde (2. Şube) bazen de Ankara'da bulunarak askeri üniforması ile görev yapmıştır[19]. "Eski Dostum" dediği Yusuf Akçura'nın cephede okuryazar insana ihtiyaç duyulduğu şeklindeki ifadesi, Halide Edip Hanım'da cepheye asker olarak katılma fikrini büyük ölçüde oluşturmuştur. Halide Edip kendi anılarında bu durumu şu şekilde izah etmektedir: "*Yusuf Akçura Bey cepheden birkaç günlük izin için yanımıza* (Ankara) *geldi. Cephe karargâhındaki işleri götürecek yeter derecede adam olmadığından şikâyet etti. Okuryazar bir adamın ne kadar lazım olduğunu ve münevverlerin vazife almak zamanı geldiğini söyledi. Akçura'nın bu sözleri beni bütün gece uyutmadı*[20]." devamında "*İşte, garip bir surette 'ben' denilen şeyin tamamen milletin içine karışmış olduğunu en fazla o zaman hissettim millet göçerse, ben de onlarla beraber gitmek istiyordum. Bence kendimin, bir küçük parça olmamın hiçbir önemi yoktu*.[21]". Bu duygular ile Halide Edip Hanım, asker olarak Garp Cephesi'nin İstihbarat 1. Şubesi'ndeki yerini almıştır. Mustafa Kemal Paşa ve kurmay heyeti ile ilgili izlenimlerini aktaran ve henüz başlayan muharebenin içinde olan Halide Edip'in bazen de Alagöz Karargâhı'ndan, Akçura ve Binbaşı Ali Bey'i de yanına alarak Alagöz Tepesi'ne çıktığını ve buradan Sakarya Meydan Muharebesi'nin ilk günlerinde gidişatını izlediğini kendisi aktarmaktadır. Daha öncesinde, Eskişehir Kütahya vuruşmaları sırasında Kızılay görevlisi olarak Eskişehir Askeri Hastanesi'nde gönüllü hemşirelik yapmış olan Halide Edip Hanım'ın kadın haliyle apar topar asker olarak Sakarya Meydan Muharebesi'ne katılması, Ankara'da eşi Adnan Bey'le misafir olarak ağırlamış olduğu Yakup Kadri Bey'de de cephede yer alma fikrini oluşturmuştur[22].

---

[19] **ATASE Arşivi; İSH Kataloğu, Kutu:570, Gömlek:41-1**

[20] Halide Edip Adıvar;**Türk'ün Ateşle İmtihanı, İstiklâl Savaşı Hatıraları**, Can Yay., İstanbul 2008, s.214

[21] **a.g.e.,** s.216

[22] Yakup Kadri Bey'in arkadaşı Ruşen Eşref'in de Hâkimiyet-i Milliye'nin harp muhabiri sıfatı ile cepheye gittiğini haber alması kararını kesinleştirmiştir. Adeta bir silsile gibi Akçura'nın telkinleri ile hareket eden Halide Edip Hanım ve ardından da Yakup Kadri Bey Tedkik-i Mezalim Şubesinde aynı yerde ve aynı görevde buluşacaklardır.

Levent Şahverdi Arşivi

Akçura, Sakarya Meydan Muharebesi başlamadan evvel Temmuz ayı başlarında Garp Cephesi 2. Şubesi'ndeki görevi sırasında, cephedeki askerlerin motivasyonunun artması için cephe ajansı vasıtasıyla makaleler ve mesajlar yazıp dağıttırmıştır[23]. Muharebe öncesinde ve muharebe sırasında Türk askerinin isteklendirmesinin psikolojik esasını yürüttüğü anlaşılan Akçura'nın ordu lehine olduğunu düşündüğü fikirleri İsmet Paşa'ya 5 Ağustos tarihli mektubu[24] ile sunması ile açığa çıkmıştır. Akçura'nın görüşlerinin, İsmet Paşa tarafından fazlasıyla dikkate alındığı görülmektedir. Mektuptan 4 gün sonra İsmet Paşa'nın yayınladığı emir ile ordunun maneviyatının yükseltilmesi için gereken tedbirler ciddiyetle alınmıştır. Milli Mücadele'nin ve Sakarya Meydan Muharebesi'nin dini yönünü ve psikolojik boyutlarına katkısı fazlası ile büyük olan bu mektup ile Akçura'nın ismi farklı bir alanda temayüz etmektedir. Çünkü Milli Mücadele'nin din adamları ve dini boyutunu inceleyen araştırmacıların üzerinde durmaları gereken yeni isimler Yusuf Akçura ve çıkardığı emir ile İsmet Paşa olacaktır.

Sakarya Meydan Muharebesi'ni Türk milletinin ölüm kalım savaşı olarak gören tarihçi ve stratejisyenlerin ortak fikirleri muharebenin tarihi değiştiren bir olay olduğudur. Akçura'nın ifadesi ile ken-

---

[23] **ATASE Arşivi; İSH Kataloğu, Kutu:1235, Gömlek:88-1** Bu belge, Yusuf Akçura'ya sunulmak üzere bilgilendirme yazısıdır. Askerlere dağıtılmak üzere Akçura'nın yazdığı mesaj ya da makalesinin Cephe ajansında tevzi olunmadan önce düzenlemesi gereken bir yerin olup olmamasını 2/7/37 tarihi ile Matbuat ve İstihbarat Müdürü Umumisi Hüseyin Ragıp imzası ile sorulmuştur. Fakat mesajın tamamı bulunmamaktadır. Sorgulanan yerin ise mesaj ve ya makalenin içeriğinin, Yunanlıların, İngiliz çıkarlarına hizmet eden bir unsur olduğu ifadesidir. Muhtemeldir ki Atina Darülfünun'undaki meslektaşlarının Yunan askerlerine dağıttıkları esassız propaganda olan mesaj ve yazılardan fazlası ile nitelikli ve bilimsel içerikli olmasıdır. Zira çizgisi ve tavrı belli olan bir şahsiyet ve bir bilim adamı olarak Akçura çağdaşlarından ötede bilimselliği ölçüsünde akademik nitelikte değerlendirilmelidir. Çünkü, belgedeki şu ifade de bunu teyit etmektedir: **"Yunanlılara İngilizlerin tezahür olduğunun askerimize izahı su-i tesir hasıl edeceği mütalaasında bulunulmaktadır. Biz bir fikir ilave etmeyerek bildiriyorum. Eğer sizce de doğru ise dünkü ajansı tevzi ettirirsiniz Matbuat ve İstihbarat –ı Müdürü Umum-i Hüseyin Ragıp"**

[24] **ATASE Arşivi; İSH Kataloğu, Kutu:1233, Gömlek:44-3,4**'de Akçura'nın, İsmet Paşa'ya gönderdiği mektup, **Gömlek:44-1'**de de İsmet Paşa'nın askeri birliklere gönderdiği emri yer almaktadır. **EK2**

Levent Şahverdi Arşivi

di kaderine terk edilmiş, cahil bırakılarak tek ve en kıymetli değeri ile hareket etmesi istenen Türk askerinin ve komutanlarının bu muharebede olağan dışı yetenekleriyle makûs talihi tam anlamı ile tersine çevirdikleri ve Yunan Ordusu'nu Sakarya'nın batısına çekilmeye zorladıkları büyük bir savaştır.

Yakup Kadri Bey'in de dikkate alarak hatıratında, Yusuf Akçura'ya ait olduğunu belirttiği şu ifade de: "*Bugünkü dünya vaziyetinin kilit taşı Garp Cephesidir, zamanımızın ehli salip muharebeleri bugün sekiz yüz sene evvel olduğu gibi Sakarya vadisinin etrafında toplanmıştı*[25]." Akçura, tarihsel özelliği ile Haçlı Seferlerinin Sakarya Meydan Muharebesi ile benzerliğini coğrafi ve niteliksel olarak ele almaktadır. Sekiz yüz sene sonrasında tarihi bir muharebede görev üstlenen Akçura'ya cephedeki hizmetlerinden dolayı 20.11.1927 tarihinde TBMM tarafından İstiklal Madalyası verilmiştir.

Akçura, Sakarya Meydan Muharebesi sırasında kendi öğrencisi olan Garp Cephesi İstihbarat Şube Müdürü Binbaşı Tahsin Bey'in başkanlığı altında 2. Şube'de çalışmaktadır[26]. Akçura, aynı şekilde Binbaşı Tahsin Bey'e bağlı olarak 1. Şube'de görev yapan Halide Edip Hanım ve Yakup Kadri Bey ile beraber, Yunan ordusunun sivil halka karşı giriştiği mezalim ve tecavüzleri araştırmak üzere kurulan Tedkik-i Mezalim Şubesi'nde de görev yapmıştır. Ankara'yı terk etmek fikri şöyle dursun, geçici bir görev niteliğinde yarı askeri bir kimlik ile İsmet Paşa'nın oluru doğrultusunda, cephede görev almak isteyen Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) muharebenin bitimini takip eden günlerde oluşturulan Tedkik-i Mezalim Şubesi'nde almış oldukları görevi şu şekilde anlatmaktadır: "*Asıl vazifemiz bölgedeki köyleri dolaşmak, köylülere Yunan fecayiini tedkik ve tespit etmek ve görüp işittiklerimizi bir kitap halinde Erkân-ı Harbiye'ye vermekti. Halide Hanım'dan, Yusuf Akçura'dan ve benden müteşekkil bir heyet bütün Haymana Ovasını ve Mihalıççık bölgesinin bir yanından*

[25] Yakup Kadri Karaosmanoğlu; **Vatan Yolunda**, İletişim Yay., İstanbul 2008, s.125
[26] **ATASE Arşivi; İSH Kataloğu, Kutu:570, Gömlek:41-1**

Levent Şahverdi Arşivi

girip öbür yanından çıkarak yüzlerce köyün küllerini, toprak yığınlarını taramaya ve her menzilde birkaç saat durup o milli felaketin tefsilatını bizzat felaketzedelerin ağzından dinlemeye koyulmuştuk. Bu haftalarca hatta aylarca altından kalkılamayacak kadar ağır bir işti. Düşman çekilirken her şeyi öyle sistematik bir tarzda yok etmişti, öylesine taş üstünde taş bırakmamıştı ki, insan, ilk bakışta buralarda bir zaman oturanlar var mıydı diye şüpheye düşerdi.[27]" Yunan ordusunun bölge köylerini ve çekilmesi ile güzergâhı üzerinde bulunan diğer köyleri yakıp yıkması, hayvan ve hasada zarar vermesi, sivil halka karşı girişmiş olduğu tecavüz ve mezalimin bu adeta yok etme hareketinin şahitliğini yapmış olan Akçura'nın, Yakup Kadri Bey'e: "*Bu fecayi kitabını medeniyet âlemine bir hitap şeklinde yazmalısınız*" demesi üzerine Yakup Kadri Bey de, yazma konusunda kusur olmamakla beraber görülenlerin yürek burkucu olduğunu ve bu facianın yegâne sanığı olan medeniyet âlemine karşı olan bitmez tükenmez bir hayal kırıklığı oluştuğunu belirtmektedir[28]. İnsanlık dışı bu fillerin araştırıldığı sırada Akçura'nın yanındaki Halide Edip Hanım'a anlattığı şu görüntü ise Halide Hanım tarafından dikkate değer bulunmuştur: "*Biri Türk, biri Yunan askerlerin birbirine sarılmış olduklarını görmüş. Acaba birbirlerini boğazladıktan sonra, insanlar kardeş olduğunu mu hissetmişlerdi? Yoksa aralarında artık hiçbir siper kalmayan ve ölüme giden iki insan gibi birbirlerine mi sarılmışlardı?*[29]"

Bu çok üzücü görevi fazla sürdürmeyen Akçura, muharebenin bitmesini takip eden günlerde Tedkik-i Mezalim Şubesi'ndeki görevini bırakarak, hem derslerine katılmak hem de yeni alacağı resmi görevler için üniformasını çıkararak Ankara'ya hareket etmiştir. Sakarya Meydan Muharebesi'nin sonucunda Fransızlar ve Sovyetler ile başlayan diplomatik münasebetler göz önünde bulundurulursa Akçura'nın resmi görevleri için sivilleşmesi gerekmektedir.

---

[27] **a.g.e.,** s.157-158
[28] **a.g.e.,** s.160
[29] Adıvar; **a.g.e.,** s.232

Levent Şahverdi Arşivi

Akçura Ankara'da

Garp Cephesi'ndeki işlerine son vererek Ankara'ya geçen Akçura, entelektüel birikimi, Fransızca ile Rusça biliyor olması, I. Dünya Savaşı sırasında Avrupa'daki faaliyetleri ve tecrübesinin yanı sıra olayları çok iyi algılayan ve tahlil edebilen yeteneği, Ankara'da açılan Sovyet ve Azeri elçilikleri ile ilişkiler konusunda resmi görevler almasına neden olmuştur. Bakanlar Kurulu kararı ile Hariciye Vekâleti Müşavirliği ve aynı zamanda Hariciye Vekâleti Umur-u Şarkiye Müsteşarlığı görevlerine atanan[30] Akçura'nın doğu işleri ve Sovyetlerle olan ilişkiler konusunda dikkat çekici bir rolü vardır. Ankara'da güven mektubunu sunan Ukrayna büyük elçisi Frunze[31] için Hariciye Vekâleti'nin 30 Aralık 1921'de vermiş olduğu yemeğe de katılan Akçura, Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmasından[32] sonra Rusça bir konuşma da yapmıştır.

Büyük Taarruz öncesi, Milli Mücadele'nin silah ve cephane temini konusunda TBMM'nin Sovyetlerle Moskova Anlaşması'nın resmi metni dışında yapılan anlaşma gereği Nisan 1921'den Mayıs 1922'ye kadar olan zaman diliminde toplam 10 milyon rublelik altın yardımının yapılmış olması ve bununla beraber Şubat-Nisan 1922'de türlü silah ve cephane yardımları[33] Sovyetlerle olan ilişkiyi geliştirmiştir. Ankara'nın Rus büyük elçisi Aralof ile Azerbaycan elçisi Abilof'un

---

[30] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Hariciye Vekaleti: 0301844116** numaralı belge 27 Aralık 1921'de Yusuf Akçura'nın Hariciye Vekâletinin Müşaviri olarak Bakanlar Kurulu kararı ve Mustafa Kemal Paşa'nın imzası ile Ukrayna heyeti temaslarında görevlendirildiği bilgisi yer almaktadır. Ancak Cumhurbaşkanlığı Arşivi belgelerinin birinde: 27 Mart 1922 tarihli olarak Akçura'nın imzası "Hariciye Vekaleti Müşaviri" olarak açılmışken, 20 Kasım 1922'de Erkan-ı Harbiye Umumiye Vekili Fevzi Paşa'ya, Mustafa Kemal Paşa'nın göndermiş olduğu diğer bir belgede "Hariciye Vekaleti Umur-u Şarkiye Müsteşarı Yusuf Akçura" ünvanı kullanılmıştır. Bunun sonucu olarak Hariciye Vekâleti'nin danışmanı ve aynı zamanda da aynı Vekâletin Doğu İşleri Müsteşarlığı görevini sürdürdüğü gerçeği ortaya çıkmaktadır.

[31] Funze'nin gelişine ilişkin olarak sehven Aralık 1920-Ocak 1921 tarihleri verilmiş olup doğrusu Aralık 1921-Ocak 1922'dir. Kat, **a.g.e.,** s.37

[32] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C.2, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1997, s. 27vd.

[33] Ayrıntılı bilgi için bkz. Alptekin Müderrisoğlu; **Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1990, s.548

Levent Şahverdi Arşivi

aracılığını yürüttüğü bu yardımlarda Akçura'nın da danışman ve aracı olarak görevlendirildiği görülmektedir. Diğer taraftan Akçura, Sovyet elçiliğinin verdiği davet ve yemeklere de katılmakta[34] ve elçiler ile ilgili Mustafa Kemal Paşa'ya bilgi vermektedir. Adı geçen elçilerin Büyük Taarruz öncesi 27 Mart 1922'de Ankara'dan hareketle, cepheyi ziyaret adı altında ateşkes anlaşması[35] ile ilgili Sivrihisar'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'yla görüşmeye gitmeleri bilgisini şifreli bir telgraf ile Ankara'dan Paşa'ya Akçura bildirmiştir[36].

Yusuf Akçura hakkında ilk biyografi çalışmasını 1944'de yapan, Kuzey Türklerinden ve arkadaşı olan Cumhuriyet döneminde ise Cumhuriyet Gazetesi yazarlarından olan Muharrem Fevzi Togay'ın anlatımına göre, Sakarya Meydan Muharebesi sonrasında Kuzey Türklerine yapılan yardımda Yusuf Akçura'nın rolü ile ilgili şu bilgi verilmektedir: "Şiddetli bir açlığın sürdüğü kuzey Türk ülkelerinden, Müslümanların Merkez Diniye Nezareti adına Abdullah Bubi, Feyzi Bubi, Muharrem Fevzi Togay'ın bulunduğu heyetin Ankara'yı ziyareti dolayısıyla, bunlarla yakından ilgilendi ve Mustafa Kemal Paşa ile görüşmelerini sağladı. Gazi Paşa, heyeti TBMM'deki hususi dairesinde birkaç defa kabul ederek dertlerini dikkatle dinlemiş ve her türlü yardımın yapılmasını emretmiştir. İstiklal Savaşı'nın en müşkül günlerinde Garp Cephesi levazımatından yüz bin kutu konserve, üç bin çuval un ve diğer gıda malzemelerinin açlık bölgesine yollanması temin edilmiştir. ... Ayrıca Türk Hilal-i Ahmer Cemiyeti görevlileri ve cemiyetin yardımı da sağlanmıştır. … İşte Türk âlemine maddi ve manevi bağlılığını bir kat daha teyit eden bu tarihi yardımlarda Akçura'nın çok büyük hizmet ve gayreti görülmüştür"[37].

---

[34] Akçura resmi olarak, Sovyet elçiliği tarafından 9 Mart 1922 tarihinde, Afgan elçiliğine atanan Fahrettin Paşa ile Buhara elçiliğine atanan Galip Bey için verilen bir yemeğe ve Puşkin'in anılması ile ilgili bir de davete katılmıştır. Bkz. Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C.4, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1996, s. 314

[35] İngiliz, Fransız ve İtalyan dışişleri bakanlarının 22 Mart 1922 tarihli Paris'te kararlaştırdıkları barış teklifi

[36] **Cumhurbaşkanlığı Arşivi; Arşiv: III–10-b Dosya:55 Fihrist:57**

[37] Muharrem Fevzi Togay; **Yusuf Akçura'nın Hayatı**, İstanbul, Hüsnütabiat Basımevi, 1944, s.70-71

Levent Şahverdi Arşivi

Akçura, Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en kayda değer isimlerindendir. Çünkü o, Milli Mücadele'nin çetin dönemlerinde bir asker, dışişlerinde müsteşar ve danışman, Ankara'da katıldığı dersler ile de bir bilim adamı hüviyeti ile karşımıza çıkmaktadır. Aşağıda görüleceği üzere konferans ve kürsülerin de etkileyici ismi olacaktır.

Tüm bunlarla beraber Büyük Taarruz'un kazanılmasını takiben saltanatın kaldırılmasına ve Lozan Barış'ı için görüşmelerin başlamasına rastlayan günlerde, Mustafa Kemal Paşa'nın mili iktisat bilincinin güçlendirilmesi konusunda bilinen hassasiyeti, Bursa, İzmir ve Antalya çevresinde çeşitli konferanslar vermek üzere 20 Kasım 1922'de Hariciye Vekâleti Müsteşarı Yusuf Akçura'yı görevlendirmesi[38] ile görülmektedir. Akçura'nın güvenliğinin sağlanması ve kendisine yardımcı olunması konusunda da Garp Cephesi'ne, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ve il yöneticilerine gönderilmiş olan bu yazının karşılığı olarak, 21 Kasım'da Fevzi Paşa gereğinin yapıldığını bildirmiştir[39]. Ankara'dan ayrılmadan önce Fevzi Paşa ile görüşen[40] Akçura'nın, 5 Aralık 1922'de Bursa Türk Ocağı'nda verdiği konferansta[41] kazanılan askeri zaferin ardından yapılması gereken işler ile ilgili özellikle iktisadi zaferin kazanılmasının önemi üzerine, ki buna '*Cihad-ı Ekber*' demektedir, ayrıntılı izahat verdiği görülmektedir. İzmir İktisat Kongresi'nden 3 ay kadar önce yapılan bu çalışmalar, iktisadi işler konusunda temel nitelik oluşturmaktadır. Onun, Milli Türk Fırkası'nın ekonomik programında Devletçilik iktisadi programını benimsemesi, yeni kurulacak devletin üretiminin ağırlığını tarım oluşturuyor olması ve köylü nüfusun ağırlıkta bulunması geçiş formülü olarak bu programı fazlası ile anlamlı kılmaktadır. Mustafa Kemal Paşa ve diğer paşaların da iktisadın önemi üzerine, zaferin he-

---

[38] **Cumhurbaşkanlığı Arşivi; Arşiv: III–7 Dosya:18 Fihrist:186–1, EK3**

[39] **Cumhurbaşkanlığı Arşivi; Arşiv: III–7 Dosya:18 Fihrist:186**

[40] Fevzi Paşa; "*Millet askeri vazifesini mükemmelen ifa etti, şimdi diğer vazifelerine sıra geldi: milletimiz sanat ve ticaret sahasında seri hatvelerle ilerlemelidir.*"demiştir Akçura'ya. İsmet, Refet ve Karabekir Paşaların da aynı doğrultuda düşündüklerini belirten ifadeler için bkz. Akçura; **a.g.e.,** s.126

[41] Konferans için bkz. Akçura; **a.g.e.,** s.123-136

Levent Şahverdi Arşivi

men sonrasında duruyor olmaları bilinmekte ve bu durum Akçura'nın yazılarına da yansımaktadır. Yine 27 Nisan 1923'te Ankara Türk Ocağı'nda vermiş olduğu "Türk Milliyetçiliğinin İktisadi Menşelerine Dair" adlı konferansı, Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadi ve tarihi misyonu ile ilgili Avrupa'daki gelişmeler doğrultusunda yapmış olduğu analizde, Türk milletinin tam bağımsız olmasının iktisaden mümkün kılınması için gereken becerinin gösterilmesi gerektiği vurgusu görülmektedir[42]. Akçura'nın, gelecekte şartların müsait olması durumunda ağırlıklı olarak millet menfaatini gözetecek nitelikte olan, uç noktalarda olmayan iktisadi programlara karşı olmadığı da verdiği konferanslardan veya yazılarından anlaşılmaktadır[43].

Akçura'nın genellikle, "*Dahi*" ve "*Büyük İnsan*" olarak tanımladığı Mustafa Kemal Paşa'ya bakışına ise ilgili makalesinde geniş yer ayırmıştır. 1929'de kaleme aldığı ve Nutuk'un değerlendirmesini[44] yaptığı makalesinde ve yanı sıra diğer birçok yazı ve konuşmasında[45] da belirttiği gibi çağdaş ve milli Türk Devleti'nin eşsiz olarak nitelendirdiği lideri Mustafa Kemal Paşa ile her alanda tam bağımsızlığın sağlandığını söylemektedir. XX. yüzyılın en büyük vakalarından birisini yapan, tarihin gidişatını değiştirmeye haiz fevkalade büyük adam olarak nitelendirdiği Mustafa Kemal Paşa'yı, Winston Churchill'in "Cihan Buhranı" ismindeki hatıralarında övgüye değer bulmasını da işaret ederek,[46] Mustafa Kemal Paşa için şu ifadeleri kullanı-

---

[42] **a.g.e.,** s.166-167

[43] Akçura'nın iktisadi görüşü için bkz. Kat;**a.g.e.,** s.84-95

[44]"Ruhuna erişilmesi ne kadar zor olursa olsun "Nutuk", Atatürk'ün kişiliğini ortaya koymak isteyen için en önemli kaynaktır. Böyle olduğu halde, bugüne kadar hiçbir ciddi incelemeye konu edilmemiş olması dikkat çekicidir. Edebi ve tarihsel değeri ilk bakışta göze çarpan bir eserdir." Suat Sinanoğlu, **Türk Hümanizmi**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1988, s.43'de yapılan bu mantıklı değerlendirme de dikkate alınırsa 1929'da Yusuf Akçura'nın yapmış olduğu çalışma ciddi bir incelemedir.

[45] İstanbul'un resmen işgal edilmesi ardından Anadolu'daki milli direnişi destekleyen Akçura'nın, Ankara'ya gelişi ve sonrasında yaşadıklarının izleri bulunan "Siyaset ve İktisat" adlı makale ve konferanslarını topladığı eserinde Mustafa Kemal Paşa'yı kusursuz bir lider olarak görmektedir.

[46] Yusuf Akçura; "*Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Asli Menbalarından Nutuk*", **Türk Tarihi Encümeni Mecmuası**, Yeni Seri C.1, Sayı:1, 1929, s.3

Levent Şahverdi Arşivi

yor: "…*Fedakar milletin başına geçen harikulade adamın, milletin kuvvet ve istidadına iman ve itimadını beşeriyet tarihini çok derin anlamış olduğundan, dâhili ve harici siyasette dahiyane vukufunu samimi halk severliğini (Demokratlığını), realiteleri bulup görmekteki emsalsiz kudretini, yorulmak bilmeyen fikri takibini, nefsine son derece hakim olarak daima azim, sabır, fenni ve nezaket ile hareket ederek efkar ve hissiyattan hiçbirisini vakti gelmeden ortaya çıkarmadığını, fikre mefkureye muhalefetle işe zarar iras edenleri münakaşa ve münakade sahasında çok kuvvetli mantık ve belagati ile siyaset vadisinde en muvafık çare ve tedbirlere mağlup ve bertaraf edebildiğini, müşkül mesailin mevzuu bahs olduğu zamanlarda bile sükun ve itidalini, fikri vuzuh ve civadelini asla kaybetmeksizin en musip sureti halleri bulabildiğini; mücerret tabirlerle, imanını basiret ve kiyasetini, iradetini siyasetini feragat ve şecaatini, hırslı bir kelime ile "deha"sını görüyoruz*.[47]" Mustafa Kemal Paşa'nın evrensel yönüne de değinerek mazlum ve geri kalmış milletlere rehber olacağını belirtmesi[48] dikkat çekicidir. Bu tespiti ile ona olan güven ve inancını sekiz yıl önce Ankara'ya henüz geldiği sırada da göstermektedir. Mart 1921 tarihli bir yazısında Haçlı seferleri tarihini ele aldıktan sonra; "*Selahattin Eyyubi üçüncü ehl-i salib muharebatında Cünud-i İslamiye'nin nasıl büyük bir kahramanı sayılıyorsa, Mustafa Kemal de bilmem kaçıncı ehl-i salip muharebesinde Müslümanların öyle büyük bir kahramanı sayılacaktır… Ve hiç şüphe etmiyorum ki hakkın hamisi, zulmün mahisi olan adalet-i ilahiyet, o sefer de olduğu gibi bu sefer de Müslümanların gaye-i kamilesini temin edecektir*.[49]" demektedir. Cumhuriyetin 1. kuruluş yılının kutlanması gerektiğini işaret eden yazısında ise Yusuf Akçura'nın, Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihi vazifesi olarak gördüğü ve geleceğine ilişkin 1924 tarihli öngörüsünü belirtmek gerek: "*Birbirinin devamı ve ardılı bulunduğu halde, çelişkisi zannolunan Şark ve Garp Medeniyet-*

[47] a.g.m., s.6-7
[48] a.g.m., s.14
[49] Akçura; **a.g.e.,** s.48

Levent Şahverdi Arşivi

lerini telif etmektir. Bu suretle geride kalanlar ilerleyecek, beşeriyet mukadder gayesine doğru yürürken, manasız sektelerden, muzır darbelerden kurtulacak, hareketine sürat ve ahenk gelecektir. Cumhuriyetin tecelli günü dünya tarihinde yeni bir devrin başlangıcıdır. Bugünü kutlayalım, bugünü bize gösteren Ulu Tanrıya yönelelim ve bu günde "O"nun kuvvetini, "O"nun dileğini kendisinde tecessüm ettiren cisimleştiren Başkomutanımızı alkışlayalım[50]"

Sonuç

Türk fikir hayatında mühim bir yeri bulunan, eserleri hala bir araya getirilemeyen ciddi bir düşün adamı ve milliyetçilik fikri üzerindeki rolü tartışmasız olan Yusuf Akçura'nın, bu fikrin ilk karakterlerinden biri olması ve çizgisinden üslubu ve entelektüel bakışı çerçevesinde ayrılmaması abide bir isim olarak Meşrutiyet Dönemi'nde olduğu gibi Cumhuriyet Dönem'inde de fazlasıyla izler bırakmıştır. Yusuf Akçura, bu her iki sarsıntılı ve değişim döneminin arasında yer alan Milli Mücadele'nin sancılı askeri safhasında icra ettiği şerefli görevlerin yanı sıra, Halide Edip ve Yakup Kadri gibi isimleri etkileyerek cephede görev almalarını sağlamıştır. Akçura'nın Milli Mücadele ve Cumhuriyet dönemlerinde kendisine düşen görevleri ve ayrıca gönüllü olarak ittihaz ettiği görevleri de yaparak, tarihe ve tarihsel kişiliğine büyük ölçüde katkısını ortaya çıkaran bu bulgular, onun gibi özel bir ismi gitgide kıymetlendirmektedir.

[50] **a.g.e.,** s.220-221

Levent Şahverdi Arşivi

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hariciye Vekâleti

0301844116

Cumhurbaşkanlığı Arşivi

Arşiv: III–7 Dosya:18 Fihrist:186

Arşiv: III–7 Dosya:18 Fihrist:186–1

Arşiv: III–10-b Dosya:55 Fihrist:57

Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi

ATAZB Kataloğu:

Kutu:15, Gömlek:27

Kutu:20, Gömlek:206

Kutu:19, Gömlek:212-1

Kutu:36, Gömlek:12-1

Kutu:36, Gömlek:12-2

Kutu:36, Gömlek:12-6

Kutu:36, Gömlek:12-7

İSH Kataloğu:

Kutu:1235, Gömlek:88-1

Kutu:1233, Gömlek:44-1

Kutu:1233, Gömlek:44-3

Kutu:1233, Gömlek:44-4

Kutu:570, Gömlek:41-1

Kitaplar ve Makaleler

Adıvar, Halide Edip, Türk'ün Ateşle İmtihanı, İstiklâl Savaşı Hatıraları, Can Yayınları, 2008, İstanbul, sayfa sayısı:313

Akçura, Yusuf, Siyaset ve İktisat, Yeni Matbaa, 1924, İstanbul, sayfa sayısı:221

Akçura, Yusuf, Türkiye Cumhuriyeti Tarihinin Asli Menbalarından Nutuk, Türk Tarihi Encümeni Mecmuası, Yeni Seri Cilt:1, Sayı:1, 1929, sayfa no:1-25

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt:2, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1997, Ankara, sayfa sayısı:331

Gürer, Turgut, Atatürk'ün Yaveri Cevat Abbas Gürer Cepheden Meclise Büyük Önder ile 24 Yıl, Gürer Yayınları, 2007, İstanbul, sayfa sayısı:455

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, Vatan Yolunda, İletişim Yayınları, 2008, İstanbul, sayfa sayısı:192

Kat, Gürhan, Cumhuriyet Döneminde Yusuf Akçura, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2010, Ankara, sayfa sayısı: 263

Müderrisoğlu, Alptekin, Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1990, Ankara, sayfa sayısı:574

Sarıhan, Zeki, Kurtuluş Savaşı Günlüğü, Cilt:4, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996, Ankara, sayfa sayısı:927

Sinanoğlu, Suat, Türk Hümanizmi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988, Ankara, sayfa sayısı:238

Togay, Muharrem Fevzi, Yusuf Akçura'nın Hayatı, 1944, İstanbul, sayfa sayısı:141

Levent Şahverdi Arşivi

EK1

Levent Şahverdi Arşivi

EK2

Genelkurmay Bşk. ATASE Arşivi; İSH Kataloğu, Kutu:1233, Gömlek:44-3,4

Yusuf Akçura'nın İsmet Paşa'ya Yazdığı Mektup

Efendimiz Hazretleri

Zat-ı devletlerine zaten malum olan mesailden olduğu cihetle arzına ihtisar bir nev_-i hun-aşnaslık? olacağını der-piş ederek birkaç gün tereddüde bulundum ise de nihayet belki millet ve ordumuza velev cüz'i bir hizmeti olabilir düşüncesiyle mükalat-ı atiye-yi arza cür'etyab oldum:

Cemaatlerin muhafaza ve idame-i vücuduna elzem olan ferdi fedakarlıkları temin için edyanın şimdiye kadar bulduğu tarik, cemaatçe heyecan ve feveran hususuna getirmektir. İctimâ'î heyecan ve feveranlar, heman daima idraki müteasir veya gayri mümkün efkar ve gayeler uğrunda hasıl olmuştur. Bunun en bariz misali, dini heyecanlardır. Ve zaten uyan, cemaatlerin muhafaza ve idame-i vücudu endişesinden tabi_î bir surette tevellüd etmiş olsa gerekdir. Hal-i harp de bulunan bir cemiyet-i edyanın gerek esas ve uhdelerinden tarz-ı hareketini istihrac ederek, gerekse ve bilhassa cemaatçe heyecan halk eden ayinlerden mütehassis ve müteessir olarak istifade eyler. En ibtidâ_î cemiyetlerde, harbden evvel harb ayinleri yapılır ve efrad-ı cemiyet bu dini ayinlerin taht-ı tesirinde hayat-ı ferdiyesi endişesini (…..) atılır. En medeni cemiyetlere bile, efradın hayat-ı şahsiyesini cemiyetin hayat-ı umumiyesine feda etmesi sırf idrak-ı şahsiyeden mütevellid bir irade-i kaviye neticesi değildir: (1870-1871) harbinde Luter ayinlerinin Luter dua ve ilahilerinin Almanya Ordularında ne kavi bir silah olduğunu, Fransızların en derin nazarlı muharrirleri zirk ederler. Harb-i umumide en müterakki sayılan akvamın dini ve milli vaaz ve ayinlere ne dereceler de ehemmiyet vermiş oldukları malumdur. Bugün yeni bir din ihdas etmeğe uğraşan komünistler. Kızıl Ordularında vaaza (propagandaya) ayine (nümayiş ve alaylara) çok mü-

Levent Şahverdi Arşivi

him bir mevki ayırıp, külliyetli gayret ve nakid sarf etmek de dirler. Nihayet karşımızda duran Yunan Ordusunun dini ve milli vaaz ve ayinlerden çok müstefid olduğuna, bazı istihbarat ve bazı vesaik-i şahadet etmektedir; kral Kütahya'ya gelirken bir tarafına Başvekilini, bir tarafına Atina'nın Başpapazını (Metropolidini) almış bulunuyordu. Bir esirden alınan bir risale din ve millet namına en mahirane yapılmış propagandanın mükemmel bir misalidir. İlaahir

Çok zavallı, çok cahil ve ibtidaî kalmış olan Anadolu Türkü'nün yegane istinadgah-ı maneviye ve harsiyyesi dinidir. Son on, on beş senenin buhran manevisi bu istinadgahını hayli sarsmakla beraber yıkmış değildir. O kadim istinadgah da yanına yeni bir müstenid, bir de (..) de henüz vaz edilememişdir. Halkın pek tabii olan köyüne, ailesine merbutiyet ve muhabbeti henüz (……) edilmiş bir vatan ve millet merbutiyet ve muhabbeti derecesine çıkamamıştır. Bu cihetle halkımızı cemaat uğrunda kuvva-yı ferdiyete sevk etmek üzere istifade edeceğimiz bir hayli amil, dini heyecan olacaktır. Heyecan-ı diniyenin en kavi müessiri vaaz ve irşaddan ziyade ayinlerdir. Hele ibtida'î insanlar üzerinde en baliğ ve mevzu' vaaz ve irşadların bile tesiri pek az olur. Onlar bilhassa cemaatçe kılınan namazlardan, dualardan, istiğfarlardan, tekbirlerden, salat ve selamlardan, muhrik bir sesle okunan Kur'an dan, mevludden (mevlitten) mütehassis ve müteheyyic olurlar.

Fikri acizaneme göre, geçirmek de olduğumuz bu devr-i sükûn da, gerek müftü ve imamlar, gerek zabitan ve ümera ve gerekse orduca celb olunacak müezzin ve mevlidhanlar vasıtasıyla dini ayinlerin yapılması, yani

Faraiz-i diniyenin tamamını ifası askerin maneviyatına cidden hüsn-i tesir icra edebilir. Elcaat-ı askeriye mani olmadıkça her taburda, her karargâh da beş vaktin ezanları okunmalı ve asker vezaif-i askeriyesine halel gelmemek üzere namaz kılmaya teşvik edilmelidir. Hele Cuma namazları mutlaka cemaatçe ve zabitalarıyla birlik de kılınmalıdır. Yatsı namazlarından sonra salât ve selamlar, istiğfarlar ve tekbirler getirilmelidir.

Levent Şahverdi Arşivi

Hareket-i harbiye arefelerin de bilhassa istiğfar olunmalıdır. Birkaç mevludhan, grupları dolaşıp mevlud okutulmalıdır. Ba husus şehr-i tekbir olan kurban ayına girilmek üzeredir. Maruz-ı icraata, bu husus bir vesile-i hasene teşkil edebilir.

Çok derin ve samimi hürmetlerimi arz ve takdim ile cüretkârlığımın afvını istirham ederim efendimiz. Fi 5 Ağustos sene 1337

Bende
Akçuraoğlu Yusuf

25 / Ağustos / 37

Yusuf Beyefendi gruplara kısa bir tamim kaleme alınacakdır.

Levent Şahverdi Arşivi

EK2

Genelkurmay Bşk. ATASE Arşivi; İSH Kataloğu, Kutu:1233, Gömlek:44-1

İsmet Paşa'nın Askeri Birliklere Yayınladığı Emri

1257/120 Ş 2 2 Hem numara 5586 Telgraf Polatlı 9 / 8 / 37

1,2, 4, 5, 12 inci grup kumandanlıklarına

İhtiyat grubu kumandanlıklarına

9, 6 ve Müretteb fırka kumandanlıklarına

Haymana da 15 inci fırka kumandanlığına

Ayaş da 3. Süvari fırkası kumandanlığına

Faraiz-i diniyemizin de elyevm-i azamı olan faraize-i cihadın hüsn-i ifası, diğer vazaif-i diniyenin dahi ba-kemal-i itina edasıyla mümkün olur. İyad-ı İslamiyenin ekberi olan ıyd-ı sayd-ı azha-yı ihtiva eden şehr-i Zilkadeyi idrakımız vesile-i hasenesiyle hususat-ı atiyenin bilcümle kıtaatda teması icrası ehemmiyetle tavsiye olunur.

1- Karargâh ve ordugâhlarda beş vakit de Ezan-ı Muhammedi okudulacak ve vazaif-i askeriye icabı mazur olmayan zabitan ve efradın cemaatle eda-yı salât etmelerine dikkat olunacakdır. Hele Cuma namazları mutlaka bir cemaat-ı kübra ile eda edilecek ve bade's-salah muktedir bir müftü efendi tarafından cemaate vaaz ü irşadda-da bulunulacakdır.

2- Cemaatle eda-yı salâtı müteakib ve ba-husus yatsı namazlarından sonra cehren Kuran-ı Kerim okunmalı cemaatçe ve cehren tekbir getirilmeli. İstiğfar olunarak ve ruhu Peygamberiyeye salat ü selam gönderilerek istida-yı zafer olunmalıdır. Harekât-ı askeriyeye takaddüm eden günlerde cemaatçe ve cehren istiğfar ve istidayı zafer okutulacaktır.

3- Kıtaat da veya kıtaatın sakin oldukları mahallere karib-i kasabat da bulunması muhtemel güzel sesli hoca efendiler kıtaata celb

Levent Şahverdi Arşivi

olunarak Kur'an-ı Kerim tilavet ettirilmeli ve mevlud-i şerif okutturulmalıdır.

4- Balada mezkûr hususatı icraya erkân-ı ümera ve zabitanla beraber müftü ve imam efendiler memurdurlar müftü ve imam efendiler daima kıtası başında bulacaklar ve vazaif-i merdualarını tamamen ifa eyleyeceklerdir. Kıtaatta noksan olan müftü ve imamlarında ikmali için teşebbüsat da bulunulmalıdır.

Garp Cephesi Kumandanı
İsmet

Aslına mutabıktır. Fi 6 Grup 5 Sadık
Grup 1 Hulusi Efendi
Haymana da (….) 3 inci grup Kemal Efendi Ankara da
Cemal Efendi

Levent Şahverdi Arşivi

EK3

Cumhurbaşkanlığı Arşivi
Arşiv: III–7 Dosya:18 Fihrist:186–1

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti
Kalem-i Mahsus Müdüriyeti — Ankara
2-692 — 20-11-1922
Şifre

Müteakiben Garp Cephesine Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekili Fevzi Paşa Hazretlerine Bursa, İzmir Vilayetlerine, Antalya Mutasarrıflığına

Tarih-i vukfu malum olan Hariciye Vekâleti Umur-u Şarkiye Müsteşarı Müderris Yusuf Akçura Bey'in Bursa, İzmir ve Antalya havalisinde müteaddid konferanslar vermek suretiyle ifa edeceği seyahatte tarafınızdan azami derecede mazhar-ı suhulet olmasını rica ederim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Başkumandan
Mustafa Kemal

Fevzi Paşaya yazdım/20/11/28
Vilayet Mutasarrıflığına Dâhiliyede kapatılmak üzere gönderdim

Levent Şahverdi Arşivi

YAYIN TANITIM / PUPLICATION DESCRIPTION

İzmir'e Doğru Gazetesi

Mücteba İLGÜREL*

İzmir'e Doğru Gazetesi, İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin desteği ile Dr. Oktay Gökdemir'in başkanlığında çalışan bir ekip (Ahmet Priştina Kent Arşivi ve Müzesi, araştırma görevlileri Şahin Sonyıldırım, Uğur Sağıroğlu, Melisa Urgandokur, Kemal Saygı, Bahar Arslan, Tülay Tankut, Ece Aytekin, Banu Haytabey ve Buket Şahin ile DEÜ Edebiyat Fakültesi Öğr. Gör. Mehmet Ali Demirbaş ve Yar. Doç. Dr. Efdal Sevinçli) tarafından Türk harflerine aynen nakledilmiştir. İzmir Ağustos 2010, 1-356+357-384(Sözlük). Bu gazete Anadolu'ya yeni bir düzen vermek isteyen emperyalist güçlere karşı Balıkesir'de yayınlanmış, halkı birliğe çağıran bir yayın organı idi. İlk kez böyle bir değerli koleksiyon daha yararlı bir hale getirilmiş bulunuyor. İzmir'e Doğru, Kuvâ-yı Milliye'nin sözcüsü olarak yayına girdi. İşgale uğrayan Batı Anadolu'da milli bilinci ayakta tutmak için büyük bir çaba gösterdi. Bu görevini başarıyla yerine getirdi. O günlerin çok değerli bir anısı olarak günümüze kadar ulaşabildi.

İzmir'in yayılmacı devletlerin yönlendirdiği Yunan Ordusu tarafından işgali (15 Mayıs 1919) üzerine Balıkesir'de faaliyete geçirilen Redd-i İlhak Cemiyeti, bölgede Kuvâ-yi Milliye ruhunun doğmasına önayak olmuştur. Burada parlayan ışığın, Yunanlıların İzmir'den tard edilinceye kadar artarak devam edeceğine karar verilmiştir. Balıkesir'de gerçekleştirilen toplantılarla teşkilâtlanma hızlanmış ve bir Heyet-i Merkeziye kurulmuştur. İstanbul'daki hükümet boşluğu bölgede telâfi edilmeye çalışılmıştır. Halkın maddî ve manevî katkılarıyla kurulan Millî kuvvetler, genişleyen Yunan işgallerine karşı mevziî başarılar elde etmeye başlamıştı. Akhisar'ın Yunan işgalinden kurtarılması bunu ifade ediyordu. Diğer taraftan Erzurum ve Sivas kongrelerini toplamış bulunan Mustafa Kemal, Batı Anadolu'daki bu örgütlenmeyi büyük bir memnunlukla takip etmekteydi.

* Prof. Dr.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu arada azınlıkların ve Levantenlerin yoğun olarak bulunduğu İzmir'de yetişmiş bulunan Mustafa Necati, avukat ve öğretmen olarak görev yapıyordu. Ancak gelecekten endişeliydi. Yaklaşan tehlikeyi seziyordu. Zaten İzmir'in işgal edileceği şayiaları dolaşmakta idi. Kendisi gibi düşünen Esat ve Vasıf Çınar kardeşler ile birlikte gençleri örgütlemeye başladılar. Mustafa Necati ayni zamanda mahallî bir gazete olan *Ahenk*'te de kötü gidişi işaret eden yazılar yazmakta idi. Binlerce İzmirli genci kendi taraflarına çekmeyi başarmışlardı. Necati, tıpkı Atatürk gibi, Tevfik Fikret gibi ülkenin geleceğini gençlikte görüyordu. *Ahenk*'teki yazılarında sürekli olarak gençlere sesleniyor ve BU MEMLEKET BİZİM diyordu. Balkan felaketinden sonra, alnımıza sürülen kara lekeyi silmek ve yepyeni bir gençlik yetiştirmek için Şark Mektebi'ni kurması raslantı değildir. Savaştan sonra yerlerine dönen, aç, sefil, işsiz güçsüz dolaşan yedek subayları da örgütleyen Necati oldu. Bu kutsal davaya katılan Esat Çınar'ın kardeşi Vasıf Çınar da Mustafa Necati gibi hukuk eğitimi almıştı. İzmir Türk Ocağı ve Hukuk-ı Osmanî Cemiyeti'nin faal üyelerindendi. Ancak İzmir'in işgali üzerine İstanbul'a gitmeye mecbur kaldılar. İzmir Türk Ocağı'nda ilk kez silahlı bir direnmeden (mukavemet-i müsellaha) söz eden Necati olmuştur. İşlerinden kovulan yüzlerce körfez ve şimendifer işçilerinin haklarını da o savunuyordu.

Bir müddet sonra Mustafa Necati Balıkesir mutasarrıf muavini olarak tayin edildi. Esat Çınar ve Vasıf Çınar da görevli olarak Balıkesir'e gelmişlerdi. Artık Kuvâ-yi Milliye'nin Batı Anadolu'da güçlenmesi ve düşmanın bu topraklardan atılması için çalışacaklardı. Çok sevdikleri İzmir Yunan işgalinden kurtulacaktı. Mustafa Necati bundan sonra Balıkesir Kongresi üyesi olarak hem kalemiyle hem de kılıcıyla düşmanla savaştı. Bergama, Soma ve Akhisar cephelerinde Bulgurcu Mehmed Efe ile birlikte müfreze kumandanı olarak bilfiil görev yaptı. Birkaç kez Alaşehir'e giderek halka hitabetti. Çok çalışkan ve yazma yeteneği mükemmel olan Mustafa Necati, avukatlık mesleğini de sürdürüyordu. Hatta Balıkesir Barosu başkan yardımcılığına da seçilmişti. O bu tarihte 25 yaşında idi. Vasıf Çınar ise 24 ya-

Levent Şahverdi Arşivi

şında bulunuyordu. Her ikisi de bu buhranlı günlerde hiçbir menfaat gözetmeksizin göreve hazır idi. Vatan sevgisini ve Türklüğü ön plana çıkaracaklardı. İstilacı devletlerin Anadolu üzerindeki emelleri biliniyordu. Artık imparatorluk sahneden çekiliyordu. Millî devlet yerini almalıydı. Zira imparatorluktan kopan milletler buna örnekti. Nitekim Mustafa Kemal'in siyasî çalışmaları da bu yöndeydi.

Balıkesir Kongresi üyeleri bu kutsal mücadelenin basın yoluyla da duyurulmasını arzu ediyorlardı. Vasıf ve Esat kardeşler bu gazetenin yayına başlamasında görev aldılar. Mustafa Necati de ser muharrir olarak onlara katıldı. Daha önce *Ahenk*'te yazılar yayınlamış deneyimli yazarlardı. Hatta işgalden bir hafta önce de *Güzel İzmir* dergisinin 3. sayısını yayımlamıştı. Gazete İzmir'in ve bölgenin kurtuluşu için yayına başlıyordu. Böylece gazetenin adının *İzmir'e Doğru* olmasına karar verildi. Bu sırada Balıkesir'de resmî dairelerde çalışan memurlar ile serbest meslek sahibi gençler hem Kuvâ-yi Milliye üyesi bulunuyorlar, hem de gazetenin yayın hazırlıklarına yardımcı oluyorlardı. Tümen komutanı Köprülülü Kâzım Paşa'nın da gazeteye büyük destek verdiğini unutmamak gerekir.

İzmir'e Doğru, Üçüncü Balıkesir Kongresi (l6-22 Eylül 1919) Heyet-i Merkeziyesi'nin kararı ve tesis sermayesi ayırmasıyla yayın hayatına atıldı. Ayrılan sermaye 100 lira idi. İdarehanesi Kuvâ-yi Milliye Karargahı'nda idi. *İzmir'e Doğru* adının altında "Hareket-i Milliye'nin hâdim ve mürevvicidir" ibaresi bulunuyordu. Yan tarafında ise "Amâl-i milliyeyi müdafaa edecek yazılar kabul edilir" kaydı vardı. Bu ifadeler yukarıda belirtildiği gibi gazetenin yayın hedeflerini tayin ediyordu. Gazetenin ilk dört nüshası 2 kuruştan, sonra 2,5 kuruş (100 para) tan satıldı. Yunan Ordusu'nun işgal ettiği bölgelerde halka reva görülen işkence ve cinayetleri protesto etmek üzere Balıkesir'de düzenlenen mitingin bir resmini de yayınlamaya muvaffak olmuşlardı. Gazete işgal altındaki İzmir'de yasak olduğu halde gizlice yüksek fiyata satılıyordu. Yunan işgal kuvvetleri kumandanlığı,, gazetenin İzmir'e sokulmasını engelleyemeyince, yazarlarını idam, satanların da küreğe mahkum edileceğini ilan etmişti.

Levent Şahverdi Arşivi

İzmir'e Doğru yazı bulmakta veya haber temin etmekte hiç sıkıntı çekmiyordu. Haber alma servisi hızla gelişmişti. Nitekim yapraktan 4 sayfaya çıkması bu yüzdendir. Tarihî gerçekleri ortaya koyan sert ifadeli siyasî yazılara geniş yer veriliyordu. Kuvâ-yi Milliye'nin Yunan Ordusu'na karşı mücadelesi "cephelerde vaziyet" sütununda yer alıyordu. Gazete "cihan şuunu" sütunu ile okuyucusuna dünya haberlerini de veriyordu. Ayrıca "liva şuunu", "İzmir şuunu", "Anadolu şuunu" gibi sütunlar da bulunuyordu. Mustafa Kemal'in "Yevm-i İstiklâl-i Osmanî" kutlamasına ait telgrafın yayınından sonra, Ankara ile temaslar artmıştır. Bundan başka Kuvâ-yi Milliye'nin yayın organı olarak Heyet-i Merkeziye'nin beyannâmeleri ile Düvel-i Mütelife temsilcilerine gönderilen muhtıralar gazetenin en önemli haberleri idi. Keza Kongre toplantılarının gündemi hakkındaki haberler önemliydi. Ayrıca Mustafa Necati (24 yazı) ile Vasıf Çınar (22 yazı)'ın gündem ile ilgili yazıları, gazetenin değerini bir kat daha artırıyordu. Diğer bazı yazarların da makaleleri gazetede yer alıyordu. Zaman zaman İstanbul basını ile dış basından iktibaslar dikkati çekmekteydi. Pier Loti'nin uzun süreli siyasî yazıları, Avrupa siyasî havasının Türkiye'yi ilgilendiren kısmı idi. İstanbul Hükümeti tarafından yönlendirilen, İngiliz ve Yunan yardımlarıyla beslenen Anzavur'a ait haberler etkili oluyordu. Kuvâ-yi Milliye'nin Anzavur ile savaşları ise halkı heyecana sevkediyordu. İşgal bölgelerinde Yunan Ordusu mensuplarının uyguladığı işkence ve zulm haberleri halkın öfkesini çekiyordu. Gazete zaman zaman şiirler de yayınlayarak okuyucuya heyecan vermesini bilmiştir.

İzmir'e Doğru'nun yayını 27 Haziran l920 tarihine kadar sürdü. Balıkesir 30 Haziran 1920 de Yunan Ordusu'nun işgaline uğradı. Kuvâ-yi Milliye mensupları ve gazete sorumluları şehri terk ettiler. Gazete 74 sayı yayınlanabildi. 73. Sayısı bu güne kadar bulunamamıştır. *İzmir'e Doğru* bölge halkının bilinçlenmesinde önemli hizmetlerde bulunmuştur. Ayni zamanda insan gücü ile maddî imkânların şehre yönelmesini sağlamıştır. Bu gazete Türklük bilincinin en yoğun işlendiği ilk yayın organı olmuştur. Kısaca ifade etmek gere-

Levent Şahverdi Arşivi

kirse *İzmir'e Doğru* tehlikede olan bir vatan için ne yapılması gerekiyorsa onu yapmıştır.

Necati, *İzmir'e Doğru*'yu çıkardığı zaman daha Mustafa Kemal Paşa ile henüz iletişim kurmamıştı. Fakat bu gazetedeki başyazılarıyla, Mustafa Kemal Paşa'nın bağımsızlık savaşı hakkındaki görüşleri arasındaki uyum, hemen kendini göstermektedir. Necati de yalnız İzmir'in değil, bütün ülkenin kurtarılacağına inanmaktadır. Mücadele, tek bir düşman askeri kalmayıncaya kadar devam edecektir, diyordu. Ülke Ardahan'dan Edirne'ye kadar bir elektrik bataryası gibi birbirine bağlanmıştır. İstanbul'da ülkenin yazgısını ellerinde tutanlar, millete ihanet etmektedirler. Savaşın galipleri, bütün milletleri baskı altına almaya çalışmaktadırlar. Ama, emperyalizme karşı her tarafta başkaldırılar başlamıştır vb. Necati'nin bu yazıları, Millî Mücadele ruhunu yansıtan çok önemli belgeler olarak görülmektedir. Gazetenin bu yazıları da içine alan sayılarının bir bütün olarak bugünkü kuşaklara ulaşması önemli bir kazançtır. *İzmir'e Doğru* Kurtuluş Savaşı sırasında çıkan yerel gazetelerin en önemlisidir. Balıkesir'e kadar yaklaşan düşman tehlikesine karşı durmadan sesini yükselten bir yayın organı olmuştur.

Daha geniş bir kitleye hitap edecek olan bu kaynak eserin Türk harflerine nakledilmesine, İzmir Büyükşehir Belediye Başkanı Sayın Aziz Kocaoğlu'nun destek vermesi isabetli olmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ
2010 YILI DİZİNİ

(76, 77, 78 SAYILAR)

Akandere, Osman; 1946 Genel Seçimleri ve Sonuçları Üzerinde İktidar ve Muhalefet Partileri Arasında Yapılan Tartışmalar II, Cilt XXVI, Mart 2010, Sayı 76, Sayfa 1.

Albayrak, Mustafa; Kemalizmin Düşünsel Temelleri ve Tarihsel Oluşumu, Cilt XXVI, Temmuz 2010, Sayı 77, Sayfa 307.

Aydın, Nurhan; Çanakkale Savaşları'nda Sıhhiye ve Tahliye Hizmetleri, Cilt XXVI, Temmuz 2010, Sayı 77, Sayfa 385.

Aydoğdu, Murat; Kocaeli Yarımadası'nda Karakol Cemiyeti-Mustafa Kemal Paşa Rekabeti ve Yahya Kaptan Olayı II, Cilt XXVI, Mart 2010, Sayı 76, Sayfa 155.

Beyoğlu, Süleyman; Türk-Arap İlişkilerinin Son Kırılma Noktası: Medine'nin Tahliyesi, Cilt XXVI, Kasım 2010, Sayı 78, Sayfa 425.

Bozkurt, Abdurrahman; İtilaf Devletleri'nin Türk-Yunan Savaşı'nda Tarafsızlık İlanı (13 Mayıs 1921), Cilt XXVI, Mart 2010, Sayı 76, Sayfa 27.

Bulut, Semih; Atatürk Dönemi Türkiye-Mısır İlişkileri (1926-1938), Cilt XXVI, Kasım 2010, Sayı 78, Sayfa 535.

İlgürel, Mücteba; İzmir'e Doğru Gazetesi, Cilt XXVI, Kasım 2010, Sayı 78, Sayfa 615.

İnci, İbrahim; Atatürk'ün Direktif ve Tavsiyeleri Işığında Türk Tarımındaki Gelişmeler (1923-1938), Cilt XXVI, Temmuz 2010, Sayı 77, Sayfa 345.

Karataş, Murat; Türk Tarihinin Seyrine Bir İşaret Levhası: Çanakkale Savaşları, Cilt XXVI, Mart 2010, Sayı 76, Sayfa 133.

Kat, Gürkan; Milli Mücadele Döneminde Yusuf AKÇURA'nın Faaliyetleri, Cilt XXVI, Kasım 2010, Sayı 78, Sayfa 589.

Köstüklü, Nuri; Çanakkale'de Şehit Olan Ilgınlılar, Cilt XXVI, Temmuz 2010, Sayı 77, Sayfa 255.

Levent Şahverdi Arşivi

Olgun, Kenan; Çanakkale Savaşı'nda Şehit Olan Hendekliler, Cilt XXVI, Temmuz 2010, Sayı 77, Sayfa 289.

Olgun, Kenan; İzmit (Kocaeli) Halkevi Temsil Şubelerinin Çalışmaları (1923-1951), Cilt XXVI, Kasım 2010, Sayı 78, Sayfa 505.

Öz Mehmet - Berber Ferhat; Mübadele Sürecinde Sorunlar ve Merkezden Müdahaleye Bir Örnek: 1927 Manisa Teftişi, Cilt XXVI, Kasım 2010, Sayı 78, Sayfa 461.

Polat, Ü. Gülsüm; Türk Alman Propagandası Karşısında Arap Bürosu'nun Kuruluşu, Cilt XXVI, Mart 2010, Sayı 76, Sayfa 97.

Tosun, Hüseyin, Atatürk Araştırma Merkezinden Haberler, Cilt XXVI, Mart 2010, Sayı 76, Sayfa 201.

Tosun, Hüseyin; 1946-1960 Yılları Arasında Erzurum'da Siyasi Hayat, Cilt XXVI, Temmuz 2010, Sayı 77, Sayfa 405.

Tuğluoğlu, Fatih - Tunç, Tuncay; 1926 İlkmektep Müfredatı ve Cumhuriyet Dönemi Eğitiminin Ekonomik Hedefleri, Cilt XXVI, Mart 2010, Sayı 76, Sayfa 55.

Yalçın, Osman; Türk Devleti'nin Uçak Fabrikası Kurma Mücadelesinde İlk Girişim: Tayyare ve Motor Türk Anonim Şirketi (TOMTAŞ) ve Kayseri Uçak Fabrikası, Cilt XXVI, Kasım 2010, Sayı 78, Sayfa 561.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ
YAYIN İLKELERİ

Atatürk Araştırma Merkezi, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 134. Maddesi ve 2876 sayılı Kanun gereğince Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'na bağlı bir kuruluş olarak; Atatürkçü düşünceyi, Atatürk ilke ve inkılâplarını bilimsel yoldan araştırmak, tanıtmak, yaymak ve bu konularda yayımlar yapmak üzere kurulmuştur. Merkezimiz bu amacı gerçekleştirmek üzere Atatürk'ün eşsiz kişiliğini, ilke ve inkılâplarını, Atatürkçü düşünceyi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ve gelişim sürecini bütün yönleriyle aydınlatacak, değerlendirecek bilimsel araştırmalar yapmakta ve elde edilen sonuçları iç ve dış kamuoyuna sunmaktadır. Ayrıca Atatürk'e, Atatürkçülüğe ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'ne ait kaynak ve belgeleri de yayımlamaktadır.

Yayın hayatına Kasım 1984 yılında başlayan **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** her 4 ayda bir **Mart, Temmuz** ve **Kasım** olmak üzere yılda üç sayı yayımlanır. Her yılın sonunda *Derginin Yıllık Dizini* ve on sayıda bir olmak üzere de *Genel Dizini* çıkarılır; uluslar arası endeks kurumlarına ve abonelere yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde gönderilir.

Derginin Yayın Amacı

* Atatürkçü düşünceyi, Atatürk ilke ve inkılâplarını, Türkiye Cumhuriyeti Tarihini bilimsel yoldan araştırmak, tanıtmak, yaymak ve Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'ne ait kaynak ve belgeleri yayımlamak.

* Atatürk'ün Türk toplumuna kazandırdığı değerleri tarihî ve güncel gerçekler çerçevesinde bilimsel ölçülerde değerlendirmek.

* Atatürkçü düşünceye, Atatürk ilke ve inkılâplarına uygun millî politikaların oluşmasında ve yürütülmesinde millî hedeflerin tespitinde, seçiminde fikir birikimini sağlamak.

* Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'ne ilgi duyan, bu konuda fikir üreten yurtiçi ve yurtdışındaki uzman ve bilim insanlarına ulaşmak.

* Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ile ilgili olarak, uluslar arası düzeyde yapılan bilimsel çalışmaları izlemek, bunları ilgili bilim insanlarına, uzmanlara ve ilgili kamuoyuna duyurmaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

Derginin Konusu

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, yakın dönem tarih dergisidir. Burada yayımlanacak makaleler; Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki geri kalmışlığının ve tarih sahnesinden ayrılışının nedenlerini/sonuçlarını, Mustafa Kemal Atatürk'ü hazırlayan tarihsel ve siyasal koşulları, Mütareke dönemini, emperyalist ülkelerin işgaline karşı Kuva-yı Milliye ve 19 Mayıs 1919 ile başlayan Millî Mücadele'yi, Anadolu'da toplanan kongreleri, yayınlanan genelgeleri, millî egemenlik, tam bağımsızlık ve düzenli ordu ilkeleriyle bağımsızlık savaşının evrelerini, parlamenter sisteme geçişi, siyasal ve ekonomik açıdan tam bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu, Ulus-devlet olarak örgütlenişini ve bu devletin temel değerlerini, Atatürk'ün gerçekleştirdiği devrimlerin anlamlarını ve Türk ulusuna kazandırdıklarını, demokrasi düşüncesinin gelişimi ve uygulamalarını, Misak-ı Millî dahilinde gerçekleştirilen dış politika anlayışını, gerek Millî Mücadele döneminde, gerekse daha sonraları ortaya çıkan sorunların günümüze yansımalarını, Atatürk'ün altı temel ilkesi ve onları tamamlayan bütünleyici ilkelerin anlamları ile güncel yorumlarını, yine bu ilkelerin bağımsız, özgür ve kişilikli Türk ulusunun oluşumundaki önemini yeniden tüm yönleriyle ortaya koyan, Atatürk'ü kişilik olarak her boyutuyla bilimsel açıdan inceleyen, Onun nasıl bir ülke, devlet, ulus ve dünya arzuladığını evrensel bağlamda değerlendiren, bugün ve gelecekte Türkiye'de cereyan edebilecek olumsuzlukları giderebilecek yorumlar, çözüm önerileri ve geleceğe yönelik yeni stratejiler belirleyen/geliştiren ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihini kuruluşundan bugüne bütün yönleriyle inceleyen özgün araştırmalar yazılar olmalıdır.

Derginin İçeriği/Muhtevası

* Alanında boşluğu dolduracak, araştırmaya dayalı özgün makale olmalıdır.

* Daha önce yazılmış yazı ve çalışmaları zengin bir kaynakçaya dayanarak değerlendiren, eleştiren ve bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan araştırma ve inceleme yazısı olmalıdır.

* Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ile ilgili konularda eser ve çalışmalarıyla tanınmış kişi ve gruplara proje kapsamında yaptırılacak araştırmalar.

Levent Şahverdi Arşivi

* Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ile ilgili eser, yazı ve şahsiyetleri tanıtan yazılar olmalıdır.

Araştırma ve inceleme yazılarının, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanabilmesi için daha önce bir başka yayın organında yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bir bilimsel kongrede sunulmuş bildiriler bu durumu belirtilmek koşuluyla yayımlanabilir.

Makalelerin Değerlendirilmesi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanmak üzere gönderilen makaleler; Yayın Kurulu'nca önce amaç-kapsam, sunuş tarzı ve yazım ilkelerine uygunluk açısından incelenir. Uygun bulunan çalışmalar yazar adları gizlenerek; başlığın makalenin içeriğine uyumluluğu, kapsam ve uslupça yeterliliği, makalenin özgünlüğü, kurumsal yetkinliği, içeriğin amacı karşılama düzeyi, dil ve akıcılık, atıf yapma, kaynak gösterme ilkeelerine uygunluğu, ilgili literatürden yararlanma düzeyi, sonuç ve önerilerin yeterliliği, özetlerin içeriği karşılama düzeyi bakımlarından incelenmek üzere alanında eser ve çalışmalarıyla tanınmış iki hakeme gönderilir. İncelenmesi tamamlanan çalışmalar tekrar Yayın Kurulu'na getirilir ve burada oybirliği ile karar verilir. Hakem raporları gizlidir ve saklanır. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, makale üçüncü bir hakeme gönderilir.

Yazarlar, Yayın Kurulu ve hakemlerin eleştiri, öneri ve düzeltmelerini dikkate almak zorundadırlar. Katılmadıkları hususlar olduğunda bunları ayrı bir sayfada, gerekçeleri ile birlikte açıklama hakkına sahiptirler. Yayıma kabul edilen ve edilmeyen makalelerin yazarlarına bilgi verilir, ancak makale metni iade edilmez.

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanan yazıların telif hakkı Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığına devredilmiş sayılır.

Yayımlanan makalelerdeki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflar kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yayınlanan makalelerin yazarlarına telif ücreti, hakemlere ise inceleme ücreti, yayım tarihinden itibaren 1 ay içerisinde ödenir. Ücret miktarı Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ile Bağlı Kuruluşları Telif Hakkı, Yayın ve Satış Yönetmeliği'ne göre tespit edilir.

Levent Şahverdi Arşivi

Yazım Dili

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nin yazım dili Türkçe'dir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde İngilizce, Almanca, Fransızca ve Rusca makalelere de yer verilebilir.

Yayımlanacak makalelerin Türkçe özetlerinin yanı sıra İngilizce özetleri de, yazarları tarafından tespit edilen anahtar kelimeler, birlikte verilir.

Yazım Kuralları

Makalenin Yapısı

Makalenin genel olarak aşağıda belirtilen düzene göre sunulmasına özen gösterilmelidir:

1- Başlık, (Koyu karakterde büyük harflerle)

2- Yazar adı ve Adresi, (Hepsi Lâtin / Türk harfleriyle olmak üzere yazar adları, soyadı büyük olmak üzere normal karakterde)

3- Özet (anahtar kelimeler eklenerek)

4- İngilizce başlık ve İngilizce özet (anahtar kelimeler eklenerek)

5- Makale, amaç, kapsam, çalışma yöntemlerini belirten bir Giriş bölümüyle başlamalı; veriler, gözlemler, görüşler, yorumlar, tartışmalar, gibi ara ve alt bölümlerle devam etmeli ve nihayet tartışma ve sonuç bölümüyle son bulmalıdır.

5- Katkı belirtme (gerekiyor ise)

6- Kaynaklar dizini ile son bulmalıdır.

Başlık

Konuyu en iyi şekilde belirtmeli, 15 kelimeyi geçmemeli, tamamı büyük harflerle ve koyu (bold) olarak yazılmalıdır.

Özet

100 kelimeden az, 250 kelimeden fazla olmayacak şekilde ve yazının diğer bölümlerinden ayrı olarak yayımlanabilecek düzeyde yazılmış, Makalenin tümünü en kısa, öz biçimde (özellikle çalışmanın amacını ve sonucunu) yansıtacak nitelikte olmalıdır. Özet içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil, çizelgelere değinilmemelidir.

Levent Şahverdi Arşivi

Özetin altında bir satır boşluk bırakılarak 5 (beş) anahtar kelime verilmelidir.

Ana Metin

Makale, A4 boyutunda kâğıtların üzerine bilgisayarda 1.5 satır aralıkla ve 12 punto (Times New Roman veya benzeri bir yazı karakteri ile) MS word programında yazılmalıdır. Yazılar en az beşbin, en çok yirmibin civarında kelimeden oluşmalıdır.

Bölüm Başlıkları

Makalenin yapısını belirlemek ve ana metinde düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere yazıda ana, ara, ve alt başlıklar kullanılabilir. Başlıklara numara veya harf verilmemelidir.

Ana Başlıklar: Bunlar sıra ile özet, ana metnin bölümleri, teşekkür (varsa), kaynakça, ekler (varsa)'den oluşmalıdır. Ana başlıklar büyük harflerle yazılmalıdır.

Ara ve Alt Başlıklar Yalnız birinci harfleri büyük olmak üzere küçük harflerle koyu (bold) yazılmalıdır.

Şekiller ve Çizelgeler

Şekiller, küçültmede ve basımda sorun yaratmamak için siyah mürekkep ile, düzgün ve yeterli çizgi kalınlığında aydınger veya beyaz kâğıda çizilmelidir. Her şekil ayrı bir sayfada olmalıdır. Şekiller birden başlayarak ayrıca numaralandırılmalı ve her şeklin altına başlığıyla birlikte Türkçe, olarak yazılmalıdır.

Çizelgeler de şekiller gibi, birden başlayarak ayrıca numaralandırılmalı ve her çizelgenin üstüne başlığıyla birlikte Türkçe olarak yazılmalıdır. Şekil ve çizelgelerin başlıkları kısa ve öz olarak seçilmeli ve her kelimenin ilk harfi büyük, diğerleri küçük harflerle yazılmalıdır. Gerekli durumlarda açıklayıcı dipnotlara veya kısaltmalara şekil ve çizelgelerin hemen altında yer verilmelidir.

Resimler

Parlak, sert (yüksek kontrastlı) fotoğraf kâğıdına basılmalıdır. Ayrıca şekiller için verilen kurallara uyulmalıdır. Renkli resim baskısı da yapılabilir. Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı aşmamalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Kaynak Gösterme

Metin içinde kaynak vermede aşağıdaki örneklere uyulmalıdır;

a- Metin içinde tek yazarlı kaynaklara değinme yapılırken, aşağıdaki örneklerde olduğu gibi, önce soyadı, sonra parantez içinde yayım tarihi verilmelidir.

...(Eroğlu, 2007 : 50)

...Bazı araştırıcılar (Feyzioğlu, 1985, Gönlübol ,1987, Şimşir, 2001)

b- Dip not şeklinde kaynak gösterilirken önce yazarın adı, soyadı, sonra yararlanılan kitabın adı (koyu olacak şekilde-makale ise tırnak içinde ve italik), yayınevi, yayım yeri, tarihi ve sayfa numarası verilmelidir.

Abdurrahman Çaycı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk (Milli Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma Önderi, Hayatı ve Eseri),** Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2002. s. 30.

c- Çok yazarlı yayınlara metin içinde değinilirken, aşağıdaki gibi ilk yazar adı belirtilmeli, diğerleri için vd. harfleri kullanılmalıdır. Ancak kaynaklar dizininde bütün yazarların isimleri yer almalıdır.

...Özkaya'dan vd. (1999)

d- Kişisel görüşmelere metin içinde -soyadı ve tarih belirtilerek-değinilmeli, ayrıca Kaynaklar Dizini'nde belirtilmelidir.

Kaynaklar Dizini

Kaynaklar dizini yazar soyadlarına göre alfabetik sıraya dizilmelidir.

a- Süreli yayınlar için:

Yazar adı, makalenin başlığı, süreli yayının adı (kısaltılmamış), cilt no (sayı no), tarih-yer, sayfa no.

b- Bildiriler için:

Yazar adı, bildirinin başlığı, sempozyumun veya kongrenin adı, editörler, basımevi, cilt no, düzenlendiği yerin adı, tarih, sayfa no.

c-Kitaplar için:

Yazar adı, kitabın adı, (ilk harfleri büyük), yayınevi, tarih-yer, sayfa sayısı.

Levent Şahverdi Arşivi

d-Rapor ve tezler için:

Yazar adı, raporun veya tezin başlığı, kuruluş veya üniversitenin adı, tarih, sayfa sayısı, yayımlanıp - yayımlanmadığı.

Yazıların Gönderilmesi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanmak üzere - yukarıda belirtilen ilkelere uygun olarak- hazırlanmış yazılar, 3 (üç) nüsha olmak üzere CD-ROM ile birlikte aşağıdaki adrese gönderilir. Metinlerin 2 (iki) nüshasında yazar (lar) ın adı bulunmamalıdır. Yazarlar Yayın Kurulu'nca, esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapılabileceğini kabul etmiş sayılırlar.

YAZIŞMA ADRESİ
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı
Ziyabey Cad. No: 19 06520 Balgat / ANKARA
Tel: (0 312) 285 65 11 • Fax: (0 312) 285 55 27
e-mail: dergi@atam.gov.tr • Web:http://www.atam.gov.tr

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER
EDITORIAL PRINCIPLES

The Atatürk Research Center is a governmental organization founded as a dependent body of the Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History with the aim of studying and publishing Atatürk's thoughts, principles and reforms in accordance with the Law numbered 2876 and 134th Article of the Turkish Constitution. To follow up, study and evaluate publications at home and abroad related to the Center's aims and functions and submitted its findings for the domestic and foreign public opinion. In addition, to publish sources and documents regarding the Republic of Turkey, Atatürk and his Ideas. ***The Journal of Atatürk Research Center,*** *commenced its publishing life on November 1984, is published three times a year as forthly months (March, July and November). At the end of every year, the annual index of the journal and also in every ten issue, general index is published. It is dispatched to the international index societies and the subscribers within the one month from the publishing date.*

The Publishing Objectives of the Journal

** To publish the sources and documents regarding Republic of Turkey, Atatürk and His Ideas,*

** To research and submit for the Atatürk's ideas, principles and reforms in scientific way.*

** To evaluate the values which were gained by Atatürk for Turkish society within the context of historical and current facts.*

** To provide for gathering the ideas for the selecting, determining the national objectives and formulate the national policies and carrying out them in line with the Atatürk's thoughts, principles and reforms.*

** To collaborate with researchers, writers working in research centers and similar areas in a variety of fields at home and abroad.*

** To follow up and submit the scholarly international works for the public opinion and authorities concerned.*

The Objectives of the Journal

The Journal of Atatürk Research Center is a historical journal for the modern times. The subjects of the Journal shall be as follows: the reasons

Levent Şahverdi Arşivi

of the collapsing and declining of the Ottoman State in its recent years, the historical and political conditions for the being of Mustafa Kemal, the National Forces against the occupation of the imperialistic powers, the National Struggle which began with the 19 May 1919, the Congresses in Anatolia, the declarations, national sovereignty, full independence, and winning the Salvation War with the principles of order army, transmitting into the parliamentary system, foundation of the Independent Turkish Republic within the political and economic aspects, the meaningful of the Atatürk's reforms, the profits of Turkish nation by Atatürk, attempts for the multi-party systems, the concept of foreign policy within the National Pact, the reflections of the problems during the National Struggle and aftermath for todays, the six basic principles of Atatürk and the supplementary principles for them and their meanings and their current comments, the examining in every dimensions of Atatürk in scholarly, the universal evaluation of His ideas which were to project how country, state, nation and world, the strategical proposals for the solutions of the negative situations which shall be in Turkey today or in future.

The Contents of the Journal

** It shall be as follows:*

** The original article which depends on the scientific researches,*

** The researching and examining writings which evaluated, reviewed the former works depending on the rich bibliography and exposed the new and reasonable ideas.*

**The research which fulfilled within the project by the prominent person (s) with the works regarding the Atatürk and the history of modern Turkey.*

**The writings about the biographics, works regarding the National Struggle and Modern Turkey.*

The works which shall not be published or accepted to publish in another publishing institutions, shall be publish in the Journal of Atatürk Research Center. As if the papers are submitted in another congress, shall be accepted with the condition of declaring it's submission.

Levent Şahverdi Arşivi

The Evaluation of the Articles

The artıcles submitted for consideration of the Journal of Atatürk Research Center, are subject to peer review. The editorial board takes into consideration whether submitted article follows the rules of scientific writing. The selected works are decided in following meeting by a unanimous vote examining their contribution, originality degrees, exposition, supporting the thesis, depending on the other sources, the subjects and objectives.

The indecision works are sent to two referees known for their academic reputation in their respective areas. Their reports are hide and secret. In case, one of the reports is negative, the other one is positive, the article is then sent to another referee.

The writers should be considered the opinions, corrections and critics of the referees and the editorial board. They have also right to define their rejections and justifications in another page. In case the article shall be accepted for the publication, the writers shall be informed but the paper shall not be re-delivered.

The copyright of the article that published in the Journal of Atatürk Research Center shall be turned over the Presidency of the Atatürk Researc Center.

Statements of facts or opinions appearing in the Journal are solely those of the authors and do not imply endorsement by the editors of publisher. The writings and photos shall be quoted by showing its source.

The copyright and examining fees of the articles to the writers and referees shall be paid in 3 months after it's publishing. The amount of fees shall be made according to the Regulation of Copyright, Publication and Sells of the Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History and its dependent bodies.

The Writing Laguage

The writing language of the Journal is Turkish. However, in every issue, it can be give place for the articles in English, French and German languages within the proportion of 1/3 of the journal. It is also given the Turkish and English abstract and key words determined by the writers.

Levent Şahverdi Arşivi

The Rules of Writing – The Structure of the Article

It shall be submitted to the Journal according to the rules as follows:

1. Title of the Article

2. Writer(s) name(s), address(es) (all of them shall be Latin words/Turkish words, the names and surnames are CAPİTAL LETTER and bold, the addresses are in normal character.

3. Abstract and key words (in Turkish)

4. It shall be begin with the introductory part defining the objective, content, methods in use then, followed the main part with the datas, observations, opinions, comments, discussions, lastly ended with the arguments and conclusion parts.

5. Showing the contribution (if necessary)

6. Bibliographical index

7. The Heading in English version and abstract in English (with keywords in english)

Title

It should be expressed the subject, not more than 15 words, with capital letters and bold.

Abstract

It should not be more than 250 words and less than 100 words. Shortly define the article (objective and conclusion). The heading of abstract and the text part shall be in italic character. It shall not be composed the bibliographical informations, tables. It should be given 1 line space after the abstract then write the keyword 5 words.

Main Text

The article shall be in A4 format (29;7x21 cm.), with the 1,5 line space and in 10 punto (Times New Roman or similar format) in MS-Word program. In the edges of paper, 3 cm. spaces, and pages are numbered. Not more than 20.000 and not less than 5.000 words are used.

Levent Şahverdi Arşivi

The Headings of the Parts

To determine the structure of article and to provide the giving information in main text regularly, it shall be use the sub-headings without the numbered.

Main Headings: *These are in turn in order abstract, the parts of the main text, thanks (if there is), bibliography, enclosures (if there is). The main headings shall be capital letter.*

Break Headings: *Just for the first letter is capital, in bold.*

Sub-Headings: *Just for the first letter is capital, in bold with doublecolon then continued in the same line.*

Diagrams and Charts

Diagrams

Not to cause the question in degrade and publish, with black printing and enough thick and in white paper. Every diagram should be in separate paper. Every pages should be numbered. And also the headings of the diagrams should be written in Turkish and English together at the end of the diagrams.

Charts

They are also numbered and also the headings of the charts should be written in Turkish and English together at the beginning of the charts.

The headings should be short and main and every first word in capital letter, the others in lower case. The footnotes and abbreviations should be under the diagrams and charts.

Pictures

Printed in shined, hart (high contrast) photocraphic paper, they shall be in colour, total amount of the charts, diagrams, pictures are not more than 10 pages.

The Notes Method in the Text

The notes in the text should be as follows:

a. Using the source with one writer, firstly surname, publish date and page number as follows:

Levent Şahverdi Arşivi

...(Eroğlu 2007 : 50)

...Some Researchers (Feyzioğlu 1985, Gönlübol 1987, Şimşir 2001)

b. Using the footnotes, surname, title of book (bold, if it is article, it should be in quotation marks) publishing house, publishing place, date and page numbers.

Abdurrahman Çaycı, ***Gazi Mustafa Kemal Atatürk (Milli Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma Önderi, Hayatı ve Eseri),*** *Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2002. S. 30.*

c.More than one writers, as follows, first writer name and et.al. but, in Bibliographical index, all the names of writers should be written.

...Özkaya'dan vd. (1999)

d. When using the source in source, the quoted source with the other source shall be defined as follows:

e. Interviews with surname, date and also in bibliographical index.

Bibliographical Index

It shall be begin with the surnames of the writers and alphabetical order.

a. For the periodicals:

Writers name (s), date, the title of article, periodical name (not abbrv.) volume no (issue no) page no.

b. For the papers:

Writers name (s), date, the title of paper, Congress or symposium name, editors, publishing house, volume no, organization place, page no.

c. For the books:

Writers name (s), date, the title of book (for the first letter is capital), publishing house, printed city, page no.

d. For the reports and theses :

Writers name (s), date, the title of report or thesis the name of institution or university, archieve no, page no, whether it is printed or not.

Levent Şahverdi Arşivi

Dispatching the Writings

For the consideration of the Journal of the Atatürk Reseach Center - the prepared works according to the above rules- it shall be send to the following address within the floppydisc or CD and 3 layouts. The last correction copy of the accepted for the publishing in the Journal shall be send in one month to the following address. The Editorial Board shall be made any corrections but not in main essence of the text.

CORRESPONDENCE ADDRESS

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı
Ziyabey Cad. No: 19 06520 Balgat / ANKARA
Tel: (0 312) 285 65 11 • Fax: (0 312) 285 55 27
e-mail: dergi@atam.gov.tr • *Web:http://www.atam.gov.tr*

Levent Şahverdi Arşivi